

Jakin ^{•eus} 224

herria kultura hizkuntza urtarrila-otsaila
2013

Argitxu Noblia Richard
elkarrizketa

AMAGOIA GURRUTXAGA URANGA

Hezkuntza eta Hizkuntza:
osotasun baten bila
XAN AIRE

EGUNEN GURPILEAN

ITZIAR UGARTE · JAIME ALTUNA
IGNAZIO AIESTARAN

Jakin^{•eus}**224**
herria kultura hizkuntza urtarrila-otsaila
2018

JAKINEko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

LEHENDAKARIA

Joan Mari Torrealdai

OHOREZKO KIDEAK

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

ZUZENDARIA

Lorea Agirre

ERREDAKZIO BURUA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Lorea Agirre, Haizea Barcenilla, Harkaitz Cano, Xabier Eizagirre,
Idurre Eskisabel, Patxi Juaristi, Joanmari Larrarte, Maialen Lujanbio,
Imanol Murua, Andoni Olariaga, Olatz Osa, Gexan Sors,
Joan Mari Torrealdai, Eguzki Urteaga

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Martin Ugalde Kultur Parkea / Gudarien etorbidea, 29 / 20140 Andoain
Tel. 943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

Gipuzkoako Foru Aldundia

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Hizkuntza
Berdintasuneko Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

*Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak) diruz lagundua*

Jabegoa: Jakin Fundazioa. Donostia. Lege gordailua: S.S. 25/1977. ISSN: O211/495X
Inprimaketa: Leitzaran Grafikak, S.L., Gudarien Etorbidea, 8. Andoain (Gipuzkoa)

SUMMARY

5

ZUZENDARIAREN HITZAK

7

HISTORIA BIZIA

ELEZ ELE

11 Argitxu Noblia Richardi elkarrizketa Amagoia Gurrutxaga Uranga

Argitxu Noblia Richard kultur eta politika eragilearen bizitzan eta jardunean sakontzeko aukera eskaintzen digu elkarrizketak: haurtzaroa Angelun; lehen ikasketak; medikuntza ikasketak Bordelen, eta euskal ikasleen mugimenduarekin lehen harremanak: Enbataren sorrera; mediku langintza Baionan; Seaskaren sortzailea eta 1969an elkartearen lehenengo lehendakaria; Seaskaren hasierako urteetako barne eta kanpo zailtasunak; Ipar Euskal Herriko hainbat kultur egitasmoren sorreran parte hartzea: Elkar, Gure Irratia, Sokoia enpresa, GFAM Lurra laborari elkartea...; ibilbide politikoa: 1989an Henri Grenet auzapezaren zerrendan Baionako Kontseiluko hautetsia, 1997an EAJko kidea eta 2008an Ipar Buru Batzarreko lehendakaria, 2012tik EAKo kidea; Bakea Bai elkartearen sortzailea...

ALEZ ALE

65 Hezkuntza eta Hizkuntza: osotasun baten bila Xan Aire

Seaskaren orainetik abiatuz, etorkizuneko erronkak iradokitzen dituzten apunteak eskaintzen dira, euskaratik hezkuntzara, ahozkotasunetik Euskal Baxora, proiektu burujabe osoagoa gizarteratzeko asmoz.

EGUNEN GURPILEAN

85 Kultura
Itziar Ugarte

91 Soziolinguistika
Jaime Altuna

97 Glokalia
Ignazio Aiestaran

KONTRAZALA Unai Iturriaga

Interview with Argitxu Noblia Richard

The journalist Amagoia Gurrutxaga Uranga conducts an extensive interview with Argitxu Noblia Richard, the protagonist throughout her life in numerous cultural projects and activities, in a new issue of the *Living History* series. The interview offers a major look back over the life of Noblia Richard: her childhood in Angelu; her university studies in Medicine in Bordeaux and initial contacts with the Basque student movement; her participation in the setting-up of Enbata; her career as doctor in Baiona; her family life, with two marriages and six children; founder and first President of Seaska in 1969; the internal and external difficulties experienced by Seaska in its early years; her participation in the setting in motion of a range of cultural projects: Elkar, Gure Irratia, the Sokoa company, the GFAM Lurra agricultural association, etc.; her political career: elected councillor of the Council of Baiona under the then mayor Henri Grenet in 1989, member of EAJ-PNV and President of Ipar Buru Batzar, member of EA since 2012; founder of the Bakea Bai association... **Amagoia Gurrutxaga Uranga**

Education and Language: in search of a whole

Xan Aire, coordinator of the Language Project in Seaska (Federation of Ikastolas of the North Basque Country), provides some outlines –starting from its current situation– that illustrate the future challenges facing the federation, from the Basque language to education, and from orality to Euskal Baxoa (university entrance test), in order to provide society with a more complete independent project. **Xan Aire**

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, sociolinguistic and globalization matters. This section draws on various specialists: Itziar Ugarte, Jaime Altuna and Ignazio Aiestaran.

Various authors

Urteko lehen zenbakia, ohitura dugunez, elkarrizketa zabal-luze baten inguruan antolatu dugu, *Historia bizia*, atalaren zerrenda luzeari beste protagonista bat gehiago gehituz, historia eta istorio pertsonala eta Euskal Herriaren historia soka berean josiz, dagoeneko jakin baitakigu pertsonala politikoa dela, Kate Milletek aspaldi esan bezala, alegia, norberaren bizi historia eta herriarena harilkatuta daudela, batak bestea egiten duela eta besteak bata. Azkenean, memoria ariketa bat da honako hau, memoria galzorian ez uztekoa eta protagonisten ahotik zuzenean paperean idatzita uztekoa. Memoriak ari gara, bai. Memoria berreskuratzeaz. Azken boladan, asko mintzo gara memoriak, errelatuaz, eta hortxe ari gara ikusten, besteak beste, demagun, Espainiako gerran fusilatutakoen hezurak zulo eta fosetatik ateratzen, gudarien eta soldaduen izenak gogora ekartzen, gorpu eta izen zerrenda bat osatzen. Eta gorpu eta izen horiekin beste errelatu bat dator, etorri behar du, beharrezko da etor dadin. Justizia eta erreparaziorik nekez izango da dagoeneko, baina gutxienez egia lurrazaleratu dadila, hezurak nola.

Errelatu berria, bai, baina zilegi bedi galdera bat pausatzea: errelatu berria da, baina errelatuaren protagonistak, gorputz eta izen horiek, heroi berri horien ereduak ez ote da betiko bera? Zer nolakoa da heroitasun hori? Ze gorputz dute gorpu horiek? Gudariak, borrokalariak, gizonak, armak eskutan, euren gogoz edo gogoz kontra, ideal handien alde gerra egin zutenak. Ados, bego, zor zaie. Baina ba al da beste heroirik? Posible al da beste heroi mota bat? Emakume bat, atzeguardian geratua, eguneroko errepresioari, goseari, zaintzari, biziraupenari aurre egiten heroi gisa irudikatzeke eta onartzeko gai ote gara? Edo ez du horren neurririk emanen? Heroitasuna neurtzeko ezaugarri berriak behar ditugulakoan nago, bestela nekez sartuko dira errelatuan bestelako gorpu eta gorputzak. Antzera gertatzen da *Historia bizia* atal honekin ere. Ze ezaugarri behar du izan elkarrizketatu izateko? Ezaugarriak aldatu ezean ezingo diegu gure ama, amona, izeba eta alabei izenik eman, eta, beraz, ezta izanik ere. Ez dute errelatuan lekurik izango.

Historia bizia atalaren errelatura dator Argitxu Noblia Richard (Angelu, 1942). Medikua, Seaskaren sortzailea eta lehen lehen-

dakaria, Elkar argialetxearen, euskarazko irratien eta politikaren lehen lerroan ibili dena. Amagoia Gurrutxaga Uranga kazetariak bikainki elkarrizketatu du, eta, elkarrizketa horretan, haren egia jalgi da Euskal Herriko historiaren ezinbesteko osagarri. Eta, horrekin, ia beti ezkutuen geratzen den genealogia bat dakarkigu Nobliak. Euskararen transmisioa eta euskarazko hezkuntzaren sarea josteko ezinbesteko izan zen genealogia bat, izen eta gorputz zerrenda bat: Noblia bera, Kristiane Etxaluz, Libe Goñi, Margaita Rekalt, Marie Louise Iriart, Monique Celan, Marikita Tanburin, Jone Forkada... Eta Nobliak berak elkarrizketan dioen legez, egiteko eta izateko modu bat: «Guhurrek egitea erabaki genuen». Emakume autodeterminatuak. Dena ez baitute gizonek egin, plazan eurak egon badira ere.

Guhurrek egitea, oraindik ere, Seaskaren izpirituan dagoela ikus daiteke Xan Airek idatzitako artikulua mamitsu eta sakonean. Seaskako Hizkuntza Proiektu koordinatzaile denak euskararen normalizazioan ideia funtsezkoa dena papereratu du: «Zer pedagogia behar dugu praktikatu, inportatu edo sortu, haurrak hizkuntza minorizatuan lora daitezen?». Alegia, hizkuntza eta hezkuntza lotuta doazela, biek elkar elikatzen dutela, eta hezkuntza-modu ireki, inklusibo, aniztasun zale baten mami eta azalak hizkuntza minorizatu baten mami eta azalarekin lotuta joan behar duela. Elkar indartu dezaketela eta indartu behar dutela.

Egunen gurpilean atalean ere bada zer irakurri. Bi artikulugile berri ekarri ditugu Jakinera, Itziar Ugarte kazetari eta idazlea, kulturaz jardun dadin, eta Jaime Altuna hizkuntz antropologoa, soziolinguistikaz aritu dadin –eskertza handi batekin agurtu ditugu Miren Artetxe, Henrike Galarza eta Txerra Rodriguez-. Ugartek, besteak beste, Artzeren heriotza eta *Handia* filmaren arrakasta aztergai hartuta, partikulartasunaren eta unibertsaltasunaren gaineko gogoeta kitzikagarria egin du. Altuna, berriz, Euskal Herriko Bertsolari Txapelketako finalaren itzaletik abiatu da, maistratasunaz (hitzen izenaz eta izanaz), sormenaz eta transmisioaz gogoetatzeko. Bukatzeko, Ignazio Aiestaranek Silvia Federiciren *Caliban eta sorgina* liburuaren kritikan sakondu du, bereziki hark Marxen teoriei egingo dako kritika kritikatzeko modu sakon eta xehean. Atea, ohiko legez, Unai Iturriagak itxi du *Euskalkey* eta *1Ukey*-ekin.

HISTORIA BIZIA

ELEZ ELE

- 11** Argitxu Noblia Richardi
elkarrizketa
Amagoia Gurrutxaga Uranga

ALEZ ALE

- 65** Hezkuntza eta Hizkuntza:
osotasun baten bila
Xan Aire

Argitxu Noblia Richardi elkarrizketa

Amagoia Gurrutxaga Uranga

Kazetaria

Mediku zituen guraso biak, Felix eta Raymonde. Kanboko Noblia txokolategileen leinukoa zuen aita. Afrikara lotu du horrek, neurri handi batean, Afrikan bizi izan baitzitzaion aita 52 urtez; baita han hil ere. Ama aldeko Richard familiak, berriz, euskaldun hizkuntzara eta ohituretara lotu zuen. Baita umeak euskaraz hazteko nahira ere.

Afrikan sortu zuten Argitxu Noblia Richard, 1941eko urtarrilean traizioagatik aitari ezarria zioten heriotza zigorra indargabetu berritan. II. Mundu Gerla betea zen; Europako zati bat eta Ipar Euskal Herria bera nazien botapean zeuden, baita Afrikako parteak ere, eta Raymonde Richardek Angeluko *Loreduna* etxera etortzea erabaki zuen, Felix senarra Aljerian utzita. Bere lehen haurraz erditu behar zuen. Hala

jaio zen elkarrizketa honetako protagonista, 1942ko apirilaren 3an. Aitonak, Odon Richardek, egin zizkion sorgin lanak.

Zortzi haurrideren artean nagusia, osagile sagari lotu zitzaion bera. Hala hasi zen euskaldunon historiara Seaskaren sortzaile tituluaz pasatuko den emakumearen ibilbidea. Ibilbide horretan, Embata euskal ikasle mugimendurekin egin zuen bat Bordelen, medikuntza ikasketak burutu bitartean. 1960ko irailean, *Embata* aldizkaria sortu zuten elkarre horretako zenbait kidek; baina, desadostasunak tarteko, *Embata* izeneko beste bat jaio zen 1961eko otsailean. Euskal Gazte Ikasleen Alkartasunaren *Egia* aldizkaria ere bultzatu zuten Nobliak.

1963ko Aberri Egunean, Itsasun, Enbata mugimendu politiko bihurtu zuten, eta mugimendu horren lehen idatzietan ageri da elkarrizketatuaren izena. Itsasun publiko egin zuten sorrera agirian, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoa batu zituen eta euskarak estatutu propioa izango zuen departamendu baten sorrera aldarrikatzen zuen Enbatak, lehen urrats gisa. Bigarren etapa batean, Europa Batuaren baitan, Europako gainerako entitateekin federatuko litzatekeen erregio baten sorrera zuen helburu. Politikoki, administratiboki eta kulturalki autonomia litzatekeen zazpi herrialdeko erregioaz mintzo ziren Enbatakoak. Eta mugimendu horren hautagai gisa lehiatu zen Argitxu Noblia 1967ko martxoan, Frantziako hauteskunde orokorretan. Mixel Burukoa, Kristiane Etxaluz eta Jakes Abeberrirekin batera aurkeztu ere. Ordurako, medikuntza ikasketak bukatuta eta lanari lotua zen. Baita Lazaro Arandiarekin ezkondua eta lehen semeaz erditua ere.

Seaskaren lehen lehendakaria bihurtu zen 1969an, eta 1975era bitartean bete zuen ardura hori. Bigarren senararekin, Manex Goienetxerekin, azken urte horretan ezkondu zen. Hamar urte egin zituzten ezkondata.

Elkar argialetxearen, Gure Irratia bultzatu zuen Entzun Ikus elkartearen, Sokoia enpresaren eta GFAM Lurra laborari elkartearen hastapenetan ere parte hartu zuen Nobliak, besteak beste. Anestesista, landa eremuko eta gizarte

segurantzako mediku karrera utzi gabe, beti ere. 1989an, Henri Grenet auzapezaren –Pirinio Atlantikoetako Kontseilu Orokorreko lehendakaria ere bazen– zerrendetan sartu zen Baionako Kontseilura. Traiziotzat hartu zuen euskal abertzale ugari. 1995ean utzi zuen kargu hori Nobliak. 1997an, EAJ Eusko Alderdi Jeltzalearekin aurkeztu zen Frantziako Biltzar Nazionalerako bozetan. Bakea Bai elkartea sortu zuen 2000 urtean. EAJren Ipar Buru Batzako lehendakari bihurtu zen 2008an; 2009ko ekainera arte iraun zuen kargu horretan. EA Eusko Alkartasunako kidea da 2012tik.

Bi aldiz ezkondua eta bi aldiz bereizia, sei seme ukan zituen. Haietako batek, Ortzik, bere buruaz beste egin zuen 1995ean. Hil artean karriatuko duen mina du horixe.

Zuen amak bere gurasoengandik jaso zuen Angeluko *Loreduna* etxea, ezkon-opari. Bertan jaio zinen, eta amaren aita medikuak lagundu zizun jaiotzen. Ez zen halako lanetan aritutako lehena zuen amaren sendian. Urte asko lehenago ere, beste sorgin bat bazen familian.

Bai, XVIII. mendekoa zen hura. Marie Bayle zen sortu zelarrik, eta, ezkondu ondoan, Marie Moulia. Baionan bizi zen Frantziako Iraultza denboran. Sorgina zen. Emagin erraten diozue zuek. Baionako Merkataritza Ganbera sortu zutelarik, haren senarra bertako idazkari izan zen.

Gero, jakina da aldaketak egon zirela. Gizonek hartu zuten jaiotzen gaineko ardura. Gaur egun nagusi den botere banaketaren oinarrietako bat izan da hori, eta osasunaren gainekoak botere oso inportanteak ziren lehen, eta baita orain ere. Beti izan da horrela. Medikua izala beti izan da luzea.

Aita ere, Felix Noblia, medikua zenuen, abizena txokolategintzarekin lotua den arren.

Medikuntza bukatu zuenean, soldadutzara eraman zuten Afrikara, kolonietara. Orduko lan gehiena zen soldaduei kontrolak egitea Europara etortzeko. Aitaren sendiak, gainera, txokolatea egiten zuen Kanbon, eta aita hor ohartu zen bazela lotura Afrikaren eta kakaoaren artean. Medikuntzak ez zuen eten aitaren txokolategintzarako lotura, ez. Horri begira ere bazen beti, eta Afrikan gelditu zen. 52 urtez gelditu ere. Han da oraindik. Han ehortzi genuen.

Noiztik dator nobliatarren txokolategile ibilbidea?

XVIII. mendean, Heletatik etorri da nobliatar bat Kanbora, txokolate lanak egitera. Ez dakit nondik agertu diren Heletara nobliatarrak –gure arbola guztia egin zuen amak; adar hori bertatik hasten da–. Garai hartan etorri zen txokolatearen bolada Baiona ingurura, Nafarroatik barrena. Orduetik, txokolatezkoa da gure arbolaren adar hori.

Juduekin lotu izan da sarri Baionako txokolategintza. Zuzena al da hori?

Ez. Kondaira da. Egia da juduak beti zirela merkataritzan, eta merkatu horretan ere sartu zirela, baina ez dute haiek ekarri kakaoa. Ameriketatik heldu zen.

Zu, berriz, Afrikatik.

Bai. Bamako hirian egin omen naute.

Frantses kolonietan, Alemaniak Frantzia okupatua zuen II. Mundu Gerra betean.

Bai. Gerra kolonietaraino heldu zen, eta aita hiltzera kondenatua zen Bamakon, traizioarengatik. Boli Kostan egiten zuen mediku lana aitak, orain Ghana deitzen denaren mugatik 20 kilometrora –Urre Kosta zen denbora hartan, eta ingeles menpe zegoen–. Gurasoak ezkondu zirelarik, Afrikako zoko hartara joatea deliberatu zuten, eta, egiteko deus guti zegoenez, gure amak irratia pizten zuen. Ingelese bazekien, eta, 20 kilometrorra zegoena ingeles menpekoa zenez, ingelesezko irrati katea entzuten zuen. Aitak ez zekien ingelesez, baina, espioi

«XVIII. mendean, Heletatik etorri da nobliatar bat Kanbora, txokolate lanak egitera. Ez dakit nondik agertu diren Heletara nobliatarrak. Orduetik, txokolatezkoa da gure arbolaren adar hori»

bat zela-eta, salaketak izan ziren. Salatzaileek ez zuten pensatzen ahal emazte batek ingeles irratia entzun zezakeenik, eta aita jo zuten entzule. Hortik etorri zen hura hiltzera kondenatu arteko afera. Hala, Bamakora eraman zuten, ingeles ofizialeekin. Han, Gursekoaren gisako kontzentrazio eremu batera eraman zuten.

Eta ama?

Berak egindako gauzengatik senarra zigortua izaki, errua sentitu zuen. Eta senarra nahi zuen salbatu. Hala joan zen orduko gobernadorearen ikustera, Dakarrera.

Eta salbatu zuen.

Bai. Orain bezala, zerekin uste duzu salbatu zuela?

Zerekin?

Edo diruarekin, edo sexuarekin. Nik hala uste dut. Denbora guztietako istorioa da. Orduan, joan da ama Dakarrera gobernadorearen ikustera, eta izan da epai aldaketa bat: Boli Kostara berriz sartzeko debekua, desterrua, ezarri diote aitari. Hala, Bamakon egon dira pixka bat gurasoak. Egin naute hor, eta Boli Kostako iparraldera joan dira. Han ez zen ez telefonorik, ez ezer. Astoz, kamioiz, ahal zenarekin, joan ziren. Tombuktu eta basamortua zeharkatu, eta Aljeriaraino. Aita bertan egon zen, Blidaren ondoan, Tafrenteko eihoretan, errotetan. Amak, berriz, bidean segitu zuen, eta bere lehen haurra hemen ukan zuen, Angelun, Loreduna etxean.

LOREDUNA-KOAK

Zerori zinen lehen haur hori. Senarra milaka kilometrora zuela erditu zen ama zutaz.

Bai. Aita Aljerian gelditu zen, gerra zelako hemen, eta soberra konplikatua zelako dena. Atlantikoko Harresia eta dena

manatzen zuten naziek hemendik; kostalde honetan ezarri zuten beren kuartel nagusia. Normala zen aita ez egotea. Gerla denboran egon zen hona etorri gabe. Gero etorri zen, baina zortzi haur ukan zituzten, eta ez zen sekula hor.

Berriki begiratu ditudalarik, aita ez da ageri nire lehen ezkontza argazkietan. Ama hor zen. Eta haurrideak: Patxi, Agnes, Kattalin, Laurent, Marianne, Maialen eta Veronica. Baita nire aita pontekoa ere: Philippe Maurin, Frantziako aire armadako ofiziala. Lazaroren gurasoak ere ageri dira; eta haren arreba Mari Kruz –Jesus senarrarekin– eta bi anaiak, Jose Mari eta Patxi. Eta horien denen ondoan, lagunak: Jakkes Abeberri, Ibon Fresnedo, Iñaki Urtizberrea, Oldarrako zuzendari eta dantzari Koldo Zabala, Ximun Haran, Ana Mari Iturralde... Gure ezkontzan ziren horiek denak, baina aita ez. Sekula ez da izan ez bataioetan, ez ezkontzetan, ez inon. Amaren aita, baina, hor zen. Beti. Odon Richard zuen izena. Neraceko [Akitania] herri batean sortua zen. Baionako ospitalean egiten zuen mediku lana, hurrei buruz.

Lan horretan ari zela sortu omen zitzaion euskaldun jendearekiko lilura aitonari.

Bai. Hor ohartu zen jendeak –barnealdekoak, batez ere– ez zuela frantsesez errazki egiten; jendea ez zela eskolatua; frantsesa ikastera bortxatuak izan zirela; eta gizonak gerlara joaten zirelarik bakarrik hasten zirela ikasten, soldadutzaren bitartez.

Baionako Euskal Museoaren sortzaileetarikoa izan zen aita-txi, eta euskal arrazaren inguruko lanak eta hitzaldiak eman zituen. Garai hartan, *arraza* hitza eta kontzeptua Europa osoan erabiltzen ziren. Odon Richard hiritarra eta laikoa zen.

Arrazaren kontzeptuarekin aritu ziren alemanak ere okupazio garaian.

Bai. Arraza arioaren zama gogoan egin zuen amak gure arbola genealogikoa, uste dut. Badakizu: erakutsi behar zen ez zela judurik gure familietan. Bereziki, txokolategintzarekin

lotura genuelako, eta denek erraten zutelako hura juduen lanbidea zela. Gerla bukatu aurretik hasi zuen arbola amak, eta pixkanaka-pixkanaka joan zen osatuz.

Etxean bertan bazenuten arraza arioaren inperioaren aldeko aleman ofiziale bat, euskalduna bera.

Gure etxea aduana izana zen. Talaia ezin hobea zen kontrabandoa-eta kontrolatzeko. Noski, horregatik ere etorriko zen gure etxera, Loredunara, gizon hura. Dena lotua zen. Toki batzuk ezarri zituzten Angelun, eritasunekin zetorren

«Alemanek ere euskara ikasten bazuten, interesa izango zuela erabaki zuen nire amak, eta hala hasi zen ikasten. Irakasle bat atzeman zuen euskararen ikasteko. Filipe Oihanburu»

jendearen kontrolatzeko. Tuberkulosia lehendik ere ederki lekutua zen hemen, baina kolera eta halakoak ez ziren ohikoak ordura arte. Nire etxetik nahiko hurbil, bazen toki bat eria zen jendeak berrogeialdia pasatzeko.

Gure etxean zen komandante alemanak –Karl izena zuen– euskaraz bazekien, bai. Heidelbergeko unibertsitatean

ikasarazi zioten, hemen egoteko eta muga zaintzeko, hobe-kiago moldatzeko. Dena kalkulatu zen.

Zuen ama aleman haren bitartez hasi omen zen euskara balioan hartzen.

Bai. Alemanek ere ikasten bazuten, interesa izango zuela erabaki zuen, eta hala hasi zen euskara ikasten. Baita alemana ikasten ere!

Zenbat urte zituen?

Amak? 25-26 urte izanen zituen gerla denboran, 1944-1945ean. Irakasle bat atzeman zuen euskararen ikasteko. Filipe Oihanburu. Dantzaria zen. Hura ere ni bezalakoa da, istorio anitz kontatzen ditu. Filipe Parisera joan zen arte, tarte

batean, harekin ikasi zuen amak. Hark ez zeukan dirurik, eta pentsatzen dut amak ordaindu egingo ziola.

Ama ez zenuten emakume arrunta. Lehen esan duzu ingelesez bazekiela, senarrak ez bezala.

Eskolan ikasi zuen ingelesa. Ez zen edozein emakume, ez. Ez zen serora bat, moja bat. Medikuntza ere ikasi zuen, aizu! Parisen. Beste gauza asko ere ikasi zuen han. Modernoa zen ama, erabat, irekia gauza anitzentzat. Beti lehena zen boza emateko. Ni haur nintzelarik harekin joana naiz boza ematera. Ikas nezan eramaten ninduen.

Garai hartan ezohikoa zen emazte batek goi mailako ikasketak izatea.

Hala zen, bai. Gogoan dut ama ez zela jendearekin ateratzen. Gu etxean ginen, eta etxea aparte zen. Auzo bakarra moja kolegioa zen. Hara bidali gintuen bere haur guztiak. Baina beti bazen keinu bat, desberdintasunaren erakusteko. Mojen eskolan bazen euskaldun asko. Amak galdegin zuen euskarazko kantak ikas nitzan. Moja haiei ikasitako elizako kantak izan ziren euskarazko nire lehen eskola. Mehaineko eta Aldudeko moja birekin, batez ere. Hala, alde guzietatik hartu dut pixka bat euskara mailan.

Afrikan zen aitari, astero, gutun bat euskaraz idazteko gauza izan zinen arte. Zenbat urterekin?

Eskolan nintzelarik. Ariketa gisa zen hura: orrialde erdi bat euskaraz. Amarekin idazten genuen, etxean. Aitak ere euskaraz erantzuten zigun.

Lehen euskal kantak, baina, etxean bertan zinelarik entzun omen zenituen, zaintzaile euskaldun baten bitartez.

Bai. Hunkitua izan naiz sail batzuetan. Denetarik zen etxean. Gaskoia ere ikasi nuen. Amaren laguntzaile lehenetarik batek –nire eta haurrideen zaintzeko–, Margaita Boueytesek,

gaskoiez egiten zuen. Gure etxean nehor ez zen bortxatua mintzaira jakin batean hitz egitera.

Hizkuntza asko entzunez hazi zinen, beraz.

Nik etxean frantsesa, alemana, gaskoina eta euskara entzun ditut, denak lotuak. Ez ginen bortxatuak sail batean egoteko. Hortik da, ene ustez, nire berezitasun gehiena. Beti-beti aldakorra nintzen. Medikua eri baten aitzinean bezala: beti daude keinu eta egoera berriak. Askotan dira lehen pentsatzen ez zenituen gauzak. Beti-beti-beti ez zara egoten ahal ildo batean. Ezin da, ene ustez. Aldaketetarako prest izan behar da, gauzen egiteko. Geroari buruz begiratzuz, pentsatzeko modu hori inportantea da. Bestenaz, egoten baldin bazara gauza batean, ez zara ateratzen ahal, eta indar gehiena galtzen duzu hor egoteko. Gero, bakoitzak badu bere ikusmoldea, eta

horregatik heldu da ere nire postura erlijioaren aurrean.

«Beti-beti-beti ez zara egoten ahal ildo batean.

Ezin da, ene ustez.

Aldaketetarako prest izan behar da, gauzen egiteko. Geroari buruz begiratzuz, pentsatzeko modu hori inportantea da»

Zein da postura hori?

Ez nuen sobera sinesten. Ez nuen ulertzen zerendako ziren hainbeste erlijio hemen bertan. Katolikoak, protestanteak, juduak baziren, monoteistak denak; eta denek ezin zuten arrazoia ukan. Eta gero, ikasketak egiten dituzu, eta erlijiook aski berriak direla ikasten duzu. Duela 400.000 urte

baziren gizon eta emakumeak, eta halakorik gabe segitu dute. Eta ikusten dudalarik orain gerlak egiten dituztela horien izenean, ezin dut onartu.

Etxean ere, erlijio bat baino gehiago zenituzten?

Ene familian baziren protestanteak. Aitatxi Odon ere halaxe zen. Tira, ez zuen sinesten, baina etxean bazituen ildo

horretako liburu zenbait. Emaztea –Madeleine–, berriz, katolikoa zuen, eta elizara joaten zen harekin. Amona laguntzen zuen autoz elizara joateko, baina biblia protestantea eramaten zuen, denek ikus zezaten ez zela haietarra. Arrunt bitxia zen aitatxi. Gabon kantak biziki maite zituen.

Hizkuntza eta erlijio ezberdinak bai zuen etxean, baina ogibide bat nagusi: medikuntza. Zeu ere sartu zinen arrastot horretan. Zeure erabakia izan al zen?

15 urterekin egin nuen hautua, baina segitu nuen etxeko soka. Pentsatzen dut nahi nuela lehenik etxetik kanpo joatea. Horretarako, edozein bide hartzen ahal zen, baina nik munduko istorioak ez nekizkien, eta familiakoek eginikoa egin nuen.

Etxetik alde egin nahi zenuela diozu. Zortzi senideetan nagusia zinen. Zenbaitetan, gogorra gertatuko zitzaizun hori.

Erantzukizun gehiago bagenuen zaharrenek ondokoek baino, jeloskeria anitz sorrarazten delako. Ni Patxi anaiarekin borrokatzen nintzen, astean bizpahiru aldiz-edo. Bata bestearen aurka, 14-15 urtera arte. Bost bat urterekin-edo, ohe handi baten gainean ezartzen ginen, eta borrokaren ondorioz ohetik erortzen zenak galdu egiten zuen. Ohe hura ring bat zen. Ez zen sokarik, baina horixe zen. Usaia bagenuen.

Ondoko haurrideekin ez dut halako oroitzapenik. Patxi anaiarekin bakarrik. Nahiko lotuak ginen bata besteari. Eta beti borrokan. Ni ere azkartu nintzen borroka haietan. Ez nuen onartzen berak edukitzea eskubide guztiak mutikoa zelakotz. Nire burutik urrun zen hori. Nik nire eskubideak banituen, besteek bezala; horregatik borrokatzen ginen. Gogoratzen dut behin nire gibelatik hasi zela korrika, etxe barruan, eta, beirazko ate bat pasatzean, atea itxi nuela eta, ikusi ez zuenez, besoarekin apurtu zuela beira. Zauri ederra egin zuen! Beste behin, bizikletan nire atzetik zetorrela, erori eta ireki zuen izterrondoa. Beste batean, frontoi gainean ginen baloi batekin. Ez dakit zer gertatu zen, eta baloi gainetik ere erori zen. Konorterik gabe geratu zen tarte luzez. Ez zen samurra izan.

BORDELEKOAK

Loredunari, Patxi anaiari eta gainerako guztiei agur esan zenien Bordelera joan zinenean. Liberazioa izan al zen?

Aldaketa handia. Baxoa pasatu nuen hemen, eta joan nintzen hara. 15 urterekin. Lehen urtean euskaldun batzuk ezagutu nituen: Kristiane Etxaluz eta beste. Mojen ostatu batera bidali ninduten, baina, eta hastapen hartan ez nintzen gehiegi nahastu haiekin. Bertigoa ere banuen. Pixkanaka-pixkanaka, segitu ditut hango euskaldun ikasleak. Bazen apez bat, ikasle haiengan kontrola atxiki nahi zuen pixka bat. Hazpandarra zen: Joseph Zabalo. Egun batez, bi baigorriarrekin ikusi nauean, erran dit lagundu behar ditudala besteak bide zuzenean egoteko. Ikasle haiek fama txarra bazuten, izan ere: pipatzen zutela, neskekin joaten zirela eta beste. Ez zitzaidan batere gustatu apezaren kontu hori.

Han ere haurride nagusiaren rola jokarazi nahi zizulako?

Bai! Eta kexatu naiz. Apez hark ez zuen ulertu batere nire kexa, baina nik ez nuen konfiantzarik harekin.

Hurrengo urtean, moja etxea utzi zenuen.

Bai. Kristiane Etxaluz eta biok etxe berean bizi izan ginen. Lagunak ginen. Medikuntza ikasketak bigarren urtean utzi zituen hark, baina, eta gure bideak bereizi egin ziren. 1967an, hala ere, Frantziako hauteskunde orokorretara aurkeztu ginen biok, Enbataren hautagai. Kristiane, itsasaldeko eremuan, Jakes Abeberrirekin; ni, Baionatik, Mixel Burukoarekin.

Hori aurrerago zen. Itzul gaitezen Bordelera. Euskal ikasle asko al zineten han?

Bai. Berrehunen bat baginen unibertsitate hartan. Ni baino lehenago hasi ziren han euskal ikasle elkarte bat egiten-eta, Ximun Haran eta beste. 1953an sortu zuten Embata. Bazkari edo afari batzuk antolatzen zituzten, bizpahiru erromeria

bai ikasturtean zehar, eta ezagutzen genuen elkar. Geu ere sartu ginen hor.

Embatan, *m*-rekin.

Bai, *m*-rekin. Aipatu Ximun Haran, Jakes Abeberri, Mixel Labegerie, Jean Fagoaga eta beste ziren horren sustatzai-leak. Ni baino hamar bat urte nagusiagoak ziren. Bordelen zuten indarra batez ere; Parisen geroago indartu zen, beste apez batekin. Ezaguna da hori.

«Bordelen, helburua zen ikasketak egitea. Batzuek erraten zuten senar baten xerka heldu zirela unibertsitatera. Norbait izateko senarra behar izatea ez nuen ulertzen»

Nor zen, bada, Parisko hori?

Xarriton. Piarres Xarriton. Hark muntatu zuen Parisko Euskal Etxea.

Neska asko al zineten Bordeleko unibertsitate giro hartan?

Ez. Ni bezala, ‘familia on’ batzuetatik ateratako neska zenbait baziren: Kristiane Etxaluz bera, Mixu Mendi eta beste. Bakoitzak ahal zuen bezala egiten zuen. Ez genuen loturarik emakumeen izenean. Helburua zen ikasketak egitea. Batzuek erraten zuten senar baten xerka heldu zirela unibertsitatera. Norbait izateko senarra behar izatea ez nuen ulertzen. Onartzen nuen besterentzat, baina ez niretzat.

Zure abizena ere ez duzu sekula galdu.

Ez. Behartu nautenetan ezarri dut senarraren abizena, bes-tenaz ez.

Euskaraz egiten al zenuten Bordelen?

Hastapenetan, kantuan bakarrik egiten genuen euskaraz. Bordelen nintzelarik, kanta guztiak tradizionalak ziren, erlijiotik atereak asko. Gero etorri zen kantu berria, Labegerierekin-eta.

ENBATAKOAK

Embata elkarteak, halako batean, izen bereko aldizkaria argitaratzeari ekin zion. Nola izan zen hori?

Biltzar bat egin genuen 1960an, lehengo eta orduko Bordeleko ikasleen biltzeko. 30 bat pertsona egon ginen bazkari hartan, bi belaunaldi-edo bai. Ximun Haran, Mixel Laberie, Jakes Abeberri, Mixel Burukoa, Jean Fagoaga... Ez ginen gazte-gazteak. Aldizkari baten egitea erabaki zen hor, *Embata* izenarekin.

Trailean irten zen lehen zenbakia.

Bai, eta Bordelen ikasle zeudenak ikusi zutelarik zer idatzia zen han, ez zitzaien gustatu. Pentsatzen zutelako politika mailan sartzan zirela. Eta ez zuten nahi, bai ikasleentzat, bai hemengo helduentzat lanjerosa zela pentsatuz.

Ados al zinen haiekin?

Zalantzan nintzen. Biekin ados nintzela uste dut. Ni Bordeleko ikasleen bulegoan nintzen, lehendakariorde; haiekin nintzen. Bestalde, pentsatzen nuen helduek bazekitela zertan ari ziren, jakintsuagoak zirela ni baino, eta aitortzen nien autoritatea. Orduko biltzarretan parte hartzen nuen; bietan. Azkenean, Bordelen zuzenean galdegin zidaten aldatzeko aldizkariaren izena, ez zezaten ikasle elkartearekin nahastu. Orduan atzeman du Ximunek xixta hori, *m-a n* bilakatzekoa. Anbiguetatea hor zen. Bordelen nirekin zeuden ikasleak kexatu ziren, eta erran zuten ez zutela deus egiteko aldizkari horretan.

Horren ondorioz sortu zen *Egia*?

Bai. Geroxeago, ordea. Aldizkari hura ez zen azkartu, baina; ez zuen indarrrik atzeman. *Embata*-k, aldiz, gero eta indar handiago lortu zuen. Eta iraun du. Gaur arte. Ez da gauza txikia. Uste dut bazirela puntu batzuk Bordelekoek onartzen

ez zituztenak: Hegoaldearekin hartu-emanak ukaitea, pentsatuz gerla bazela gibelean eta ondorioak bazirela. Haien-tzat, beldurgarria zen. Orduan hasi zen ETako istorioa ere. Ekintza txiki batzuekin hasi ziren, eta Bordelekoak beldurtu ziren. Haien arrazoiak bazituzten, ez dut erran nahi gaizki egin zutenik, baina uste dut beldur hori hor zela.

Gero, euskaldun gisa, Iparraldean ez zen oraino kontzien-tziarik-eta. Euskaldun jende gehienak baserrietan ziren. Ez ziren ia ateratzen, guti irakurtzen zuten. Eta irakurtzen zutena parrokiatik zetorren: *Herria*. Elizgizonena zen hura. Irakur-tzea ez zen guti, baina *Herria*-ko mamia... zena zen. Hegoal-dean bezala, Iparraldean ere Francoren aldekoa zen Eliza. Bazuten espiritu bat... orain *eskuindar hutsak* errango genieke. Ez zen euskaltzale askorik haien artean. Euskara medio bat zuten artaldea osatzeko eta haiendako aberastasun gehiago biltzeko. Sedukzio asko bazuten baserrietako jendeentzat. Dena haien inguruan moldatua zen: bataioak, ezkontzak, hi-letak, bizitzako pasarte guztiak. Ikasleak gaizki ikusiak ziren. Eta ikasleak ziren baserrietatik etorriak ere. Euskara, lehen, elizakoa zen. Orain, ez. Gure artean orain euskaraz ari gara, Ipar zein Hego, eta hori ekintza iraultzailea da.

Itzul gaitezen *Egia* aldizkarira.

Nire anaia Patxiren denborakoa zen. Hark hartu zuen al-dizkaria, beste lagun batzuekin. Jadanik, ikasleen artean ere egoera aldatua zen. Jendeak ez ziren berdinak. Nik denbora luzea egin dut ikasle giroetan ikasketa luzeak aukeratu ditu-dalakotz, izan ere, baina bertze askok ez.

Maleruski, luzea izan da niretzat –eta nire ondokoentzat– ikasketa denbora.

Hamar urte egin zenituen Bordelen.

Bai. Eta aspergarria nintzen. Hainbertze luzatzea horretan, ez zen normala ere. Ez zuten ikusten. Eta neu ez nintzen ohar-tzen zenbat denbora pasatzen nuen eta jendeak nardatzen ni-tuela. Embataren denboraz ari naiz. Bazkarietan-eta alaitasun

giroa onartzekoa zuten, baina, hortik aurrera, gehienek, ezer ez. Mintzaldi batzuk antolatu genituen Eugene Goienetxerekin-eta. Jende batzuk ekarri genituen zerbaiten ikasteko...

Ondo ezagutu al zenuen Eugene Goienetxe?

Bai. Bordelen irakasle zelarik ezagutu ere, emaztearekin-eta.

Haren ibilbidea argi-ilunez betea da.

Bai. Harentzat ere ez da erraz izan. Gerla denboran alemanekin-eta izandako harremanen ondorioak zailak izan zaizkio.

Kolaboa izatea leporatu zioten, nazien okupazioa eta II. Mundu Gerra bukatu ostean. Baita zigortu ere.

Bai. Baina hark ez zuen egin ezer bere kabuz. Manatu ziotena egin zuen.

«Espainiako Gerlak
oroitzapen txarrak ere
utzi zituen, eta jendeek
beldurra bazuten.
Hainbat jendekin
hitz egin nuen
Bordelen Enbatari
buruz, eta mesfidantza
nagusitu zen»

Zeinek manatu?

EAJk. Euskadiko gobernu-koek. Elizgizonak ere horretan sartu ziren. Memento batzuetan nahi zuten bakeak egin alemanekin.

Naziekin bakea.

Bai. Eta gero, ordainarazi diote Goienetxeri. Sozialki, hark jaso zuen egurra. Haren familiarentzat ere ez da erraza izan, ezarri dituztelako beti aparte.

Gainera, espainiar batekin ezkondu zen, eta jendeek ez zuten hori ulertzen.

Garai hartan ba al zenuen kezka politikorik?

Segitu ditut batzuk: Laberie, Haran, Fagoaga... Lehenbizi bildu gara afaltzeko, eta hortik atera da Itsasuko Agiria,

1963ko Aberri Egunean, arbola landatu genuelarik Ximun Haranekin-eta. Pixkana, hala atera da ideia hori: euskaldun gisa izan zitekeela zerbait gure eremuetan.

Enbata mugimenduaz ari zara. Departamendu propioa euskararentzako, Iparraldearentzako, gerora zazpi herrialdeak batu eta Europan federatzeko. Hori zenuten aldarria.

Bai, baina Espainiako Gerlak oroitzapen txarrak ere utzi zituen, eta jendeek beldurra bazuten. Hainbat jenderekin hitz egin nuen Bordelen horri buruz, eta mesfidantza nagusitu zen.

Zergatik?

Ez nintzen gelditzen elizapean eta jende askorekin mintzatzten nintzen. Emazteentzat postura berezi bat bazuten, eta emazte gisa ez zen erraz.

Embatako lehendakariordea zinen, ordea; Enbatako diruzainaren ondokoa ere bai.

Lehendakariorde Embatan... bertako estatutuen arabera, emazte batek ezin zuelako lehendakari izan. Enbatan, berriz, jende guti zelakotz eta bulegoan norbait behar zutelakotz eman nuen izena. Nehor ez zelakotz. Ni nehor baino gehixeago nintzen. Politikaz ez nuen askorik ulertzen. Nahikoa lan banuen medikuntza eta etxeko kontuak ulertzearekin. Lazarorekin ezkontzeak aldaketa asko eragin zuen nire familian, eta ez zen erraza izan.

Hain zozoak ginen! Ez ginen biltzen emazte euskaldun gisa, erran dizut lehen. Sekula ez. Ez genuen usaiarik tabernetan ibiltzeko, hitz egiteko... Lotsa, gauzak norbere buruan argi ez sentitzea, beldurra... hor ziren. Ez da erraz izan. Ni baino okerrago egon dira beste asko, hala ere. Familia on batetik aterea nintzen, omen. Bakoitzak hartzen zuen ahal zuena, hezkuntza eta ohituretan, baina ez ginen gauza aliantzak sortzeko. Gero egin ditugu saio batzuk gehiago, Seaska muntatu dugularik. Helburu zehatz batekin. «Helburu hori

betetzen baldin badugu, jadanik bada zerbait», pentsatzen genuen. Dena aldatzea ezinezkoa zelako. Alemanekikoa, Espainiakoa, Vietnamgoa, Aljeriakoa... hainbeste gerla ukan dugu hemen! Eta Bordelen ezagututako gizon batzuk gerlan aritu ziren. Batzuk betirako hunkituta bueltatu ziren.

AFRIKA

Aita ere Algerian utzi dugu lehen. Hura ere hunkitu zuen Afrikak. Zu ere bai?

Bai, noski. Aita Afrikan zen eta izan dira gauza anitz horren inguruan. Eta hori ez dut esplikatzen ahal oraingo edo lehen-go jendearekin. Horientzat, Afrika elefanteak da.

Zuretzat, zer da Afrika?

Afrika aita da. Eta medikuntza. Eta zazpigarren semea. 1972an joan nintzen lehen aldiz Boli Kostara. Aitak erraten zuen haurretatik bat heldu baldin bazen, eta nahi bazuen hara joan, haurrak berak behar zuela bidaia pagatu. Ez zuen nahi gu hara joatea. Urrun eta zail zelakotz. Eritasunengatik ere bai. Gure aita zuri bakarra zen bizi zen tokian. Bere haurrak nahi zituen salbu.

30 urterekin joan nintzen hara, beraz, jakin-minez. Ez nekien nolakoa zen hura. Geroztik, 1984an, aita hil zelarik, amak galdegin zidan joatea. Paperak egin, etxea saldu eta beste egin behar zen. Ehorzketak egin genituen, eta azken paperak lotu arte, zortzi-hamar aldiz izan naiz Boli Kostan. Han nintzelarik, medikuntza egitea galdegin zidaten. Ez nuen baimenik, baina goizero egiten nuen lana hango osasun etxean.

Eta zazpigarren semea?

Nouhou Diallo. Hango gazte bat da. Baionako etxean atxiki dut hamar urtez. Abokatu da egun, Baionan bertan;

euskaldun batekin ezkondua da eta bi haur dituzte. Ikasketak egiten lagunduko nionentz galdegin zidan behin. 18 urte zituen. Baxoa gainditzen bazuen, lagunduko niola erran nion. Eta gainditu zuen. Hala ekarri nuen hona, eta hala ikasi zuen dretxoa.

Etxekoez gain, Afrikako familia batzuetatik etorriak ere izan dira nire lagunetan. Mojetan ikasi nuen haiekin. Marie Louise Iriart da bat, esaterako. Anestesista bihurtu zen hura ere, ni bezala, eta elkarrekin egin genuen ikasbide osoa, Bordelen. Ezkondu, bi haur ukan eta utzi egin zion lan egiteari. Ez dakit zergatik.

Anestesista titulua lortu zenuenerako, zeuk ere bazenituen bi haur.

Bai. Parisera joan behar nuen azken azterketa egitera, eta Mikelekin, bigarren haurrarekin, joan nintzen trenean, bularra ematen bidean. Eta ukan dut titulua eta ukan dut haurra.

LEHEN SENARRA

Lazaro Arandia Irazusta zuten aita haurrok. Non ezagutu zenuten elkar?

Bordelera etorri zen errefuxiatuta. Soldadutza ez zuen egin nahi, omen, eta hala heldu zen Bordelera. Nigana etorri zen ez dakit nola, eta laguntza nahi zuen errefuxiatu paperen egiteko. Zigiluak behar zituen, baina nik ezin nuen halakorik lortu. Behar nuen atzeman 36ko gerla garaiko EAJko errefuxiatuen baimena, eta saiatu eta lortu nuen, azkenean, zigila ziezaioten papera, errefuxiatu estatusa jaso zezan. Nire lehen harremanak izan ziren EAJ ondokoekin.

Kontzienteki joan zinen haiengana?

Ez nekien EAJkoak zirenik. Zozoa nintzen! Embatan nengoen, lehendakariorde gisa. Mixel Burukoa zen lehendakaria.

Ezaguna nintzen. Uste dut Lazarok ez zuela baimena apezan bidez lortu nahi, Zabalo abadea han zenez... Hala, nigana jo zuen Amezketatik irtendako gizon hark. Eta Amezqueta toki galdu bat da, Ataun bezala. Bidea han bukatzen da. Txindokiren pareta hor da, eta pareta buruan sartzen da. Amezketako girorik ez zen hemen. Enetzat, Afrika baino urrunago zen orduan.

Oñati ere ezagutu nuen. Hango Maiztegi familiarengana igorri ninduten 14-15 urterekin, uda batez. Txokolategileak ziren. Sei seme zituzten, eta ezin nuen haiekin. Ama komandantea zen, autoritatea. Nahiko laster ohartu nintzen han ez nintzela egon behar. Amezqueta ez zen hobeagoa, baina senarra handik atera zen, eta bazen irekidura bat.

Zein urte zen lehen senarra ezagutu zenueneko?

1965a. Bordeleko azken urtea nuen. Ikasketa giroan, Lazaro oso urrun zen nigandik, baina euskara oso ona egiten zuela atzematen nuen, eta hori sedukzio bat izan zen niretzat. Hitzaren bidezko sedukzioa.

Urte horretan bertan izenpetu zenituen bestelako paper batzuk amezketar harekin.

Ezkondu egin ginen, bai. Sokoan. Piarres Lartzabal apezak ezkondu gintuen, ezkontza zibila Angelun egin ondotik. Seme bat ukan genuen eta gauzak martxan jarri ziren. 1966an lehen haurra, 1967an bigarrena, 1969an hirugarrena eta laugarrena geroztik.

Eta ikasketei eutsi zenien.

Bordeleko unibertsitatean ikasten nuen, eta hango ospitalean egiten nituen praktikak, goizetan. Ez nituen ikusten trabak eta ondorioak. Baziren, baina indarra banuen. Gaztea nintzen. Ahal nuen tenorean eta txokoan egiten nuen lo; zutik behar bazen, zutik. Gerlak ikusi eta bizi izan nituen, eta okerragoa ez zen. Ez nuen galderarik egiten. Bizi ginen; diru pixka bat bagenuen; aurrera! Ospitalean sari doblea banuen

anestesista izateagatik. Lan gogorra zen eta jendeek ez zuten hartzen. Horregatik ordaintzen zuten gehiago.

ITZULERA

Bordeletik itzuli aurretik lortu zenuen lana Baionan?

Lehenik, ordezkapen batzuk egin nituen. Gero, orduko Baionako auzapez Henri Greneten klinikan hasi nintzen lanean. Medikua zen, amaren anaiaren lankide eta laguna.

Haren bitartez lortu nuen lan hori. Bordelen ez nuen lanik bilatu; hona itzultzea hautatu nuen. Lanaren hartzea erabaki nuenean, bi haur banituen, eta ezinezkoa zitzaidan gauez eta igande eta besta egunez lana egitea. Orduan, amaren esku utzi nituen haurrak. Horregatik hautatu nuen amaren etxera itzultzea, Loredunara.

Laguntza hori ez nuen, bestenaz, inon jasotzen ahal. Eta laguntza gabe, ez nuen haurrik egiten ahal. Nik ekartzen nuen dirua etxera. Hautu bat izan zen.

«Lehenik, lana egitea zen nire helburua, autonomiaren, diruaren, ukaiteko. Lana ere maite nuen. Jendeen laguntzea osasunarentzat... Ez da edozein lan ere»

Euskal Herrira itzuli osteko lehen urteak nolakoak izan ziren zuretzat?

Lehenik, lana egitea zen nire helburua, autonomiaren, diruaren, ukaiteko. Lana ere maite nuen. Jendeen laguntzea haien osasunarentzat... Ez da edozein lan ere. Jendeak hartzen dituzu direnaren arabera, ez nahi duzunaren arabera. Gaixo dira, denetarik bada... Maite nuen, eta ikasi dut alde horretatik.

Errefuxiatuen gose greba izan zelarik gertatu da, adibidez: gizon bat heldu da klinikara, gaixorik; nire ahalak egiten ditut horren konpontzeko; eta erizaina heldu zait eta erran dit,

«horretaz arduratzen zara?»; «zerendako ez?», erantzun diot. Suprefeta zen! Eta, niretzat, beste edozein bezalakoxea zen. Hori izan da nire kodea beti, zin hipokratikoa.

Beste batean, Hazparneko auzapeza sendatu beharra gertatu zitzaidan. Abertzaleen artean oso gaizki ikusia zen denbora hartan. Eta hark zeukan beldur izugarria, nigana heldu zenean. Lasai egoteko erran nion. Lokartuko nuela bertze guztiak bezala, eta iratzarriko zela bertze guztiak bezala.

SEASKA

Hitz egin dezagun Seaskaz. Etxean bertan sortu zenuen Iparraldeko ikastolen lehen kimua. Nola gertatu zen?

Nik beti xerkatu nuen laguntza haurren zaintzeko. Haurrak txikiak zirelarik, erran bezala, amarengandik lortu nuen, baina haren gain ez nuen gehiegi kontatu behar. Beraz, nire haurrekin egoteko, hitz egiteko, zaintzeko norbait behar nuen aurkitu. Laguntzaile horien artetik lehena izan da Libe Goñi. Eustakio Mendizabal *Txikia*-k hitz egin zigun hari buruz, etxean, Baionako Polo Beyrisko Villa Espinaleko sukaldean.

Euskararen soka segitzea nahi nuen nire haurrentzat. Aipatu dudan Amezketa horretan familia erdia bazuten, eta bide batzuk xerkatzen nituen hurrei laguntzeko, euskara emateko. Norbait behar nuen horretarako etxean, eta, Eustakio etorri zen hartan, haurrak euskaraz hezteko norbait behar nuela erran nuen. Orduan aipatu zuen hark Donibane Lohizunen bazela neska bat, irakasle formakuntzarekin, lana egin nahi zuena eta lortzen ez zuena. Parisera joatear zela erantsi zuen. Neska horren bila joateko erran nion orduan senarrari. Hala etorri zen Libe gure etxera. Hala hitz egin genuen: ez nuen helburu garbirik, eta zaindaria baka-rrik ez, irakasle bat, prestatutako norbait, nahi nuela erran nion; eta, ordaintzeko, hastapenean etxean egingo zituela lo eta jatorduak, eta egingo genituela paperak.

Hura ere ihes egina zen, Txikia bezala. Nola lortu zenizkioten paperak Goñiri?

Pauera joan ginen. Dena ez da bat-batean egiten ahal, eta pixkanaka hasi ginen. Nik deklaratu dut Libe Gizarte Segurantzarako *femme de service*. Ez zen Seaskarik artean, eta dena nire izenean jarri zen. Nik egin nuen tratua harekin. Umeak etxean eskolatzea zen lehen lana. Lagun batzuek, ikusi zutenean Baionan gure umeak euskaraz ari zirela ikasten, beren umeak ekartzerik ba ote zuten galdetu zuten. Onartu nuen, baina gure etxea ez zen egokia aldaketa haietarako, eta beste lokal bat atzematen saiatu ginen. Gero, beste lokal batera aldatu nahi genuen, eta, horretarako, enpresa edo elkarte bat behar zen, eta Seaska sortzea pentsatu genuen. Asurantzarentzat-eta. Bulego bat behar genuen. Neu izan nintzen lehendabiziko lehendakaria. Idazkaria eta diruzaina ere behar ziren. Manex Pagola eta Ramuntxo Kanblong ziren, hurrenez hurren. Haiak ez zuten haurrik, baina laguntzeko prestatu ziren. Denok frantses nazionalitatekoak behar genuen izan.

Nola deskribatuko zenuke Libe Goñi?

Pertsona inportante bat da. Hura ez balitz izan, segur izan zaitetz besteak ere ez zirela izanen.

Villa Espinaletik nora aldatu zineten lehenik?

Rue de Cordeliersera, Enbataren bulegoetara. Han ez zen tokirik aireen hartzeko, umeak lasai jolasteko, eta saiatu ginen beste lokal bat atzematen. Mixel Burukoa medikuaren bidez, haren kusiarekin, atzeman genuen lokal bat Miarritzen. Braoun, aireportuaren ondoan. Burukoaren kusiak asurantzetan egiten zuen lana, eta hark oso ondo moldatu zuen kontratua Seaskarentzat. Lehenbizi, lokalarentzat. Parrokiarena zen, Burukoa hura parrokiaren ordezkari baitzen.

Orduan ezarri zenioten Seaska izena elkarteari. Nondik dator izena?

Haurtxo txikia sehaskan dago... kanta entzun nuen behin Miarritzeko ezker paretan, Oldarraren jaialdi batean, eta abestia heldu zitzaidan burura elkarteari izena aukeratzeko orduan. Hala izan zen.

Zenbat ume zenituzten Braoun?

Sei-zortzi bat.

Zuk lanean segitzen zenuen.

Bai ba! Mandoak bezala. Anartean, diru pixka bat bildu behar zen, eta hasi nintzen lehendik ezagutzen nituen jendeak galdezka. Jean Etxeberri-Aintziart notarioa Baigorriin, Mixel Burukoa, Ximun Haran eta gehiago. Hilabetero Seaskari diru-laguntza bat emateko lotu nituen. Hala hasi ginen dirua biltzen.

Lokalaren bitartez, zeharka, Elizari lotuak ginen. Denbora horretan gauza anitz manatzen zuten, hezkuntzan bereziki, eta ezin zenien ihes egin. Botere faktiko bat ziren. Eskola publikoan, estatuarenean, ez zen fisik egiten ahal. Dena frantsesa zen. Ez zen beste aterabiderik; bi hautu ziren. Hirugarren hautua guhaurrek egitea zen, eta halaxe egin da. Gogoratzen naiz haurrentzako asurantzak bat behar zela,

«Seaskaren hastapenetan, dena frantsesa zen. Elizak anitz manatzen zuen, hezkuntzan bereziki, eta ezin zenien ihes egin. Eskola publikoan ez zen fisik egiten ahal. Hirugarren hautua guhaurrek egitea zen»

eta nire kolegioko zuzendariaren, moja baten, ikustera joan nintzela, jakiteko nola egiten zuten beren haurrentzat. Aholkulari izan genuen. Bidarraikoa zen serora, Gema izenarekin. Nire matematikako irakaslea izana. Gero, pilota federazioko burua zen Dominique Beautinearen anaia Patriceren ikustera joan nintzen. Miarritzen zen, eta asurantzak etxe bateko zuzendaria zen. Lazaro senarra pilotaria zen, eta erraz pasatu zen.

«Guhurrek egitea erabaki genuen». Hortxe iraultza.

Beste ildoetan ez zen sartzin ahal, erran dizut. Frantses eskola publikoekin ez zen egiten ahal; Elizakoekin ere zaila zen ofizialki egitea. Laguntzen zuten, baina pixka bat gordeka. Haur txiki haiek gero beraiek baliatuko zituztela pentsatzen zuten. Behin hasiz gero, eskola kristauei haurrok berreskuratzea beharbada zailagoa izanen zitzaizela pentsatu nuen, eta, anartean, zerbait egin ahal zela; gure arteko lokarriekin, beharbada, kapable izanen ginela beste zerbait aitzinatzeke, beste ikusmolde baten egiteko. Guhurrek.

Ama-eskolekin hasi zineten.

Sei urte pasatu ditugu egiazko eskola baten egiteko, bai; Lehen Mailara jauzi egiteko. Ordura arte, ama-eskola izan zen gurea. Sei urtera arte ez zelako obligaziorik haurrak eskolatzeke, eta horri esker izan genuelako ama-eskola irekitzeke modua. Lehen Mailarako haur euskaldunak hala lortu genituen, ama-eskolatik. Pazientzia behar zen.

Eta indarra, kontatzen ari zarenez.

Oso gaizki hartua izan zen hori. Emakume baten bizitzan ez zen normala halakorik egitea eta bizitzea. Normaltasun horretatik ateratzeko, eroa behar zen izan pixka bat. Erokeria, inkontzientzia... ezin dut erran zergatik egin dudan. Ez dakit. Psikoanalisi bat behar da, eta, horrekin ere, ez dakit jakinen ote nukeen. Eta guk egin genuena egitea ez da normala.

Nortaz ari zara 'guk' horrekin?

Emakume, ikasle, euskaldun, Ipar-Hego... hori dena. Ez da normala. Uste dut bide horretan garelara. Anomalia garelara. Mutazioa. Eta mutazioa ez da gogotik hartzen hasieran. Gehienek ez dute mutazioa maite.

Artaldea maiteagoa da.

Hori. Aitak-eta, familian, beti erran zidaten ez izateko artaldean, ez sartzeko itxitura horretan, ateratzeko hortik. Gero,

ateratzen zarelarik, gauzak ez dira errazak. Beti izan naiz hala. Itsasoan bezala, arraunean, lanean, medikuntzan eta familian. Familia bat ukaitea seinalerik hoberena baitzen orduan. Anomalia izanik ere –eta hor egote hutsarekin anomalia bilakatu nintzen–, gauza *normalak* egiten ahal zirela erakusten saiatu naiz beti. Nahi nuen erakutsi ere, hemengo jendeentzat, lan normala banuela, postura normalak banituela; ez nintzela eroa, ez nintzela militante hutsa; behar nituela gauzak neurtu. Horregatik, sartu naiz frantses giroko eskoletako sindikatuetan ere.

«Emakume, ikasle, euskaldun, Ipar-Hego... Guk egin genuena ez zen normala. Uste dut bide horretan garela. Anomalia garela; mutazioa. Eta mutazioa ez da gogotik hartzen hasieran. Gehienek ez dute mutazioa maite»

Mutazio eta estandar izan nahi zenuen aldi berean.

Bai. Hori izan da. Eta hor, nire hiru diplomek –anestesiologia, medikuntza psikologia eta landa eremuko medikuntza– garrantzi handia dute. Inportanteak dira tituluok. Ez ditut guztiak denbora berean lortu. 1966ko azaroan aurkeztu nuen doktore tesia. Nire lehen semea urte hartako maiatzean sortua da. 1967an sortu zen bigarren semea, eta handik bi hilabetera eskuratu nuen anestesia diploma. Orduan, interesgarria da datak-eta gurutzatzea. Landa eremuko medikuntza diploma 1976an eskuratu nuen, Toursen. Bide luzea dago haraino. Bosgarren semea Toursetik honako trenean bertan egin nuen ia. Idortasun eta berotasun urte txarre-entarik izan zen, eta hatsanka etorri nintzen trenean.

A ze ibilerak!

Gizonek sekula ez diote esaten beren buruari gehiegi eman diotela lanari. Guk bai. Eta gero, elkarrizketak ematen ditugu superwoman garela errateko.

Seaskaren sorrerara itzuliz, nola gainditu zenuten hastapenetako aurkako jarrera?

Pixkanaka-pixkanaka egiten hasi ginen, fisik erran gabe, gordeka, publizitaterik egin gabe, eta indar pixka bat hartu genuen. Indar hori ikusi zutelarik, egiten ahal zela pentsatu zuten haur txikientzat, ama-ikastolentzat.

Hala gelditu da nahiko luzaz Ezpeletan. Denbora hartan bi eskola baziren han: Elizarena eta estatuarena. Hasi naiz pixka bat gurasoen biltzen, eta baditut bospasei haur; Ezpeletako serorak berehala ohartu dira haur horien galeraz; eta, hala, hasi dira negar egiten hango auzapezaren aurrean. Andre Darraidou zen auzapeza. Deitu dit eta erran dit bazirela problemak. Galdegin dit Ezpeletan ez egitea ama-eskola. Eta ez dugu egin ikastolarik han. Horrela pasatu da. Eta abertzalea zen Darraidou. Horrela pasatu da. Gero, pixkanaka, lotsa pixka bat sartu da, eta sartu dira ikastola baten irekitzera.

Ba ote liteke euskara aintzat hartzen ez duen abertzaletasunik?

Abertzaleak ziren herrietan ez zen errazago. Horregatik, herri batzuk luzaz egon dira ikastolarik gabe. Konfiantzarik ez zuten, beldurtzen ziren, lotsatzen ziren. Bereziki, euskaldunak ziren herrietan. «Zerendako ezarriko ditugu ikastolak? Jadanik euskaldunak dira gure haurrak! Zer begiratzen du emazte horrek? Nondik heldu da guri errateko hori hobekia-go dela? Angelukoa da eta!», erraten zuten. Bazituzten aitza-kiak. Ez ziren ohartzen dena frantsesten ari zela. Horregatik, aldi zenbaitetan errazago zen kanpotar batzuekin lan egitea, ez eta abertzaleekin. Muga horiek ez zituzten. Ez da erraz izan. Hastapen urteez ari naiz. Ordukoaz dakit.

Izan zenituzten oztopoez aritzean, hala ere, estatuko hezkuntza sareko irakasleak kritikatu dituzu gehien.

Haien sindikatuekin, frantsesa baizik ez zuten ikusten, eta txarrenen artean txarrenak, sozialistak. Sindikatuetan nagusi

ziren, eta haiekin ez zen hitz egiten ahal kasik. Blokatuak ziren haien gogoetetan.

Testuinguru horretan, herriz herri ibili zinen, autoa hartuta, oztopoak gainditzeko konplize bila, ikastola berriak irekitzeko, irakasleak-eta lotzeko. Eta bazenituen beste ardura batzuk. Ez nolanhikoak, gainera.

Bertzeek ez zuten egin nahi, baina. Egia da lehen urratsak, lehenbiziko denboretan behintzat, nik egin ditudala. Bertzeek uzten ninduten erranez: «Zu familia on batetik heldu zara, eta ezagutzen dituzu jendeak. Lan on bat baduzu, eta landu behar duzu». Alde batetik, onartu nuen. Maitatua izateko desioagatik-edo. Uste dut haurtzarotik heldu dela hori. Ez da ulertzekoa bestenez, zerendako aritu nintzen lan horietan, baldintza horietan. Mementoan ez zara ohartzen, baina orain erran ahal dut haurtzarotik zetorkidala gauza horien egiteko indarra edo inkontzientzia. Nik ez nuen mugarik ikusten. Horretan bitxia nintzen. Hori ez zen normala.

Azaldu al dezakezu hori adibide batekin?

Mauleko etsenplua emanen dizut. Banuen izen bat: Roger Idiart abadea –hor da Eliza, beti ere-. Azkaindarra zen; hainbat pastoralen egilea. Joan naiz haren bila, jakin ez nondik hasi, eta jo dut Iruriko erretore etxera. Nehor ez zen han. Denbora hartan ez zen telefonorik ez ezer, eta Mauleko kolegiara joatea erabaki nuen, hari buruz galdetzeko. Jo dut Mauleko kolegioko atea, eta gizon bat heldu da. Idiartekin hitz egin nahi nuela erran nion. Ez zela han, zertarako behar nuen. Ikastola bat nahi nuela ireki, eta irakaslea behar nuela horretarako. Harritu zen gizon hura. Nor zen galdetu nion. «Deitzen naiz Gregoire Eppherre», erran zidan. Matematika-ko irakaslea zen; Altzürüküko familia ezagun bateko semea. Hasi ginen mintzatzen. Ordu batez-edo aritu ginen. Ikastola bat sortzeko zer behar nuen galdetu zidan. «Gurasoak haurrekin, tokia eta irakaslea», erantzun nion. Nolako irakaslea,

galdetu zidan. Zuberotarra behar zuela, nik. Bere ikasleetan beharbada norbait bazela erantzun zidan.

Margaita Rekaltez ari zen.

Bai. Hala, hartu nuen hitza Margaitarekin, eta Domin-txineko tabernan bildu ginen. Gaztea zen. Ez zuen baxoa pasatua, eta ez zuen irakasteko formakuntzarik ukan. Domin-txineko eskolan zaintzaile zegoen. Dena esplikatu nion, eta Zuberoan zuberotarra behar zela irakaslea. Hegoaldean hilibete batzuez egotea proposatu nion, ikastola batean. Ez zuen ezetz erran. Legorretako etxe batean izan zen 1972an, inguruko ikastoletan ikasteko. Gurasoak Gregoire Eppherren bitartez bildu ziren. Hala abiatu zen Mauleko ama-eskola, 1973an. Ez Eliza eskola, ez estatu eskola, baizik eta guhaurrek eginiko eskola.

Gregoire Eppherre handik laster hil da, eta galera handia izan da enetzat. Gizon langilea zen egiazki. Ez zegoen Eliz eskolekin sobera ados.

Paradoxikoki, 36ko gerratik Iparraldera ihesi etorritako euskaldunen umeak ez, gerra hori irabazi zuen diktadorearen erregimenarengandik ihesean heldutako emakumeak izan ziren ikastolako lehen irakasleak.

Bai, *espainiarrak* izan ziren bi lehen irakasleak. Libe Arrangoitzeko ama-eskolara joan zen, eta Jone Forkada Baionan hasi zen haren ordez. Hona heldu zenerako, Jone ezkondua zen Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegi*-rekin. Belgikan egonak ziren. Handik etortzean ezagutu nuen. Senarra lehendik ezagutzen nuen.

«Mementoan ez zara ohartzen, baina orain erran ahal dut haurtzarotik zetorkidala egin nituenen egiteko indarra eta inkontzientzia. Nik ez nuen mugarik ikusten. Horretan bitxia nintzen. Hori ez zen normala»

Hirugarren ikastolan ezarri zenuten lehendabiziko irakasle *frantsesa*.

Bai. Donibane Lohizunen. Marikita Tanburin. Harentzat ez zen erraz lana. Jarri zen, hala ere, Seaskaren baldintzak onartuta.

Baldintzok hala moduzkoak ziren. Homologatu gabe zeuden ikastolak, eta ez zuten batere segurua etorkizuna. Erretreta saririk espero gabe aritu ziren.

Ez da erraza izan haientzat, ez. Aurrera segitu behar zen, baina; ez zen negar egiteko denbora. Gauza berria zen. Jendeekin harremanak zailak ziren. Gero, beste ikastola batzuen muntatzera saiatu ginen Donibane Garazin, Donapaleun... ahal genuen tokietan. Garazin, Bordeleko lagun batzuekin hasi nintzen: Marie Louise Iriart, Monique Celan... Moniqueren lau urteko semea autobusak jota hil zen. Izugarria izan zen. Donapaleun, Mixel Etxeberriekin-eta abiatu ginen.

Sare bateko hari gisa agertzen dira aipatu dituzun pertsona horiek denak. Seaskaren gaur egungo tapakiari eutsiko zion sarea josteko hastapen haietan, gehienak emakumeak zineten. Lehen aipatu duzu hor aliantzak sortzen entseatu zinetela.

Bai. Emazteak ez ziren sobera edo gehiegi usatuak gauzen egiteko. Ez bozkatzeko, ez lanean hartzeko, ez ezertarako. Orduan, ez zen erraz gauza horien galdegitea. Banekien bortxatzen nituela. Gogor atzematen nuen, baina, zerbait bururatu nahi duzularik, egin behar dira gauzak.

Zerendako sartu zaizkit gogo horiek buruan? Ez dakit. Orain, 3.500 haur. Aldaketa da! Pentsaten dut oraingo euskaldunak Neanderthal ildotik helduak garela. Bereziki, Amezketakoak. Neanderthal ez zen Homo Sapiensen ildo berekoa. Hala ere, nahastu ziren eta bizi izan ziren ber denboran luzaz. Neanderthalak desagertu dira, baina gure geneetan dira haien arrastoak, %5 inguru. Nik pentsatzen dut ildo horretatik

heldu naizela. Ni, eta beste batzuk. Hain gogorra izatea, hain koska izatea, nonbaitetik heldu da; bertzenaz, ez da ulertzekoa. Gure mendietan ez gara gaizki koska izate horretatik.

AMERIKANOAK

Koska izate horretan, Ameriketaraino zabaldu nahi izan zenuen Seaskaren sarea.

Ikastolentzat dirua bildu behar zen. Hastapenetik. Zozoa nintzen pixka bat, eta pentsatu nuen Ameriketan bazela dirua, bazirela euskaldunak, eta laguntza eska geniezaiekeela. Bakarrik joan nintzen lehenik, eta Mikel Muñoa eta Jokin Etxeberriarekin gero. Kanpaina baten egiteko, hemen zertan ari ginen, zer sistema nahi genuen azaltzeko. Irratietan mintzatu nintzen. Debruilatu nintzen, ahal nuen bezala, gauzen azaltzeko. Argazki batzuekin ere joan nintzen. Yann Trelle argazkilari bretoiak eginak ziren. Argazkiok eraman genituen, metrailetarekin ez ginela ibiltzen erakusteko. Hiru bat aste egin genituen Idahan, Nevadan, Kalifornian. Han abioia hartu eta Parisera heldu naizenerako, maletarik ez. Handik egun batzuetara agertu zen maleta. Barruan ziren paper eta argazkirik gabe. Norbaitek nahi zituen haiek.

Ameriketan, Laxalten etxean izan zinen.

Bai, Robertekin. Senide denak ez ziren pentsaera berekoak. Anaia bat Nevadako, Carson Cityko, kasino batean zen. Iru-di luke *western* batean nengoela. Beste mundu bat zen hura. 1972ko uda zen. Zaldiz ibili nintzen hango baserrietan, sekula hala ibili gabea nintzen arren. *Western*-etan bezala, erran dizut. Uretako eskia ere egin nuen han.

Eta ez zenuen diru askorik ekarri.

Fitsik ere ez. Zero dolar. Fama korritua zen. Franco hor zen. Eta amerikanoak harekin negoziotan ziren.

Euskaldunak ere bai?

Bai. Bertan jaiotakoen begietara, euskaldunak ez ziren amerikanoak. Euskaldunek, beraz, bazekiten posizio latz batean zeudela, eta denek baino gehiago egin behar zutela. Behar zuten erakutsi lan egiten zutela besteek bezala, eta Francok ez zuenez ikastolarik nahi, bazekiten ez zela lagundu behar, Iparraldean izanik ere. Ez nuen uste hain urrun joana zenik Francoren itzala, baina hala zen. Desberdin pentsatzea lanjerosa zen. Beti izan da eta segitzen du hala. Inkisizioaz geroztik ez da hainbeste aldatu. Hemen ere ez. Kultura horren oinordeko gara. Neu ere bai. Hori onartzen ez deno, ez da aldatzen ahal.

Urte haietako ibilian, beste izen bat ere irabazi zenuen: Claire zinena, Argitxu bihurtu zinen.

«Desberdin pentsatzea lanjerosa zen duela berrogei urte. Beti izan da eta segitzen du hala, Inkisizioaz geroztik ez da hainbeste aldatu. Hemen ere ez. Kultura horren oinordeko gara. Hori onartzen ez deno, ez da aldatzen ahal»

Bai. Lekeitoria, Oñatira egindako bidaietan, ez zuten Claire erraten ahal, eta zer esan nahi zuen galdetzen zidaten. *Argia* erran nahi zuela, eta, handia izateko asmorik ez nuenez, Argitxu. Hegoaldean sortua da, beraz, nire izen hori. Aurretik, Claire nintzen.

Ez, hori ez da erabat egia. Banuen beste izen bat aurretik: oso txikia nintzelarik, Karl komandantea gure etxean zelararik, bazuen laguntzaile bat, eta hark itsasontzi bat egin zi-

dan, belekin-eta. Itsasontzi horri *Kebia* izena ezarri zion. Nire izena galdetzen zidatarik, «Claire Noblia» ez, «Kebia» erantzuten nuelako txiki-txikitan. Itsasontzi hura nire lehen oparia izan zen. Nire lehen izenarekin.

Naizen tokiaren arabera aldatzen da ene izena. Etxean, Claire naiz beti; ikastolaren munduan, aldiz, Argitxu; Clara

gutxi sartu da; Chiara ez, Chiara ez da pasatu. Izenena oso gai interesantea da. Badute eragina gudan. Izenak markatzen du.

HAURRAK

Izenak bakarrik ez, izanak ere markatzen du. Elkarrizketa zenbaitetan nabarmendu izan duzu zure erabakiek zure umeengan izandako eragina. Min ematen dizu horrek?

Bai. Uste dut oso markatua izan naizela, eta nire haurrak ere markatuak izan direla. Bordenetik hona itzultzean, haurrak ukaitea eta lanari eustea erabaki nuen, aurrerago erran bezala. Nire burua jotzen dut gerora etorri zenaren errudun. Niregatik etorri dira gauzak, beti izan dut barruraino sartuta errudun sentimendu hori. Beste guztiei barkatzen diezu, baina ezin zeure buruari barkatu...

Bi haur galdu ditut. Bat, azkena, sortzean. Sortu bezperan sentitu nuen ez zela mugitzen gehiago nire barruan. Banekien, aitortuz gero, ikerketetan-eta hasiko zirela, eta ez nuen ezer esan. Orduan, biharamunean, erditzea hasi zait, eta ukan dut haurra.

Hila.

Bai. Eta arrazoi bat bazen haur hori hiltzeko. Lehenagotik ohartua nintzen epilepsia moduko mugimenduak, krisi modukoak egiten zituela nire barruan. Hala gertatu zen. Sortu zelarik, ohartu dira malformazio bat bazela buruaren mikrozefalietan, eta ezin zela errekuperatu. Orduan, ari izan naiz pentsaketan zerendako gertatu zen halakorik. Nire lanarekin lotua zen. Gasak erabiltzen nituen jendeak lotarazteko, eta egun guziz hartzen dituzularik gas horiek... Publikazio batzuk egin izan dira horri buruz, ingelesez, eta jakin dut bazirela ondorio txarrak. Tartean, malformazioak. Gasak erabili ahal ziren, beharbada, baina ez guk erabiltzen genituen bezala. Eta

anestesista munduan badira anitz gaixotu direnak. Orduan, pentsatu dut: seinale gogorra da, baina jakin behar duzu ez duzula ildo horretan jarraitu behar lanean. Horregatik, pasatu dut azterketa bat Frantziako Administrazioan, osasun sisteman, lana lortzeko. Behar nuelakotz. Bizia nahi baldin banuen pixka bat luzatu, behar nuelako aldatu. 1982an ukan dut lana. Landetan ukan nuen lehen postua.

Eta bigarren semearen galera?

Handik hamasei urtera, 19 urte zituela, bere burua hil zuen Ortzik. Ez da goxoa. Ez nuen uste gertatuko zenik. Iruditzen zitzaidan nire ahal guztiak egin nituela nire haurrentzat. Gaizki iruditu ere. Haur bat galdu dut, beharbada, neketasunak sartuak zirela, eta ez dut aski lagundu. Ez nintzen libre harentzat, ez aski libre. Pena handia ukan dut horretan. Ez da pasatua. Ni hil arte ez da pasatuko. Egina delarik, egina da.

Bitxia da: bigarren senarra, Manex Goienetxe, hil da mendietan, eta harekin ukan ditudan bi haurrak ere hilak dira. Zerendako nire familiako adar hori kendu da? Ez dakit. Neanderthalek irauten dute gehiago. Manex ere ez zen gaizki gene horietan. Burugogorra zuen. Egin zituen lanak ez lituzke egingo bestenaz. Anitz lagundu zuen Donibane Lohizunen ikastola muntatzeko. Alde horretarik ezagutu ginen.

Biziaren barnean ibiltzeko nire makilak izan dira semeak, baina ez nituen behartu behar, utzi behar nituen bakean. Azkenean, ez dute arras ongi hartu egin dudana. Hala gertatu da. Bortxadura bezala hartu dute. Ni nintzen haiekin, ni nintzen haien erreferentzia, eta bortxatzen nituen gauza batzuk bizitzen, haiei galdegin gabe.

Baina hori etxe guztietan gertatzen da, ala?

Bai, baina nik erantzukizun hori sentitzen nuen, eta ez nekien zer zen on eta zer txar. Ez nekien segur. Anitzetan, zalantzan egon naiz. Nire izateko manierak ez dira beti on izan.

On, txar... kontzeptu elizkoiak dira.

Bai. Elizako kontuak anitz sartu ziren garai batean, eta nire espirituak moldatu dute. Nahi ala ez, bortxatu naute. Beharrik, aitona hori ukan dut. Jules Ferryren –Frantziako hezkuntza legeen asmatzailea– eskolako errieta zuen aita, eta ez zuen Eliza onartzen.

Orduko giroa, baina, horrelakoa zen. Jarraitu behar zen. Zer egiten ahal duzu, neska gazte bat zarelarik, pixka bat galduta Bordelen... Gure zazpi probintzietako herrian ibiltzen zarelarik, ez duzu dena ulertzen. Nik, behintzat, ez nuen nausitzen. Eta zailtasun horiek sentitu nituelarik, pentsatu nuen nire haurrentzat ez nituela nahi, eta nahi nituen lagundu ezagutzen beren herria, mintzaira. Egin dudana ez dute hainbeste onartu, baina, azkenean. Ez ditugu guretzat egiten haurrak. Alde horretatik, Seaska egitea bortxadura bat ere izan da gure ondokoentzat; irakaskuntza berri bat egitea, Jules Ferryren eta seroren sistemen aurrean.

«Haur bat galdu dut, beharbada, neketasunak sartuak zirela, eta ez dut aski lagundu. Ez nintzen libre harentzat, ez aski libre. Pena handia ukan dut horretan. Ez da pasatua. Ni hil arte ez da pasatuko. Egina delarik, egina da»

Bortxadura baten aurkako bortxadura, esan nahi duzu?

Bai. Baina dena ez da nausitzen ahal. Hala iruditzen zait.

Eskola bera ez al da bortxaduraren erakundea, egun ulertzen dugun eran?

Bai, bai. Hartzen dituzu 4-5-6-7 urteko haur batzuk, gela batean sartzen dituzu, denak eserita, eta hor zortzi orduan egotera bortxatzen dituzu, kantineko ordua kontuan hartu gabe, egun guziz... Ez dut uste gure haurren gorputzak eta espirituak horretarako eginak direnik.

Ezin dira basa utzi, baina sistema ez da erraza. Horregatik, Seaskan sistemak nahi genituen aldatu pixka bat. Ikertu genituen Montessori, Maud Mannoni eta beste, denak, jakiteko nola ikusten zuten besteek hezkuntza eta nola egin zitekeen. Jules Ferryk ezarri zuen derrigorrezko eskola sei urtetik landa. Sei urtera arte, libro zen, eta guk 3-4-5 urteko haurrak ere eskoletan ezarri ditugu. Hori oso bitxi atzeman dut. Ongi da alde batetik, beharbada, baina dudan izan daiteke ere. Guk zerendako ezarri ditugu sei urteak baino lehenago?

Euskara ezartzeko zirrikitia hortxe zegoelako?

Bai, baina uste dut lotua dela emakumeen istorioarekin ere. Emakumeek ez dituzte haurrak zaintzen ahal, ez diete erakusten ahal, eta hamar bat gurasoren artean norbait hartzen dute sei urtetik beherako haurrak zaintzeko. Ongi pentsatu behar da zer gertatzen den epe horretan.

Eredu pedagogikoa aipatu duzu. Euskaraz zein erdaraz, hori ere ezin ahantzizkoa da. Ahantzi egiten ote dugu?

Ez dugu inkestarik lehengo haurrak eta oraingoak eskolatik nola atera diren alderatzeko. Hizkuntza eta hezkuntza, dena hartu behar da kontuan, eta uste dut hor ez dugula dena nausitzen. Ez hizkuntzan eta ez hezkuntzan. Nire pentsatzeko manera da, erabat subjektiboa.

Nik ikusi dudana da oso gaizki pasatu dela niretzat. Haur bat galdu dut hemeretzi urterekin, eta bere ikasketa lerro osoa egin zuen euskaraz eta gure ikastoletan. Pasatu dudanak markatu nau, eta ez dut erraten ahal gauza hori ondo den ala ez. Sobera gogorra izan da niretzat. Nire semeare-naren gisako istorio gehiago ere izan dira. Hil dira batzuk –mutikoak gehienak–, eta nik ez nuen onartzen ahal hori. Ez da erraz izan.

Osozik, ikastola guztietan dena hartuz, beste ikusteko manera bat izaten ahal da. Ez dira gauza errazak. Ez naiz aholku emateko gai. Bakoitzak bere bidea badu, ona, goxoa ala ez. Hala ere, besteekin lotua da. Sozialak gara osoki. Ikastolatik

irten eta sartu direlarik frantses giroetan, nire umeentzat ez da batere ongi pasatu eskola denboretan. Gogorra izan da haientzat. Trufatzen zitzaizkien, ez zutelakotz frantsesez ongi egiten, halakoren seme izateagatik.

AGUR, SEASKA

Semearen galera baino urte dezente lehenago utzi zenuen Seaskako lehendakaritza, hala ere.

Bai. 1975ean utzi nuen. Bigarren senarrarekin ezkondu nintzelarik izan zen. Langilea, irakaslea, zen Manex Seaskan, eta ez nuen haren nagusia izan nahi. Guraso bezala segitu nuen nik elkartean. Gaur arte.

Jean-Pierre Seilliezek hartu zuen zure lekukoa.

Hartu-eman oso onak ukan nituen harekin. Lau aldiz lokartu nuen kirofanoan haren emaztea, eta lokarri sendoa sortu zuen horrek gure artean. Frantseseko irakaslea zen; emaztea portugesa zuen. Hiriburun bizi zen, baina ez zen bertakoa izatez. Nire ondoren hura ezarri zen lehendakari Seaskan, eta oso gaizki hartu zuten batzuek, ikastoletan egiazko euskara ez zela erakusten eta beste erraten.

Ikastolak Euskal Herritik kanpo ere ezartzeko proiektu bat egin zenuten bion artean.

Bai. Pauen eta Oloroen ireki genituen. Baina ikastolarik ez zutela behar esanda, ahal guztiak egin zituzten *egiazko euskaldunek* proiektua aitzinera joan ez zedin. Eta Seaska barnean ere kritika asko izan da, Jean-Pierre sobera frantsesa zela erranda. Nire ustez, arrazismoaren erroetatik hurbil zen kritika hori, eta lehena izan nintzen Jean-Pierreren defenditzeko. Irakaskuntzan esperientzia ederra zuen ordurako, eta euskara askok baino hobekiago ezagutzen zuen. Bazter ezarri zuten, eta pena handia hartu zuen. Neuk ere bai.

Seaska uzteko zure erabakian izan al zuten eraginik halako jarrerek ere?

Nekatua nintzelakotz utzi nuen, pentsatzen dut. Ez nintzen ados jende zenbaitekin. Aipatu dudan arrazismo hori sentitu nuen zenbaitetan. Ezin nuen onartu. Euskaldunek, denek, irekiagoak izan behar genuke, nire ustez, baina haiek ez zuten hori ikusten. Haiek *sortzez euskaldunak* ziren. Ni, aldiz, ez nintzen hain trebe euskararen hitz egiteko. Jean-Pierre Seilliez ere ez, eta sentitzen nuen baztertasun hori. Hastapenetik sentitu ere.

Ezkondu naizelarik ere, Lazaroren amak negar egin zuen. Haien euskara ez nuelakotz, beti izan naiz frantsesa. Seaska

«Nik ezin nuen denean aritu, baina beste batzuk erakar nitzakeen hainbat ekimenetara. Ikastolen sorrerak kultur giro bat ere sustatu du. Giro hori hasia zen, Oldarra eta antzeko taldeekin. Bazirenekin osatu, eta espazioa bete da»

egin dudalarik, jendeek pentsatzen zuten normal eta erraz zela niretzat halako lanak egitea. Nekatua nintzen, beraz, eta Manex sartu zen Seaskan. Dibortziatu nintzen Lazaroz, eta Manexekin ezarri nintzen. Ezterenzubikoa zen, *odol garbikoa*, eta pentsatu nuen aita ona izango zela semeentzat. Nire ahalak egin nituen jarraitzeko bidea harekin, baina ez zuen sinesten egiazki nire aha-lerin guztiak egiten nituenik. Fraide egona zen, eta bloka-

tuta zegoen dibortziatu batekin ezkontzeagatik. Sobera zen harentzat. Alde batetik, nire errua izan da harekin ezkontzea deliberatu naizelarik.

Denaren erruak ezin du zurea izan.

Nik hala sentitu dut. Sartu zen Seaskan, eta orduan utzi nuen lehendakaritza. Ez nintzen ikusten nagusi gisa harentzat. Utzi nuen, eta nire postuaren hartzeko inor ez zen gai.

Beldurgarriegia zen euskaldun *sortzez garbientzako*. Azkenean, Seilliezen esku geratu zen. Onartu zuen. Ez zuen dena neurtu, baina, nire ustez. Eta oso gaizki pasatu zuen. Gaiztoak izan ziren harekin. Etxeko leihoetara tiroka aritu zitzaizkion. Ez dut barkatzen ahal halakorik.

BESTE PROIEKTU BATZUK

Asko mugitu zaitu adiskidetasunak?

Bai. Laguntasunik gabe ez litzateke deus egiten ahal. Bakarrik ezin da urrun joan inora.

Lagun handietako bat izan zenuen Jean-Louis Maitia.

Hura ere hila. Eta bai, hura ere lagun handia. Gazte denboran ezagutu genuen elkar. Ezterenzubikoa zen, Manex bezala. Oso lagun zintzoa izan zen, alde guztietatik. Nire anaia Patxi-rekin oso lotua. Elkarren sorreran, 1977an, elkarrekin ginen, eta han egin zuen lana. Geroago, Seaskako lehendakari izan zelarik, askotan izan zen Parisen Hezkuntza Ministerioko jendearekin hitz egiteko eta akordioak sinatzeko. Jean-Pierre bezala, lan asko egin zuen hark ere. Bide sakonak segitu zituzten biek. Jean-Louisek ez zuen depresiorik egin, baina infartoa egin zuen, eta gazteegi hil zen.

Seaskaren eta Elkarren sorreran bakarrik ez: Sokoaren, Gure Irratia bultzatu zuen Entzun Ikus elkartearen, GFAM Lurra laborari elkartearen hastapenetan ere ageri da zure izena. Saltsa askotan zinen.

Gehiegitan. Nire fama baliatzen nuen besteei errateko interresgarria zela sail hori. Nik ezin nuen denean aritu, baina beste batzuk erakar nitzakeen.

Ikastolen sorrerak kultur giro bat ere sustatu du. Giro hori hasia zen lehendik, Oldarra eta antzeko taldeekin. Bazirenekin osatu, eta espazioa bete da. Elkar Iparraldean sortu

zen, Hegoaldean ezinezkoa zelako. Ni adiskidea nintzen Jean-Louis Maitiarekin, eta hala sartu nintzen hor ere.

Eta nondik ateratzen zenuen denbora?

Ez nuen denborarik. Dosierrak egin behar ziren, eta, bat hartzen zenuelarik, beste guztiak hor uzten zenituen. Egia da saltsa askotan aritu naizela. Baita medikuntza arloan ere. Frantziako Emakume Medikuen Elkartean ere bai. Administrazio kontseilua Parisen biltzen zen, eta hara ere joaten nintzen.

2000n sortu zenuen azken elkartea, Bakea Bai izenekoa.

Manifestazio baten ondotik gertatu zen. Baionan debekatu zuten mobilizazioen bat, eta hemengo abertzale batzuk deliberatu ziren bidea hartzera, Miarritzera joateko oinez eta han egiteko manifestazioa. Orduan, hasi da borroka bat harriekin, Angeluko plazan-eta. 1914ko Gerlako hilen monumentuaren kontra hasi ziren harrika. Pentsatu nuen ezinezkoa zela halakoak egitea, eta elkarte baten sortzea deliberatu nuen. Hamar bat pertsona bildu nituen etxean. Hara ere azaldu zen bat, bertan hitz egiten zenaren berri jaso eta besteei jakinarazteko. Beti dira halako espioiak mugimendu berri orotan. Elkartea sortu genuen. Proiektuari eutsi genion. Dirua biltzeko ekintza batzuk egitea ere pentsatu genuen.

Unescon ere izan zinen.

Bai, Parisen. Bakearen Karta eredu baten bila. Esan zidaten ez zela halakorik, nehork ez zuela pentsatu halakoetan. Giza Eskubideen Karta bada, baina bakearenik ez. Baionara itzultzeko trena hartu nuelarik, hasi nintzen bakearen manamenduak prestatzen. Hamar. Sinpleak. Gure ondoko biltzarrean aurkeztu nituen, eta idatzi zen dekalogo hori. Gure elkartera heldu nahi zuenak onartu behar zuen hori.

Eta heldu dira?

Zerbait egin dugularik, etorri dira. 2005ean eta 2007an festibal bana antolatu genuen, Bake Hitzordua izenarekin, eta

berrehun bat pertsona hurbildu ziren. Baina ez dugu festibalekin segitu. Lan asko eskatzen dute, eta ni gaixotu egin nintzen. Gero, beste bide batzuk hartu dituzte beste mugimendu batzuek, preso jendeak-eta. Izan dira beste elkarte batzuk. Nik ez dut maite kolektiboa.

Presoen kolektiboaz ari al zara?

Kolektibo orori buruz ari naiz. Badira presoen kolektiboak, badira emakumeenak, badira bakearen aldekoenak, badira mota askotakoak. Niretzat, kolektiboak eskapatzeko sistema bat dira, lotsagarriak. Ez duzu inor bereizten hor. Ulertzen dut beharrezkoak izan daitezkeela zenbait egoeratan, baina ez dut konfiantzarik. Ni edo nirekin izan diren jende batzuk ez gara kolektibo batean sartuko. Kolektiboa, zenbaitetan, pantaila gisa erabiltzen da norbere erantzukizunak saihesteko. Nahiago dut elkarte bat, bulego batekin eta pertsona batzuekin, dena agerian izateko.

Bakea Bai geldirik dago. Noiztik?

2007tik. Bake hitzarmenetik. Lotan dago, ez da desegina.

Bakea Bai lotan utzi eta gutxira, euskara ofiziala izan artean bakerik ez zela izanen adierazi zenuen. Ez zinen oso baikor ageri orduan bake prozesuari buruz.

Egiazko bakearen eskuratzeko ez nintzen baikor, ez. Enetzat, pertsonen eskubideen onartaraztetik pasatzen da bakea, eta hizkuntz eskubideak hor sartzen dira. Hizkuntzak ez direlarik ofizialak, ez da baketzen ahal. Eta ez naiz ari hemengo

«Niretzat, kolektiboak eskapatzeko sistema bat dira, lotsagarriak. Ez duzu inor bereizten hor. Beharrezkoak izan daitezke zenbait egoeratan, baina ez dut konfiantzarik. Nahiago dut elkarte bat, dena agerian izateko»

hizkuntzei buruz soilik. Parisen menpeko irletan-eta, gauza bera. Zergatik nahi dute beti gizonek hizkuntzak zapaldu? Lehenik zapaldu, hil, eta nahi duten hizkuntza inposatu; besterik ez dute egin. Sistema hori hasi da aspalditik. Akademia guztiak horretarako eginak izan dira.

GIZA ESKUBIDEAK

Giza eskubideen aipamena ez da berria zugar. Euskaldunon hizkuntz eskubideak giza eskubideen parametroetan ezartzearena ere ez. Halaxe egin zenuen, Seaskaren sorrera beretik, euskara Europako hizkuntza zaharrena ote deneko eztabaida alde batera utzita.

Etxean ikasi dut hori. Afrikako herriak ezagutu ditut aitarien eta aita pontekoaren bidez; baita deskolonizazioa ere. Herriak, jendeak, deskolonizatu dira Alemaniako Gerlaren ondotik aurrera, eta denbora hartu du bide horrek. Hortik etorri da ene burura: «Zerendako ez dira deskolonizatuko euskaldunak ere?». Ez baita normala frantsesa baizik ez izatea, edo espainol hutsa izatea. Denbora berean, emakumeen nortasunaren jarraitzeko eta onartzeko denbora ere bazen, eta, orduan, denak batean etorri dira.

Emakumeen eskubideen aldeko mugimenduak ere segitu dituzu?

Frantziako Emakume Medikuen Elkartean sartu naiz, lankideak non eta zertan ari ziren jakiteko, zer pentsatzen zuten jakiteko. Elkarte horretako administrazio kontseiluan sartu nintzen, Parisera joaten nintzen, eta kontent nintzen han izateaz. Eta hor ere konturatu nintzen bazirela denetarik. Hor ikasi dut emakumeek eskubide batzuk bazituztela eta gero eta gehixeago sartu naiz mugimendu horretan. Hemen, Baionan bertan, baziren talde batzuk...

Zein ziren talde horiek?

Lehenik, ez zuten izenik ere. Kolektiboa zen. Poloko gazte-txean izenik gabe biltzen ginen. Tartean, orain Baionako auzapeza den Jean Rene Etxegarairen emazte ohia, Françoise Borde abokatua. Emakumeak geure ofizioetan nola bizi ginen ikusteko biltzen ginen. Orain anitz aipatzen den gaia, jazarpen sexualarena, aipatua izan zen orduan. Ez zen garaia oraindik horren azaltzeko, baina, eta ez genuen agertu.

Bazen jazarpena, baina.

Noski! Irratian entzun berri dut emakume mediku batzuek erran dutela sekulako istorioak bazirela kliniketan, ospitale-tan... Bagenekien, baina orduan ez genuen horretan sakondu. Sobera goiz zen. Ez ginen ausartzen. Sobera sartuak ginen giro horretan. Beldurra bagenuen. Nik, bederen, banuen. Lanaren galtzeko. Eta, beraz, isiltasuna.

Eta denek bazenuten esperientzia hori?

Baietz errango nuke, ez zela medikuntzan bakarrik agertzen hori. Uste dut urrundik heldu dela istorio hori. Oso urrundik. Kontuan hartu behar da zer nolako hartu-emanak ukan ditugun gure aita eta aitonekin, eta hortik heldu dela sumisioa, apaltasuna eta isiltasuna. Beharbada ez genuen sexual konturik izan haiekin, baina sumisioa ikasi dugu. Eta hala gelditu da. Etxean ez genuen hitz egiteko eskubiderik. Oroitzen naiz: etxean platerak ekartzen ahal nituen, baina ez nuen bozik eta ez nuen hitz egiten ahal. Horrela zen. Usaiak. Erabat transbertsala da hori. Gero, gauza anitz aipatzen ahal da, baina bilkura haiei ez genien segidarik eman. 1985eko kontuak dira horiek. Seaskako lehendakari-tza utzia nuen aspaldi.

Seaskan ere sumisoak ote zineten?

Aurrehistoriatik, Erdi Arotik, hezkuntza emakumeen esku egon da. Gauzak aldatu dira pixka bat, baina, Frantses

Iraultzaren ondotik. Emakumeak pixka bat kanporatuak izan dira egitura horretatik, eta gizonek hartu dute beren gain. Ez da egun batez egin aldaketa. Jules Ferry nire etsai

«Ohartu nintzen laguntzaile gisa izaten ahal zirenak, egiazki, etsaiak zirela.

Funtsezko etsaiak. Jende haiek emakumeen aurkako ziren. Ez gintuzten onartzen»

handienak izan zuen eraginik horretan ere. Askotan erran izan dut: eskolen izenak aldatuko direlarik Jules Ferryren izena kentzeko, orduan aldatuko dira gauzak. Frantziako eskolak École Jules Ferry deitzen direno, erran nahi du ez dela deus aldatu. Jules Ferry... zorrak baditugu harentzat. Leitu ditut haren eta besteren lanak, jakiteko nola gertatu diren emakumeen kanporatzeak eta. Medikuntzan ere, antzekoa gertatu zen. Horrek erran nahi du emakume gisa ez dugula aski indar eman botere horien atxikitzeko. Badi-ra arrazoiak, ene ustez. Aitatxik *La parfaite* deitzen zidan. Ezin zenuen hitz bat bestea baino gorago esan. Zure lehen urteak horrela pasatzen dituzularik, beste manera batzuetatik atera dira gauzak. Ukan ditut ahalak egiteko. Hartu ditut. Jules Ferry... Kolonizatutako eremuetako biztanleek ez zuten arimarik. Hil zitzaketen. Piztiatzat zituzten. Eta barkamena zuten beti aukeran. Emazteek ere ez dugu arimarik izan. Hala pasatu da.

Misogino askorekin egin al duzu topo zure ibilbidean?

Bai. Gizon anitz jeloskor ziren. Jendeak horrela ziren, ez zen haien falta. Gizartea, ohiturak, haien botere sistema, halako- xeak ziren. Eta, hor, elizgizonak baziren. Piarres Lartzabal eta Gregoire Eppherre irekiagoak ziren, baina beste batzuk... Nire txokoan geldituta ere, sobera libro nintzen haientzat. Emaztea etxerako ikusten zuten, ez gu ibiltzen ginen bezala ibiltzeko. Ez da goxoa izan. Orain ez da apaiz gehiago egiten hemen, eta lasaiago egon ahalko gara.

Hemengo euskaltzaleen artean desberdintasun anitz badira. Iparraldean bertan. Ez da urrun joan behar desberdintasun horiek aurkitzeko. Hegoaldean berdin gertatuko dela pentsatzen dut. Ezagunak diren jende horietako batzuk, santuak bailiran jarri ditugun arren, ez dira santu enetzat. Usu esaten dugu nor maite dugun, baina maite ez ditugunak aztertzea ere interesgarria izan daiteke.

Zuk nor maite zenuen?

Jende guti. Ez nuen konfiantzarik jendeekin. Ohartu nintzen laguntzaile gisa izaten ahal zirenak, egiak, etsaiak zirela. Funtsezko etsaiak. Jende haiek emakumeen aurkako ziren. Ez gintuzten onartzen. Akademia hartzen duzularik, emakume guti duzu. Hala ere, erraten da euskara eta hizkuntzak pasatu direla ondoko belaunaldiei emakumeen bitartez. Baina aipatzeko eta onartzeko emakumeak guti dira. Nire maiteak dira, adibidez: Libe Goñi, Marie Louise Iriart, Marie Madeleine Lafforgue, Ghislaine eta Julien Diharce, Eliane Balabriga, Mixel Etxeberri, Jokin Etxeberria, Iker Gallastegi, Mikel Muñoa, Jean Hiriart, Jean-Louis Maitia, Jean-Pierre Seilliez, Maggy Nicholson, Yann Trelu, Jeanne eta Louise Daguerre eta bertze anitz...

BILAKAERA POLITIKOA

Hitz egin dezagun zure jardun politikoaz. Enbataren hautagai izan zinen lehenik, 1967an, aurrerago esan bezala. Handik urteetara, 1989an, Henri Greneten zerrendatan aurkeztu zinen Baionako Kontseilura.

Hor ez nintzen partidu batean. Sartu nintzen Greneten bidez, ezagutzen nuelakotz, klinikan eta lanean hartzen ninduelakotz berekin. Semeak galdegin zidan. Berak sufritu zuen aparte izatea eskoletan. «Ama, zerendako ez zara sartzten Baionako Kontseiluan, erakusteko normala zarela?», galdetu

zidan. Saiatuko nintzela erran nion. Bestalde, beldur nintzen: lan gehiago izanen zen niretzat; Baionako Kontseilua ez zen erraz gauzen egiteko.

Zeuk proposatu zenuen zeure burua, orduan?

Bai. Joan nintzen Grenetengana. Bere bulegoan nintzen, eta diotsot: «Nagusi, badatoz bozak, eta nahi baduzu nire auzoko emazte mediku bat, ados naiz zurekin joateko».

«Abertzale batzuek traiziotzat hartu zuten ni Henri Greneten zerrendan aurkeztea. Hala sentitu dut. Dena ukan nahi zuten, uste dut. Sobera presatuak ziren independentzia lortzeko, baina tarteko urratsak izaten ahal dira»

Pentsatuko zuela erran zidan. Ezetz erantzungo zidala uste nuen, baina baietz erran zuen. Ez berehala. Bi-hiru aste pasatu ziren, eta erantzunik jaso gabe nintzen. Semeak galdetu zidan ea zer gertatzen zen. Joan nintzen berriro Grenetengana ea zer pentsatu zuen galdezka, eta zerrendan nintzela erantzun zidan. Ez nekien. 1989an zen hura. Orduan, abertzale batzuek jakin zutelarik sartu nintzela zerrenda hartan, ez dizut erraten zer entzun nituen.

Traiziotzat hartu zuten?

Nik hala sentitu dut. Lehenik, emakume bat nintzen, kasik bakarrik. Uste dut ez zela normala haientzat horrelako zerrenda batean sartzea. Lagunek ez zuten onartzen nire erabakia. Hala sentitu nuen, eta ez zen lehen aldia hala sentitzen nintzena. Betitik sentitu ditut halakoak. Bordelen nengoela ere, Embatako estatutuetan jasota zegoen emazte batek ezin zuela lehendakari izan, erran dizut lehen.

Dena ukan nahi zuten, uste dut. Sobera presatuak ziren independentzia lortzeko, baina tarteko urratsak izaten ahal dira. Henri Greneti buruz idatz daiteke eskuindarra zela. Alde batetik, bazen, baina bestetik, ez. Framazona zen.

Lagun asko galdu al zenuen erabaki horren ondorioz?

Lagunekin ez nuen kontaktzen ahal. Pentsatu nuen onartzen ez bazuten ez zirela ene lagunak. Jende oso gutirekin kontatu ahal nuen. Iparraldekoekin oso zaila zen. Horrela zen dena.

Eta zerrendan aurkeztu zinen.

Bai. Zerbaiten egiten saiatzea erabaki nuen. Herriko lokal batean, hutsik, Baionan ikastola bat irekitzea lortu genuen, lehen aldiz. Anitz zen. Oihana ikastola Angelutik Baionara ekarrarazi genuen. Ez zen gauza tipia Baionako jendeentzat. Nahiko kontent nintzen hori lortzearekin.

Ximun Haran etorri zitzaidan, EAJn sartzeko proposatze-
ra. Lehenik nagusiari aipatu behar niola erantzun nion. Hala, joan naiz Greneten ikustera eta aipatzen diot EAJk nahi lukeela ni sartzea partiduan. «Ez duzu haien beharrik ukan Baionako Kontseiluan egoteko», erran zidan. Orduan, ez nintzen EAJn sartu. Eta segitu nuen lanean.

Egun batean, Hezkuntza ministroari, François Bayrouri, egin genion harrera Herriko Etxean. Bitartekari lana egin nuen Seaskakoek ministroarekin bilera egin ahal izan zeza-
ten. Ez zen bilera ofiziala izanen, baina lotu genuen. Kontseiluko pertsona batek, baina, boikotatu egin zuen, eta Baionako areto nagusia itxi zuen, segurtasunaren izenean. Hala, bilera egin zen, antzoki aitzineko aretoan. Hala gertatu zen. Bayrouren bisita horretatik aurrera sakondu zen ikastolako irakasleen estatusa ziurtatzeko bidean. Hortik izan da nire lanik gehiena.

Nola hartu zenuen Kontseiluko kidearen boikot jarrera?

Kolera handia etorri zitzaidan hortik, eta dimisioa eman nuen azkenean. Kolera horretatik abiatuta. Normalki, Kontseiluan bost urtez egon behar nuen. Ukan nuen okasio txiki bat, Frantziako Sari Humanitario Nagusia eman zidatenean, eta baliatu nuen. Auzapezaren semeak, Jean Grenetek, eman behar zidan sariaren domina, Herriko Etxean, Kontseiluan

hala galdegin zidatelako. Onartu nuen, eta dimisioa bertan ematea erabaki nuen. Hitzaldi txiki bat preparatu nuen. Auzapezari nire eskerrak bihurtu behar nizkion, eta nire hitzaldia ematen hasi nintzen: «Enperadorea zerbitzatu ostean, ezin dut haren kumea zerbitzatu».

Entzun dutelarik hori, bukatu zen dena. Suprefeta eskapatu zen; xanpaina gorde zuten; pertsona inportante guztiek ihes egin zuten. Izugarrizko eskandalua izan zen. Banekien, beharbada, ez nuela arras ongi jokatu, baina oso gaizki pasatu zen. 1995eko urtarrilean izan zen hura. Geroztik, ez nintzen gehiago Kontseiluan.

Garai bertsuan egin zuen bere buruaz beste Ortzi semeak.

Bai. Bi hilabeteren buruan. Ez da lotua aurrekoarekin, baina nire buruak egin du lotura bi kontuon artean. Kulpabilizazio izugarria banuen, eta ez zait erraza egin hortik ateratzea. Oso gaizki pasatu zen hori. Inkisizioaren sisteman sartu nintzen berriz. Dimisio ekitaldi haren ondotik punitua izan nintzela pentsatu nuen. Buruak lan asko egiten du. Ez da sinestekoa. Pixkanaka, atera nintzen zulo horretatik. Istereoktomia bat egin zidaten. Etxera sartu nintzenean, beste haurrak ere izugarrizko kolpea jasoak ziren, oso lotuak zirelako Ortzirekin. Gaizki pasatu dute. Ni ez nintzen ohartzten, baina. Neure penarekin nintzen. Ahal zuten bezala atera dira, baina uste dut hunkituak izan direla anitz. Gero, seme gehiena, Aitor, Baionako Kontseiluan sartu zen. EAJn sartzea deliberatu zuen.

Zeu ere sartu zinen EAJn.

Memento horietan, bai. Semearen laguntzeko, ahal nuen neurrian.

Eta EAJn ere izan zenuen arazorik.

Bai, eta kexatu naiz. Partiduko batzuek semea kanporatu nahi zuten, eta ez nintzen ados. Hasi dira istorio batzuk erranez, oraindik ez dakit argi zer zen zehazki leporatzen ziotena. Ez zuten epaitegietara jo. Dena azpitik egin zuten. Donibane

Lohizuneko jende batzuekin, batez ere, oso gaizki pasatu da. Semeak utzi zuen alderdia, eta nik hartu nuen Ipar Buru Batzako buruzagitza.

Alderdiak ez maitatzeko, askotxo sartu zinen Eusko Alderdi Jeltzalean.

Egia da. Pentsatzen nuena gertatu zen: partidu batean sartzen zarelarik, badira istorioak, hartu-eman gogorak eta beste. Ez nien barkatzen, eta nire ahalak egin nituen beren aurka. Baina sobera gogorra zen enetzat, eta, azkenean, utzi nuen. Astero Bilbora joan behar zen. Hangoentzat, politika tresna bat zen. Eta tresnak gauza ederrentzako ere erabil daitezke, baina ez ninduten konbentzitu. Iparraldera etortzean, Hegoaldeko EAJko batzuk *Frantziara* datoz.

Urte eta erdi inguru egingo nuen IBBn. Hala ere, hemen banituen hartu-eman ez sobera gaiztoak. Gero, Aitor sartu da EA Eusko Alkartasunan, eta neu ere bai, lehen bezala, haren atzetik. Bertan naiz orain. Boza badut EAren biltzar nagusietan, eta boz bat boz bat da. Zergatik gelditu naizen bertan? Europako mailan sartzen delakotz. Beti izan naiz Europako herri txikien arteko loturen aldekoa, elkartasun sentimenduaren aldekoa. EAJn ez nuen halakorik sentitzen.

«EAn naiz orain, Europako mailan sartzen delakotz. Beti izan naiz Europako herri txikien arteko loturen aldekoa, elkartasun sentimenduaren aldekoa. EAJn ez nuen halakorik sentitzen»

Zer zen alderdietatik gustatzen ez zitzaizuna?

Beldurtzen nintzen. Haiekin ez nuen konfiantzarik. Ezta sindikatuekin ere. Pentsatzen nuen pixka bat elizgizonak bezala zirela, dogmetan sartzen zirela, eta hori ez zen ene ikusteko moldea.

ETAekin ere aspaldi galdu omen zenuen konfiantza. Seas-karen sorreraz ari zinela, ETaren sortzaileetako bat aipatu duzu: Txillardegi. Non ezagutu zenuen?

Lau lagun ziren: Txillardegi, Julen Madariaga, Eneko Irigarai eta Benito del Valle. Euskal Herritik kanporatuak izan ziren, eta Bordelera etorri ziren, nire ikasle pisura. Hala ezagutu nituen haiek. 1962an izango zen. Teilatu bat behar zuten memento batez. Nire gela eman nuen. Hilabete-edo egin zuten bertan. Aspertzen ziren, eta egun batez atera nahi zutela erran zidaten. Ospitalean jai eguna hartu, nire bi zaldiko autoa hartu eta Saint-Émilion herrira joatea proposatu nien. Hura zen ardoaren Meka. Joan ginen. Ardoz bapo etorri ginen bueltan.

Ahal genuen bezala moldatu ginen. Ez nuen deus galdeztzen. Ez ziren hain ongi ere. Saiatu ziren beste aterabide baten atzematen, eta Bordeletik Belgikara joateko prestatu ziren. Han ezkondu ziren, uste dut, Jone eta Txillardegi. Madariaga ezkondua zen ordurako.

Etxeko sukaldean Libe Goñiren izena eman zizun Eustakio Mendizabal Txikia, berriz, ETako buru militar karismatikoenetakoa bihurtu zen.

Ez nekien deus horri buruz. Ez nintzen hor. ETakoek ez zuten asko hitz egiten, eta nik nahiago nuen ezer ez jakin. Lazarok nire kotxea hartzen zuen, erranez edo ez erranez, eta haserretzen nintzen. Nik behar nuen kotxea lanerako.

Errefuxiatuen mediku lanetan aritu zinela aipatua duzu, gose greba egin zutenean.

Bai. Gose grebena errefuxiatuen ildo bat zen, eta aritu nintzen mediku lanean. Baziren urte batzuk lanean ari nintzela euskal giroan, eta normala iruditu zitzaidan grebalarien ikustera eta laguntzera joatea. Ez nuen gogoeta politiko sakonik egin, baina ez nuen ulertzen zergatik zen zapaldua jende hura.

Politika mailan oso guti sartu nintzen. Nire familian ez zuten nahi halakorik, alemanen denborako istorio horien

ondorioz. Urrundik heldu zitzaidan jarrera hori. Grebala-riak nahi nituen lagundu, baina. Eskubideak bazituzten, giza eskubide kontua zen. Bertze mediku batzuk heldu zirelarik –Pierre Pradier anestesista miarriztarra izan zen ezagunena–, utzi nuen. Alde batetik, nahi nuen senarra lagundu errefuxiatuen arloan lagunduz.

Onartzen ez dudana biolentzia da. Jendeen hiltzea, kolpatzea, ezin dut onartu. Nire bizi osoa izan delako, ogibideagatik, jendearen sendatzeko eta laguntzeko. Horregatik, ohartu nintzelarik nik artatzen nituenak ez zirela errefuxiatuak bakarrik, baizik eta segitzen zutela bonbak ezartzen-eta, aldentzen hasi nintzen.

ETAko beste historiko bat ere oso gertukoa izan zenuen. Txomin Iturbe Abasoloz ari naiz.

Txomin Aljerian hil zutelarik, oso gogorra izan zen. Laguna zen, asko maite nuen. Ikastolan zituen haurrak, eta bertan izaten zen, guraso bezala. Dirua biltzen zelarik, eta dirua bankura eramateko-eta, bizkartzain lanak egiten zizkidan. Han zen beti, laguntzen, gertu. Hemen gertatu zenaren eredutzat daukat. Hil egin zuten. Hemen ehizatu egin dira batzuk. Hasiz *Txikia*-rekin.

«Onartzen ez dudana biolentzia da. Jendeen hiltzea, kolpatzea, ezin dut onartu. Nire bizi osoa izan delako, ogibideagatik, jendearen sendatzeko eta laguntzeko»

Orain biolentziarik gabe omen gaude.

Bai, ofizialki, baina denek badakite zu eta ni oraintxe hemen gaudela. Denek begiratzen dute. Zenbat aldiz erran didaten niri ez ote naizen beldur Bakea Bairen izenean Bake Hitzordua jaialdiaren egiteko; abertzaleek, beharbada, autoa erreko zidatela, kontra izango nituela... Frantses batzuek erraten zidaten hori. Eta ez da halakorik gertatu, baina izan

dira zenbait keinu-eta, eta ondoan dituzunak mintzen dira. Baztertu naute.

Noizko kontuak dira horiek?

2000 urtetik goitikoak, batez ere, bakearen aldeko elkartearen harira. Oso gordeka gertatzen zen. Gerlak pasatuak dira, beharbada beste bat sortuko da, baina ez ditut gauzak onartu.

Baikor al zara Bakegileen kontuarekin?

Egin behar da, baina arrakasta ukanen duenik errateko, ni ez naiz segur. Egin ditugu gure ahalak alde horretatik, erakusteko bide hori hartu behar zela, denbora hartan ez zirelako oraingo mugimenduak.

ETA gelditzeak ere lagunduko zuen.

Jakina. Bakea Bairekin hasi ginenean ez zen halako girorik, batere ez.

GERLAK

***Gerla* hitza askotan aipatu duzu elkarrizketan zehar.**

Nire ikasle garaian Aljeriako gerla bazen, eta euskaldunen-tzat oso gogorra izan zen. Gizonak gerletan sartu dira, eta emakumeak ez. Bordelen ezagututako gizonetako batzuk Aljerian ibiliak ziren, aurrerago erran dut. Torturak-eta ikusi zituzten, eta ezin zuten horrekin. Armadan zaren denboran sumisioan sartzen zarelarik, ikusten duzuna ikusten edo egiten duzu. Guk ez dugu hori ezagutu.

Enbata politikoaren sortzea –Itsasuko Agiria eta beste– izan da garrantzitsua euskaldunen historian, Monzonekin-eta. Denbora berean, baina, Aljeriako eta Vietnamgo gerlak hor ziren. Horregatik, Itsasuko Agiriaren bigarren alea agertu zelarik, zioen Euskal Herria herri independentea dela, baina Europa mailan. Hor marka handia izan zen, gerla horien

ondorioz. Deskolonizazioa ez zen oraino, baizik egiazko gerla. Hainbeste gauza izan dira garai hartan... Uste dut bi aldeak badirela bai gure mugimenduen azaltzeko, bai euskaldun gisa agertzeko. Baina euskaldunek ez zuten aski indarririk Iparraldean autonomiaren ukaiteko. Oraindik ere ez da aipatzen ahal independentzia. Horregatik, autonomia eskainia izan zen Europako federazioan. Enbataren proposamena oso inportantea zen, enetzat, alde horretarik.

Telesforo Monzon.

Oso gutxi ezagutu nuen. Ez nintzen haren mundukoa. Aristokratik ziren. Hala heziak izan ziren, eta hala uste zuten.

Hura eta beste asko 36ko gerraren ondorioz ezarri ziren Iparraldean. Aljeriakoaren arrastoa ere hor zen. Seaskaren sorrera garaian euskaldunek ez omen zuten halako beharrik ikusten. Gerlekin lotzen al duzu hori ere?

Euskaldunek frantsestu nahi zuten, beren buruak homologatu. Gerletatik ateratzen ziren, eta ez zuten gehiago jasaten ahal. Aljeriako gerlan hiru urtez egon zirenek ikusi zuten arabiar jendeak haien sisteman sartzeko hil zirela, eta beldur ziren hemen halako gerletan sartzeko. Espainiako Gerrakoek berdin: ez zuten haien haurrentzat halako gauzarik ikusi nahi. Gehienek eskola frantsesetan ezarriak zituzten beren haurrak, Donibane Lohizunen bereziki, kristau eskoletan. Haien umeak frantses izatea nahi zutelakotz.

Errepublikazale ziren Espainiako Gerrarekin etorritako haietako anitz, monarkiaren aurkako. Eta abertzale gisa definitzen ziren askok ez zuten hizkuntza ardatz gisa ulertzen. Gaztelaniadunak ziren, eta gaizki hartzen zuten euskaraz egiten zelarik. Hizkuntza bakoitzak pentsatzeko eta adierazteko bere modua dakar, eta, hezkuntza sistema euskaldundu artean, Hegoaldean gaztelera eta Iparraldean frantses ezkolatu gara. Ez da erraz biren edo hiruren lotzeko eta jendeen onartzeko. Aldi berean, baina, xantza bat ere bada desberdintasun horiek edukitzea gure auzoetan, gure gorputzetan,

gure muinetan. Hartu behar da xantza hori, ez da utzi behar pasatzen. Horregatik, on da gure artean hitz egitea, gauzen egitea, aliantzen sortzea.

Ni egon nintzen pixka bat jendeekin. Heletan, bereziki. Arbelbidetarren etxean. Hitz egiteko. Zer egiten ahal zen, zer pentsatzen zuten jakiteko, eta ez zuten deus ikusten.

Eskola euskaldun baten sorrera ez zuten egingarri ikusten?

Beldurragatik zen, nik uste. Beldurra ez duzu manatzen buruan sartu duzularik. Eta haien ildoetatik ateratzen ez zen bide bat ez zen sinestekoa. Euskaraz zerbait egin nahi baldin bazenuen, haustura bat zenekarren. Eta nork nahi du haustura bat ukan?

Giza eskubideak aldarrikatzen segitzen duzu.

Bai. Giza eskubideak ez dira erraz ikertzen, ezagutzen eta onartzen. Jendeek, lehen, ez zuten hain barnetik sentitzen. Itsasuko Agiri garaian ere, autonomia nahi zuen anitzek, baina jainkoan sinesten zen, ez eta pertsonen eskubideetan. Europa federal baten pentsatzea ere ez zen orain bezain ondo sartua buruetan. Gerletatik ateratzen ginen. Eta Europako sistema bakeari buruz asmatua izan da, ekonomia kontuak ere sartzen diren arren. Gerletan gara oraino. Jendeak milioika hil dira azken gerla horietan. Ez da sinestekoa gizonak zeinen basak izan diren jendeen hiltzeko. Abereek ez dute halakorik egiten. Nik ez dut ulertzen. Baina, hala ere, hala pasatu da. 🌸

Hezkuntza eta Hizkuntza: osotasun baten bila

Xan Aire

Seaskako Hizkuntza Proiektuaren koordinatzailea

Argitxu Nobliaren elkarrizketaren ondotik, Seaskaren gaurko eta biharko desafioak aipatzea galdegina izan zait. Artikulu honetan murgildu aitzin, irakurleari nahi dizkiot bizpahiru abisu eman. Lehena da ez ditudala Seaskaren atal guziak biluztuko hemen, ene ofizioa baita bere Hizkuntza Proiektua koordinatzea: euskaratik dut gehienbat jardun, horretan eskaini baitezaket, ustez, zerbait fidagarri. Hala ere, hemen idatziarekin ez dira denak ados izanen, ez eta Seaskaren baitan, eta beharrik: ene iritzi eta hausnarketa pertsonalak ere badira lerro hauek, gogoeta kolektiboa elikatzeko xedez. Ez dut denborarik eta baliabide pertsonalik aurkitu artikulu egituratu bat konposatzeko: apunteak dira hemen etzanak, gaika multzokaturik, gaiek elkarren artean oihartzun egiten dutela, osotasun baten bila.

Salbaziotik Biziberritzera

Interesgarria zait zabaletik hastea: paradigmatik. Anitzetan, gaurko gizarteak diskurtsoa eman ohi du aitzinean, baina aberasgarriagoa zait paradigma aztertzea: diskurtsoak zein giro eta arrazoinamendutan sortu diren, zein etika eta

filosofian, zein sentimendu eta intuiziotan. Gure arduetan ere baita marketin hutsaren tranpan ez erortzea.

Seaskak ez du euskara salbatuko. Ez berak bakarrik. Badi-rudi ikastoletako jendeak, irakaslegoak lehenik, paradigma aldaketa bat bereganatu duela; edo, bederen, horretarako bidean dabilela: euskara salbatzeak ez ditu, dagoeneko eta oro har, asmoak asetzen, ez eta gogoak pizten. Hortik jalgitzen zitzaigun diskurtsoak bazuen halako tendentzia negartia, biktimista izateraino batzuetan. Eta dudan eman dugu gatzetxoan aitzinean azaltzeko modurik onena ote zen. Ikasle arduratsuak nahi, baina erronka kulpabilizatzaileak aurkezten. Mintza zaitezte euskaraz, edo gure hizkuntza hilen da.

Ez dut gorde nahi datu soziolinguistikoak dramatikoak direla, ez eta datu horien zergati politikoak. Baina ez dut gorde nahi ere datu horiek iraultzeko partekatzen ditugun dinamikak biziki ederrak direla. Badutela abentura humano berezitik, ez direla egunero errazak, baina bidean pausatu ditugula etxea, libertimenduak eta maskaradak, euskalkiak eta batua, ikastolak, gau eskolak, hedabideak, euskara elkar-teak, instituzioak, Xalbador eta Maialen, Atxaga eta Itxaro, Txepetx eta Kike, Ez Dok Amairu eta Berri Txarrak, EHZ eta piratak, Ahobizi eta Belarriprestak. Badute salbaziotik, baina badute bereziki bizinahi eta biziberrizetik.

Xamar asaldatu baitzen, asea zela euskarari egin auto-tratamenduaz: salbatu behar dugun piztia arraro hartaz. Euskara hainbertze pertsonifikatuz eta zamatzuz geroz, azkenean gure baitan dagoen hori bizkar gainetik kenduko genuela. Hots, euskara pertsonifikatuz, pertsonak berak ditugula ahanzten: hiztunok, euskaldunok, gure pertzepzioak eta usteak, gure hautuak eta politikak, gure mugak eta paradoxak, gure baitako nahiak, konplexuak, perpausak eta trinkoak. Seaskaren muinarekin bat egiten du horrek: haurra erdigunean ematea.

Eta hortxe zitzaigun Sarasua agertu, erranez euskararen mundua eraikuntzan den mundua dela. Kontua ez dela biktima, pertsekutatzaile edo heroi izatea, baina jakin izan dugula,

mundu hori eraikitzeke, abaila sortzaile kolektiboa iraunarazten, prekarioa bezain erreferentea, eta erronka propio berrien aitzinean dagoena. Begiratu haurrari: begiratu eraikuntzan den mundu horri, begiratu haurrak, altxatzeko, inguruan beharrezkoa duen abaila kolektiboari.

Euskal kultura euskaraz egiten dena dela bota zigun Agirrek, bagara nor erran aitzin. Euskaraz garela mundu, munduko eta mundutar. Hots, ikastolako haurrak euskararen xalbadorrak izatera bultzatu aitzin, beharbada hobe genukeela jakitea nor diren eta nor garen, zer bizi duten (dugun) euskaraz eta zer ez, baita zergatik. Errudunik bilatu gabe, baizik eta aterabide indibidual zein kolektiboak asmatuz, berreskuratuz, ezagutuz eta inportatuz. Gure pentsamendua sortzen jarraikiz, iturri zaharretik eta ur berritik edanez. Uste baino gehiago garelakoan, kopuruz eta fundamentuz.

Uste dut euskaltzaleok bagenuela harrotasun horren beharra: partikulazki une batez ekintzaldia baretu, eta gogoetatik jalgi harrotasun sano horren beharra, hatsa luzatzeko. Uste dut harrotasun horren beharra ere badela ikastolan ikasle, irakasle, hezitzaile eta buraso izateko; Seaskan langile izateko. Ez sartzeko irizpide gisa, baizik eta norabidean kolektiboki irauteko.

Uste dut salbazioak iradokitzen duela ibilbide lineala, frontala eta maldan gorakoa. Uste dut biziberritzeak agertarazten dizkigula zikloak eta zirkuluak: gure buruari presio gutiago eman, baina elkarre-

kin komunikatu, pentsatu eta eraikitzeke plazak errazago ikusi. Ardurak bana ditzagun. Ikuspegi politikoa atxik dezagun. Elkarri so, baina kontziente plazan gaudela. Dantza berriz has dadin, berezi, borobil eta zabal. Are gehiago XXI. mende globalizatu eta deserrotu honetan.

Ikastolako haurrak euskararen xalbadorrak izatera bultzatu aitzin, beharbada hobe genuke jakitea nor diren eta nor garen, zer bizi duten (dugun) euskaraz eta zer ez, baita zergatik

Kooperazioa

Seaskaren xede pragmatiko nagusia, azken urteotan toki gehien hartu duen hautua, garapena izan da. Ikastola gehiagoren zabaltzea, ikasle kopuruen emendatzea. Publiko erdaldunagoa euskarazko murgiltzera erakartzea. Falloux lege monumentalara desafiatzea. Frantziako Hezkunde Nazionalarekin gero eta irakasle-postu gehiago negoziatzea, Frantzia bera bere eskola estatalaren orekarekin jolasean dabilenean. Badu epikotik. Badu militantziaren legamiatik.

Burasoen federatzaile nagusia bilakatu da ikastolaren mar-txa ona bermatzea. Gaurko egunean ere, burasoen gehiengo nagusiak ikastolaren besta batzordean dihardu, autofinantzia-zioak kezkatu, eta esku-kolpe bat zintzoki emanez, taloak errez zein baso berriak betez, herriko plazan zein Senpereko lakuan. Federazioak babesten duen oinarria da. Oinarri kulturala, konkretua, egingarria, buraso euskaldun ala erdaldun izan. Oinarri ekonomikoa, Macronen gobernuak enplegu lagunduak suntsitu dituen une gaitzean.

Besta girotik ere dira ikastolak normalizatu Ipar Euskal Herriko panoraman. Baxoan lortu emaitza onek ere eman dute ikastolak gizarteratzeko pasaportea. Hala ere, ororen gainetik, eguneroko lanak erakutsi du, hamarkadetako izerdia izanik ere, manifaz eta autoritate-kolpe zerbait posible zela.

Paradoxalki, garen hori deplauki azaltzea zaila suertatzen da oraindik ere, 2018an. Ate-irekitzeetan, buraso berri potentzialei ikastola zer den esplikatzea ez da ariketa arrunta. Ez da beti egiten tripa-zolan korapilorik izan gabe. Batez ere euskararen hautua partekatzea, justifikazioetan belaunikatu gabe. Ikastolak normalizatu dira, baina euskara ez osoki.

Ezagutu da bolada bat, ez hain aspaldikoa, non ikastolaren hautuaren aldeko argudio nagusia elebitasun goiztiarraren onuretan zentratu den. Burumuineko Broca eremuak marrazten ziren liburuxketan, batzuetan osoki frantsesez zirenak, euskararena abordatzeko. Testuinguru hori ez dut barnetik

bizi izan, eta hain segur ere buraso berri erdaldunak arku horren azpitik pasaraztea beharrezkoa zen ikastolan sarrarazteko, ber mementoan baxoan %100 lorpena afixatzen zelarik.

Nik hurbilagoetik ezagutu dut paradigma horretan batere gustura ez zebilen jendea: bere burua justifikatze hori ez zitzaion sano. Broca istorioekin, epe luzean, ez zen euskara aitzinean ematen, baizik eta elebitasuna. Eta horrek talka egiten zuen murgiltze-ereduarekin. Irakasleak, burasoak... galtzen ziren diskurtsoetan, emaile edo hartzaile gisa, eta puntaren puntan, koadroa ez zen gehiago nehoentzat argi: non gaude, nor gara? Zergatik haurrek euskaraz egin behar dute kanpoko garaian ere? Zergatik haurraren irakurgai nagusiak euskaraz dira? Zergatik eskatzen didazue, niri, buraso erdalduna izan-ki, ikastolara heltzean «egun on» euskaraz erratea?

Garapenak ekarri ditu barne-egoera eta galdera berriak. Eta garapen hori jasangarria izateko, behar izan dira oinarriak berriz kokatu, ahalduntze kolektibo bat egin. Seaskatik baino haratago ere horretan gaudela erran nezake. Baina jada, ama ikastolako (Haur Hezkuntzako) irakasle batzuek argi dute: ikastolaren koadroa argiki pausatuz da buraso berriekin konfiantzazko harremana lotzen hastapenetik. Buraso erdaldunekin, hobe bilkura bat frantsesez antolatzea ikasturte hastapenean, guzia eta garena zintzoki azaltzeko, elebitasun kontuetan lokaztu gabe. Justifikazioetan erori gabe, baina burasoen motibazioak eta pertzepzioak ezagutuz, baita horien galderai eta kezkei erantzunez.

Ez, zure haurrak ez du soilik euskara ikasiko: ikastolan, euskaraz du ikasiko, eksklusiboki 7/8 urteak arte, eta, hortik haratago ere, euskara bizi-hizkuntza dugu hemen. Bai, zuk ere ikastolara heltzean ahal bezainbat egin beharko duzu euskaraz, hemen euskarazko oxigeno burbuila eraikia baitugu, eta, gure testuinguruan, hauskorra izan daitekeelako: zuk euskaraz agurtuz eta ahal dela jarraituz, gure lan profesionala errespetatuko duzu, baina batez ere haurrari erakutsiko diozu ikastolaren hautuarekiko zure kohesioa, zure koherentzia. Eta «egun on» euskaraz erranez, haurrari erreperio

bat emanen diozu: bai, maitea, hemen euskaraz egitea duzu. Irekidura bat ere seinalatzen diozu, ikastolan ikasia erakusten ahal dizulako etxeko intimitatean, eta harro izanen delako zuri zerbait ekartzeaz. Gainera, transmisioa eta afektibitatea lotzen dituzu: etxea ikastolaren luzapen afektiboa bilakara-ziz, etxean ere euskararen presentzia ahal bezala bermatuz, haurraren motibazioan eragiten duzu, erdalduna izanik ere.

Eta zuri, euskalduna zaren burasoa, galdegiten dizugu beti euskaraz egitea zure haurrarekin: bai, etxeko euskara duzu; ados, ez zara alfabetatua, baina euskaraz eginez duzu lagundu- duko hitzun oso izaten, euskalkia eta batua elkarren osagarri direlako. Eta zure bikotekidea erdalduna izanik ere, garrantzitsua izanen da euskarazko uneak atxikitzea haurrarekin. Baina hori, zuen artean antolatuz duzue finkatuko: ez da guri erratea, ikastolatik, nola egin behar duzuen. Bakarrik erran nahi dizuegu haurraren sozializazioan, loratze soziolinguistikoa barne, baitezpadako zedarriak zaretela.

Pertinenteagoa zait pausatzea ea ikastolako haurrek eus- kara erabiliko duten ala ez, elebidun izanen ote diren baino. Horrekiko koadroa argi, bakoitzaren eremuak eta betebeharrak argi, osagarri: kooperazioaren paradigmatik eman digu

Seaskan beharbada
gehien markatu nauen
ideia bi errailena izan
da: bazela pedagogia
alde batetik, eta euskara
bertzaldetik. Ez da
gurutzatze kontzienterik
egin pedagogia
horren eta euskararen
biziberritzearen artean

zintzoki autoritate egiteko pa- rada. Arduratsu izanez, jendea deskulpabilizarazi, eta ikasto- laren hautuaren jabe egin. Jo- ne Miren Hernandez eta Paula Kasaresen lanek anitz lagundu digute horretan. Noski, ez da gero beti baliabiderik, erreali- taterik lan hori nahi genukeen bezain egoki iraurarazteko eta zabaltzeko: ikastoletako Eus- karaz Bizi buraso taldeen la- na ez da egunero erraza sos- tengu hori osoki bermatzeko. Baina jendea ahal bezala ari

den puntutik, hain egoera soziolinguistiko prekarioan, gaitz erdi. Euskararen basoa, eskutik eskura, erdi beterik, eta zolako zuloa hatzez tapatuz aldizka.

Hezkuntza eta Hizkuntza

Ez dakit, puntu honetan bereziki, ene burua argi adieraziko dudanez. Anitzetan, Seaskan berean, jendeak ez nauelako ulertzen gai honekiko azalpenetan menturatzen naizenean. Ez baitakit begi bistakoa kontatzen dudana, ala ezinezkoa den gauza baten amesten ari naizen ote. Hezkuntza eta Hizkuntzarena kontatuko dut sumatzen dudana bezala, bere muga guzietan, baitakit denek ez dutela berdin bizitzen ikastoletan.

Seaska sortu zelarik, ikastola bi ardatzetan eraikitzea erabaki zen: Euskara eta euskal kultura alde batetik, eta Hezkuntza berria bertzaldetik. Horiek izan ziren trena eramane zuten bi errailak. 1960ko hamarkadako hats libertario bete-betean zeuden orduan, Parisko 68ko Maiatzaren oldarrean bereziki, eta hezkuntza tradizionaletik askatu nahi zen: Freinetek izan zuen eragin handiena ikastolako pedagogian. Metodo aktiboa eta eraginkorra: haurrak ez pasibo, beren aurkikuntzei eta sorkuntzei esker, jakintzaz jabetzen. Metodo orokorra: instrukzio eta irakaskuntzak bilduak gai hautatu baten inguruan. Metodo naturala: haurraren bilakaera segi, eta bere motibazio zein interesa kontuan hartua.

Horrelako pedagogiak baldintzatzen du irakaslearen rola, haurrari ekartzen zaion behakoa, haurraren hautu eta ardurak, talde-lana, kooperazioaren garrantzia... Haurraren nortasuna indartu, bere sozializazioa bultzatu, bere autonomia bilatu.

Salbu iruditzen zaidala ez dela gurutzatze kontzienterik egin pedagogia horren eta euskararen biziberritzearen artean. Seaskan sartu naizenean, beharbada gehien markatu nauen ideia lehen azpimarraturiko bi errailena izan da: bazela pedagogia alde batetik, eta euskara bertzaldetik. Baina, anitzetan, euskara heldu zen trenaren puntan bezala: batez ere euskararen erabilpenarena zama gehigarri baten gisa bizi zitekeen

ikastoletan. Ez dakit zeri lotua den zehazki. 1994tik aitzina, eskola estatutua ofizialki lorturik, Frantziako Hezkunde Nazionaleko programak zorrotzago segitu behar zirelako? Ez delako aurreikusi familia erdaldunen haurrek ez zutela beren baitatik euskara erabiliko? Ikastolen Elkarteko Euskaraz Bizi programak ez duelako jakin kontuan hartzen Ipar Euskal Herriko baliabide urriak eta ñabardura kulturalak?

Alta, XXI. mendeko ikastolak euskararen egoera minorizatua kontuan hartu beharko du. Eta ez dut uste kondena edo patu gisa bizi behar denik hori: hizkuntza minorizatuak hezkuntza proiektua baldintzatzen du. Ezin da eskola klasikoa izan hizkuntza minorizatuan jardunez, nahi duzun ikastetxe normalizatua eta garatua izanik ere. Batez ere hiztun oso eta erosoak gizarteratzea helburu duzularik. Seaskari doakio esplizitatzea pedagogia eta hizkuntzaren arteko lotura zuzen hori, barne-komunikazio eta formakuntzatik hasiz.

Ondorioz, pausa dezakegun galderarik pertinente eta urgenteena hauxe izan daiteke: zer pedagogia behar dugu praktikatu, inportatu edo sortu, haurrak hizkuntza minorizatuan lora daitezen? Galderak eskola interesgarriaren mentura iradokitzen du. Bada gonbidapen kolektiboa izpiritu kritikorako, balio erantsirako, proiektu inklusiborako. Auzia ez da soilik euskararen ezaugarri linguistiko eta kulturalak kontuan hartzea: egoera minorizatuak egin dezake lotura pedagogia berezi batekin. Elkartasunak, kooperazioak eta talde-lanak ardazturik, baita haur arduratsu eta autonomoek, bidean motibazioa eta gozamina aiantzi gabe. Ez da pedagogia alde batetik eta euskara bertzaldetik: hezkuntzak eta hizkuntzak elkar baldintzatzen dute. Nahiz eta arlo bakoitzak lan espezifikoa galdegin, biak zirikordatzea ezinbertzekoa zait. Errail distiratsu pareo bano, zubi-soka prekarioa delako gurea. Prekarioa, baina elkarlanean josia.

Euskararen erabilpena, herri proiektua izan ezik, bada gizarte proiektu politikoa. Ezin daiteke gauzatu sare sozialak desberdin konektatuz. Kontua ez da ere itsutuki alternatiboa izatea, baizik eta galdetzea alternatiboak zer ekar diezaiokeen gure

hizkuntza minorizatuari eta bere erabilpenari. Tradiziotik zer atxikitzen dugun, eta zer botatzen. Biziberritzean gaude hor, bete-betea. Gure auzia ez da bakarrik zer gizarte nahi dugun, baizik eta gure hiztun minorizatu egoerari aurre egiteko ere zer tresna, giro eta antolaketa behar dugun. Zer ikastola, zer balio, zer gizarte. Berriz ere, zirkulu eta ekosistema istorio.

Galdera pertinente eta urgenteetan gaudeno, Pierre Rabhi agroekologistak galdera bikoitzez inarrosi zuen Mendebaldeko mundu hau: zer planeta utziko diegu gure haurrei? Zer haur utziko dizkiogu gure planetari? Pausa dezagun galdera bera euskaldun eta euskaltzale gisa: zer hizkuntza/kultura utziko diegu gure haurrei? Zer haur utziko dizkiogu gure hizkuntza/kulturari?

Pausa dezakegun galderarik pertinente eta urgenteena hauxe izan daiteke: zer pedagogia behar dugu praktikatu, inportatu edo sortu, haurrak hizkuntza minorizatuan lora daitezen?

Ahokotasuna

Ama ikastolako irakasleek bota dute: gaur egungo ikasleen familia-tipologia soziolinguistiko nagusiarekin, euskarazko murgiltzea ez da berez bermatua ikastolan. Errealitate hori kontuan harturik, estrategia eta metodo bereziak garatu dituzte, haurrak ikasgelan euskaraz engantxa daitezen, motibaziotik eta kooperaziotik.

Lehen fase deseroso batetik iraganik, hainbat irakaslek enpatia soziolinguistikoa garatu dute haur erdaldunekiko. Zentzu horretan, Arantza Zugazagastiren formazio saioak funtsezkoak izan dira: Artigal metodoan oinarrituz, irakasleak jarri ditu nederlanderazko ipuina antzezten. Nederlanderan murgildurik. Ordura arte, urrunetik ere dastatu ez zuten hizkuntza batean. Konturatzeko gure ikasle erdaldunek zer bizi duten euskaraz murgiltzean. Lehen fase deseroso

batetik iraganik, hizkuntza deskubritzeko eta bereganatzeko gozamena dute. Ipuinaren eta bere dramatizazioaren ondotik, hiztegiarekin jolastea, istorioa bertze lagunei kontatzea, baita burasoei kontatzea jalgitzen ahal direlako. Ulermena topatuz bidean. Baita motibazioa. Ikuspegi estrukturala ikuspegi komunikatiboan txertatuz, eta hori bideratuz. Eta bai: euskara bigarren hizkuntza duten haurrei linguistikoki ere eskutik estu heldu behar zaie.

Baina jakin ere eskua laxatzen. Poliki-poliki, haurrak bere ardurak har ditzan hitzun gisa ere bai. Azken urteotan, ikas-toletako kulturen sartzan ari da adin-nahasketaren praktika: prozedura horrek, haurren ohiko sare sozialak moldatuz, elkarbizitza aberasten du, komunikazioa bideratzen, baita hizkuntzaren ahozko erabilpena areagotzen. Ez da nolanihiko adin nahasketa planteatzen: ikasle zaharrenak ttipienek zurkaitz. Erreferente iraunkor eta eskuragarri. Ttipienek euskaraz bizitzea handitzearekin lot dezaten. Ttipienei gogoia emanez, handiak izanen direlarik, beren aldiaren erreferente izateko. Handitzea, gozamen kontziente hori.

Gero eta ikastola gehiago dira delako adin-nahasketak ohidura bilakatzen, Haur Hezkuntzako ikasgeletatik hasiz. Koadroa biziki argia baldin bada, haurren ardura biziki argia eta egingarria baldin bada, Artigal edo Urtxintxa metodoari konbinatuz, baita bertze tresna batzuk txertatuz, mirari soziolinguistikokoak ikus daitezke ikastola barnean. Hala ikusi dut Uztaritzen: haurrak nagusiki familia erdaldunetakoak izanik ere, euskaraz natural-natural ari ikastolan, irakasleak etengabe horien atzetik ibili gabe.

Hala ere, motz eta oker nintzateke erranez ahozketasuna haurren arteko kalaka dela. Lilian Hirigoienek, Kanboko ikastolako irakasle ohiak, hauxe bota du formakuntza saio batean: ahozketasuna haurrari hitza ematea da. Esplizitatzen du hezkuntza eta hizkuntzaren arteko lotura. Kasu eginez, gainera, gure zibilizazioan idatziak hartu duen tokiari. Ez da kasualitatea, adinean joan ahala, haurrak gero eta gehiago idatzian jartzen baditugu. Hala eskatua zaigu sozialki.

Idatziari debalde harrika ari izan gabe, ikastolen erronka izanen da ahozkotasanari toki bat egitea. Toki kontziente eta duina: ahozkoari prestigioa ematea, ama ikastolatik baxoraino, gizartean girotuz bezala. Adinen araberako ahal eta progresioa markatuz, tresna egoki eta irekiekin; lizeo eta kolegioetan, irakasgaien arteko proiektuak eginez, baita irakasgaien artean ahozkotasanaren egutegi bat kontzertatuz. Bertze galdera da ahozkotasuna ebaluatu beharko denez. Hala bada, gogoetatu nola. Baina urgentea da ahozkotasanaren arloan lan espezifiko zein jarraikia eramatea, ikastola eta euskarazko murgiltze-eredua ez daitezen mito bilaka, hor ere, gizarateak duen pisuagatik.

Erran nezake ahozkotasanarena zibilizazio hautu baten gisa ere presentatzen ari zaigula, ate joka. Hiri handietan, gaur jada, pizza bat mana dezakezu smartphonea ferekatuz. Bihar, drone batek dizu pizza leihora ekarriko. Etikoki baizik ez bada ere, garrantzitsua izanen da bertsotan eta antzerkian segi dezagun, gure gazteak plaza horiei konektatuz. Tokian tokiko euskalkiaren ezkaratza ahantzi gabe.

Baina bada gehiago. Hizkuntzaren kalitatearen kezka ere agertzen ari da ikastoletan. Uste dut kezka hori hizkuntza nagusietan ere jalgia dela. Baina hizkuntzaren pragmatizatze eta pobretze arazo hori fatala izan daiteke komunitate linguistiko minorizatuontzat. Ahozkotasuna lantzeak ekar dezake aterabidea, edo bederen zirkulu interesgarria erabilpena eta dentsitatea lotuz, hizkuntza ez dadin kamuts gerta gure belaunaldi berrien mihi eta pertzepzioetan. Jakinez, gainera, hizkuntza erabakigarria dela norberaren pentsamenduaren eta nortasunaren egituraketarako. Horren beharra izanen dugu kolektiboki berezi bizirauteko, minorizazio egoerari aurre egiteko eta ideia/kultura aniztasuna bermatzeko mundu honetan.

Baxoa Euskarazetik, Euskal Baxora

Euskal Herri osoan ezagunak dira Baxoa Euskarazeko kamisetak berdeak. Etxepare lizeoko ikasleek gaitzeko kanpainak eramane dituzte, eta azken aitzinamenduen oinarrian izan

dira. Beren kabuz Akitaniako errektoreari igorri gutun batek harrotu zituen bazterrak, instituzioetako baita Seaskako arduradunak mugiaraziz: bakoitzak bere lan-zatia eraman ondoan, irakasgai bat gehiago espermentatu ahal izan da euskaraz, geroztik, batxilergoko azterketa ofizialean.

Alegia deus ez, Baxoa Euskarazek hainbat gauza islatzen du. Alde batetik, belaunaldi berriek ere beren militantzia sorta dakartela; aitzinekoetan bezala, belaunaldi osoa ez, horren zati bat dela errazago inplikatzeko eta kontzientziatzen bo-

rroketan. Bertzalde, kilikatzen du normalizazioaren gai delikatu... Baxoa osoki euskaraz pasatzea lorpen handia balitz ere, gure ezagupen eta ofizialtasun bat balitz ere, batxilergo horrek ez dakar gaur egungo gazte euskaldunari egokien eta funtsezko zaion curriculuma. Euskara beraren balorizaziotik hasiz: Etxeparek ikasleak C1 pasatzeko presta, eta baxoan B1/B2 maila pasa... Baina bada eskas gehiago: jakintzaz jabe-

tzeaz gain, ikaslea bere gaitasun eta jarreretik ere aitzinaraziko duen curriculuma.

Duela hiru urte, Etxepare lizeoko klaustroak eskatu zuelarik bere Hizkuntza Proiektua biziberritzeko gogoeta, prozesuan zehar Euskal Baxoaren ideia atera zuen, amets gisa, Ihintza Ostolaza irakasleak. Euskara irakaslea izanik ere, bere irakasgaitik haratago ikusi zuen euskararen lanketa sakonagoa ikastetxean. Hezkuntza-komunitate osoan, molde partekatuan: hizkuntzaren ezaugarri linguistikoak, kulturalak, baita minorizazio egoera, denen esku eta kooperazioan.

Horrek suposatzen du gehiago azpimarratzea, curriculumean zizelkatzeraino baina ikasgelatik haratago joanez, gaur egun doi bat ferekatzen den hori: ahozkotasanari prestigioa

Euskal Baxoa litzateke
Hezkuntza-Proiektu
eta Hizkuntza-Proiektu
baten uztarketa.
Baina, oroz gainera,
Euskal Baxoa izanen da
elkarlanean gogoetatu,
finkatu eta hobetuko
dugun hura

eman, euskal identitatea irakasgai desberdinetan zeharkarazi, irakasgaien arteko gurutzatze gehiago, adinen arteko nahasketeta eta zurkaizgo gehiago, soziolinguistikaren irakaskuntza, hizkuntza eta populu minorizatuen ezagutza, ikasleen ahal-duntze eta boteretzea...

Bada ere hobeki finkatzea irteeren funtzio eta helburuak, kanpoko erreferentziazko pertsonen etortzea: hobeki finkatu denboran, baita adinaren arabera.

Bada ere galdezketatzea filosofiaren tokia: ea Terminalean (batxilergoaren azken urtean) soilik kokatu behar den orain arte bezala, jakinez Lehen Mailako (Lehen Hezkuntzako) ikastola batzuetan ikasleen arteko eztabaida filosofikoak antolatuak direla; jakinez ere, egoera minorizatuan izanik, interesgarria atera daitekeela gure gazteak berdintasunaz, eskubideez eta identitateaz gogoetaraztea. Baita kulturaz, euskal kulturaz... Baina, azken hiru urteotan, Arantxa Hirigoien irakasleak antzerki-tailerrak eskaintzen ditu, eta, sorkuntza-guneez gain, baliteke horrelako gogoeten toki ere izatea, Bertso-Eskolekin batera, adibidez.

Euskal Baxoa litzateke Hezkuntza-Proiektu eta Hizkuntza-Proiektu baten uztarketa. Baina, oroz gainetik, Euskal Baxoa izanen da elkarlanean gogoetatu, finkatu, eta hobetuko dugun hura. Bideratzekotan, baliabideak eskatuko ditu: dirua, liberazioak, baita gogoeta-espazioak. Ama ikastolatik batxilergora hainbat gauza berriri buruz hausnartzeko aukera ere bai. Berriki irekia den Lanbide Heziketarantz hedatzea ahanzi gabe. Legitimazioa eta zigilu akademikoa eskatzen du: unibertsitate bat bederen hastapenetik lotzea egitasmoari. Euskal Baxoaren auzia lotua ere baita ikasketak euskaraz segitzeari, batxilergotik landa.

Errealitatean, eta berehalakotasunean, Macronen gobernuak batxilergoa eta lizeoa erreformatuko ditu: bere beldurrrak ekarriko ditu, euskararen tokiarena, noski, eta pragmatismoz erantzutea eskatuko du. Alta, bada burujabetasunaz ere hausnartzeko parada interesgarria, Euskal Baxoaren gogoeta berriz plazan emanez.

Ikasgelatik haratago

Euskaraz Bizi programa nazionalak ez du ustez bezain ongi funtzionatu Ipar Euskal Herriko ikastoletan. Hainbat konturengatik, programa fite murriztu da euskararen aldeko kanpainetara. Alta, alimaleko esperantzak jartzen ziren kanpaina horietan: gehiegi erran nezake, gibelasunarekin. Ez zen neurtzen kanpainen eragina, baikorra izanik ere, murrizta eta laburra izan zitekeela. Eskatzen zutela ikasturteko une estrategikoetan kokatzea. Baina hori guzia kontuan hartu gabe, porrotaren sentsazioa areagotuz joan zen euskararen erabilpenarekiko.

Afera bertze ikuspuntu batetik begiraturaz, uste izan da une eta gune bereziak antolatuz (adibidez, arratsalde oso bat euskararen aldeko kanpaina batean pasatuz), horiek eragin zuzena ukanen zutela ondotik haurren arteko hizkuntza-erabilpenan: ikasgelan, patioan, jantegian. Horrek ez zuenez logikoki funtzionatzen, zama gehigarritzat hartu dira kanpaina horiek, eta abandonatu.

Ez diet meriturik kendu nahi kanpainei, eta uste dut oraindik ere beharrezko direla. Baldintza bakarra eskatzen dute: estrategia osoago baten aletxoia izatea. Geroztik ikasi dugu, haurrek patioan euskara erabiltzeko, patioari dedikatu proiektu bat beharrezko dela. Behin espazioa eta bere ezauzgarriak ongi definituz, horren baitan hainbat faktore mugituz eta gurutzaraziz, euskararen erabilpena areagotu daitekeela, eremu erdaldunetan ere bai.

Espazioarekin batera, Xibako (gorputz heziketako) lankideek definitu dituzte eragiteko faktore nagusiak, Orekaz egitasmoaren baitan Lehen Hezkuntzan. Faktore horietarik bat da objektuarena: patioaren espazioan, joko eta jolasak. Luzaz tematu gara futboleko hiztegia euskaratzen, eta aplikarazi beharrez haurrei, horrek berak euskararen erabilpena indartuko zuelakoan. Baina futbola erdaraz da klubetan eta gizartean. Joko eta jolasen aniztasuna txertatzea anitzez arrakastatsuagoa atera da, elkarbizitza aberatsagoa eta hizkuntza erabilpena bultzaturik. Sare sozialetan eragina dutelako, haurrak gehiago

nahasten eta gurutzatzen direlako, neska-mutikoak elkarrekin ari direlako. Aukera ere badutelako beraiek euskaraz sortu jolasak patioan partekatzeke eta garatzeko.

Bertze faktore bat da pertsonena: patioaren espazioan, joko eta jolas aniztasunean, adin nahasketa kontzienteki aplikatu, zurkaitz sistema batez bermatuz. Hor ere, sare sozialak desberdinki konektaturik, handienak ttipienen arduradun, horiek patioan jolasten, bizitzen eta euskara erabiltzen lagunduz. Kooperazioan jarriz.

Bertze faktore bat da denborarena: patioaren espazioan, joko eta jolas aniztasunean, adin nahasketa kontzienteki aplikatu, ikasturteko une estrategikoetan eta epe jakin baten-tzat. Adibidez, irailean, haurrek uda nagusiki erdaraz pasatu ondoren, euskaraz aktiba daitezen ikastolan. Luzaz? Ez: bi astez aktibatu antolaketa berezi hori, epe luzeagoan astuna bilaka ez dadin haurrentzat. Horien beharrak ere kontuan hartuz. Baina beharrez berriz aktibatuz, ikasturtean zehar.

Ikasgelatik haratago euskararen erabilpena areagotzeko ikastolan, espazio, objektu, pertsona eta denboraren arteko formula egokia topatu behar. Euskararen aldeko aparteko guneak sortu baino, euskararen erabilpena eguneroko elkar-bizitzan txertatu, haurren esku eta ardurapean.

Zentzu horretan, geroz eta gehiago antolatzen dira haurren arteko mintzaleku edo batzar nagusiak: astean behin bilduz, txandaka dinamizatzailerik eta idazkari izanez, biltzarrak haurrek eramaten dituzte (irakaslearen begipean, noski), ikastola barneko bizitza aipatzeko eta hobetzeko. Geroz eta gehiago txertatzen ari da euskararen erabilpenaren gaia batzar horietan: haurrek autoebaluatzen dute giro orokorra, eta, beharrez, engaiamendu edota aterabide kolektiboak hartzen.

Horrelako antolaketek ere esplizitatzen dute hezkuntza eta hizkuntzaren arteko uztarketa. Bere muga guzietan, dena ezin delako ikastolaren gain utzi. Adin batetik aitzina, horrelako antolaketak zailak izan ohi direlako, kolegioan, adibidez. Nerabeen adina nekea suertatzen da euskararen erabilpenari begira ere bai...

Eskerrak Arrue ikerketak argira eman dituela hainbat faktore eta eragin-eremu, eskolaren mugak agerian jarritz, adin batetik goiti hizkuntzaren funtzio sozialak garatzeko. Eskerrak Arrue ikerketaren emaitzek moztu dutela proiektio ez hain sanoa: euskararen erabilpen urriaren erru guzia gazteengan uztea. Gazteriari konfiantza egin beharko diogu, etorkizunean euskaraz bizitzekotan. Gazteriari utzi beharko diogu Cuarenta edo NRJ irratiak entzuten, baina ohidura horiei gogoeta kritiko bat eskainiz. Gazteriari entzun beharko diogu hurbilen zaion hizkera soziala ez duela ikastolan osoki topatuko. Manex Erdozaintzi-Etxart kolegioko

Seaskaren hautu funtsezkoenetan kausitzen dut bere formakuntza-zentro propioa eraiki izana. Seaskaren burujabetasun eta autoritatearen giltza da, artoski zaindu beharko duen tresna

garaztar gazteek argi zuten, haiekin esperimentatu tailer batean: euskarazko hizkera, lexiko, doinu zikin bezain erreferente hura Zezenaren Taldean, Libertimenduan eta Busti emankizunean xurgatzen zuten. Seaskari galdezketatzea nola egingen duen espazio horiekin lotura uztartzeko, batez ere Euskaraldiaren garaiotan. Zer konexio, zer laborategi, baita, bistan dena, ikastetxeek zer toki, funtzio eta muga.

Formakuntza: burujabetasunaren giltza

Seaskaren hautu funtsezkoenetan kokatzen dut bere formakuntza-zentro propioa eraiki izana. Alde batetik, urtez urte bideratu baitu irakasleen titularizazio profesionala, Frantziako Hezkunde Nazionalaren ezagupena bermatuz. Bertzaldetik, gogoeta bereziak bideratzeko plaza ere eskaini baitu, urgentziei aterabideak aurkitzeko, zein proiektu pedagogiko eta soziolinguistiko kolektibo bat mamitzeko, baita hatsez elikatzeko. Formakuntza-zentro hori, izpiritu kritikoaren

plaza baldin bada, Seaskaren burujabetasuna eta autoritatearen giltza da, Seaskak artoski zaindu beharko duen tresna.

Hemen hostokatu problematikek aterabide orokor eta kolektiboa lortzen badute etorkizunean, formakuntza-zentro horrek funtzionatu duelako seinale. Seaskaren grabitate-zentro izatera deitua da, gaur eta bihar. Ikastola bakoitzak molde autonomoan eraman, eta eramanen du bere proiektua, erroak formakuntza-zentro horretan bustitzean elikatuz, berezitik kolektiboari norabide komunak bermatuz. Seaskak bere garapena modu jasangarrian bideratzea kausitzen badu, arima galdu gabe, formakuntza-zentroak zerikusi handia izanen du, aldi berean geriza profesionala eta irekidura intelektuala bermatua izanen diolako.

Frantziak eskatu curriculumaren eta Seaskaren egitasmo propioaren artean dantzan ibiltzeak badu bere arriskua. Orain arte eskizofrenia batean erotu ez bada, formakuntza-zentroa diziplina anitzekoa eta parte-hartzailea delako izan da, baita, Maialen Garat bezalako formatzaileei esker, profesionaltasuna eta militantzia uztartzen jakin izan dutelako. Ez diot hemen militantziari lehenetsi nahi ohiko sakrifizio-konnotazioa. Nahi dut militantzia ulertua izan dadin sare eta konfiantza kolektiboaren zentzuan. Ikastoletako irakasle esperimentatuek irakasle berriak laguntzea onartzen dutelarik, horien zurkaitz izanez, adibidez. Aholkuak eman, izpiritua zorrotzu, intuizioak partekatu, Seaskaren kultura transmititu, koadroa argitu. Bide hori ez da menturaz perfektua, baina ezin da osoki superprofesionalen esku utzi herri-mugimendu baten dinamismoa, ez eta hizkuntza-komunitate minorizatu baten taupada.

Federazioari doakio hori babestea, ez soilik pragmatismoz erantzunez, baizik eta norabidea atxikiz, galdezketatuz, partekatuz, argituz. Irakasle berrien formakuntzaz gain, horien titularizazioa lortzeko konkurtsoaz gain, formakuntza jarraikian indar gehiago emanaz, Seaskaren norabideen arabera izan dadin, formazio-kontsumoan erori gabe, eta irakasle esperimentzialadunak ere elikatzen jarraituz, kolektiboki. Horiek

baitute, lehen-lehenik, lotura sendoena egiten ikastolen artean, baita ikastola eta federazioaren artean.

Galdezketatzekoa ere da Seaskak zer lotura atxikiko duen unibertsitate munduarekin, jakinez azken urteotan bide interesgarria zabaldu dela, hortik ere, irakasleak Master jarraiki batez titularizatzeko.

Galdezketatzekoa ere da zer formakuntza eskainiko zaien ikastoletako hezitzaile eta langileei: denbora anitz pasatzen dute haurrekin, harreman berezia dute horiekin, baina ez dakite beti nola iharduki egunerokoan. Ez dute ere ezkaratzik beren dudak eta aterabideak partekatzeko.

Galdezketatzekoa ere da zer formakuntza eskainiko zaien burasoei: sentitzen da, batzuen partetik, halako gose bat. Taloiei lotua ez dena. Hezkuntzan eta hizkuntzan ekosistema osoa osatzeko gosea. Urtero, 130 bat burasok izena ematen dute gau eskoletan, adibidez. Baina badira pedagogian, psikologian, soziolinguistikan elikatu beharreko goseak.

Galdezketatzekoa ere da zer toki ukan dezakeen formakuntzak euskalgintzan, baita Hego Euskal Herriarekiko harremanean: kooperazioan oinarrituriko zerbait sanoago, iradokiz Iparraldea deitu periferiatik ere badirela gauzak ikasteko...

Nahitara pausatu dut hainbat galdera, erantzunak kolektiboki aurkituko ditugulakoan. Formakuntza elikatzailerik bezain federatzaile izanen delakoan. Seaskak, garatuz bezala, ez dezan identitatea eta kalitatea gal. Seaskak, profesionalizatuz bezala, ez dezan sarea eta intuizioa gal. Seaskak, kopuruak hanpaturik ere, ez dezan ahantz hizkuntza minorizatu batean ari dela: balio batzuetan oinarrituz eta funtzionatuz, aise urrunago joanen dela bere egitasmo eta eraginean. Kooperazioan, euskaldun oso, eroso eta burujabeak loraraziz eta gizarteratuz. Hezkuntza eta Hizkuntzaren arteko osotasunaren bila, jarraidura eta irekidura uztartuz.

EGUNEN GURPILEAN

85 Kultura

Dinosaurioen zilborresteak
Handia eta beste euskaldun batzuk
Itziar Ugarte

91 Soziolinguistika

Inurritegiaren hitzen inurriak
Maistratasuna
Sormenaren indarra
Etorkizunaren zama arinduz
Jaime Altuna

97 Glokalia

Karl Marx eta *Kapitala* Silvia Federiciren
soflama baliogabetuen aurrean
Ignazio Aiestaran

Dinosauroen zilborrestek

Neu naiz ala urte hasierak beti izen handiak eramaten ditu kulturaren lerroetatik? Joxan Artzez ari naiz, bistan da, eta samur eraitsiko didaten arren esandakoa, abenduak ere beltz askoak izan direla-eta, oihartzun hori itzuli zidan urtarrilaren 12 goizeko berriak.

Ez nuen sekula neure begiekin ikusi Artze. Ezta Laboa, Lete, Iriondo. Ezta ikusiko ere. Ez dakit zenbateraino aldatzen dituen gauzak horrek, baina laguntzen du distantzia bat eraikitzen. Horregatik ere, modu harroxko esajeratuan, adinkide batzuekin dinosauroen forman tratatu izan ditugu inoiz 1960ko hamarkadako kultur pizkundeko haiek. Guk ere esango dugu Artzek gu ere egin gaituela, edonola ere. Hor da dinosauroen zilborrestea.

Hala, hilberriaren osteko sintoma behar zuen izan nostalgiaen sukarrak. Kasu honetan, bizi izan ez duzun horren urruneko nostalgia moduko bat behar du izan. Ez Dok Amairuz hitz egitea, gainera, aspergarria izatea da gaurko egunetan; esan dut, dinosauroez aritzea. Orduetik ezinbestez sortu dira besteak, eta eskerrak. Ikaragarri aldatu dira gauzak bidean, eta ez dira aldatu hainbeste –abangoardiaren atzetik Paris, Londres, Suedia eta inguruak motorrez zeharkatu eta handik bueltan kantuak eta liburuak sortzearen garaitik, pantaila agorrezenen gure garaian sortzera mundu oso bat dago, bere dimentsio guztiekin. Eta hori sukarra bai, baina ez da huskeria–.

Idurre Eskisabelen iazko artikulua bat atera dute hil ondorengo egunek berriz argitara. Testuan kontatzen denez, bada

dioenik Ez Dok Amairu izan dela euskal jendeak kolektiboki bizi izandako azken esperientzia kulturala, eta ondorengo denen eragina kontsumo indibidualaren mailara mugatu dela –Anariren kontzertu batean Lourdes Iriondoren kontzertu baten pareko herri baten kantua atzeman zuela iradoki zuen orri hauetan Iñigo Astizek–. Baina badakigu, atomizazioak bizi gaitu.

Sortzaile berriak kolektiboa trinkotzeko zenbateraino diren gai, ez da soilik sortzaileen gauza. Gainera, sukarrak jota, bada arrisku bat dinosauroekin, Xabier Mendigurenek ohartarazi bezala, eta hori da «santoral moduko batean edukitzea». Artzez idatzi direnen artean, batik bat, tradizioa birformulatu eta euskal kultura abangoardista baten aldeko bidea urratu izanagatik agertu diote mira; zein sortzailek ez luke hori egiteko gai izan nahi. Baina urteekin abaro bakezaleago baterantz urrats ez hain apurtzaile, ez hain errebeldeak egiten ere hasi zen Artze, eta hori ere askatasunaren seinaleztat uler liteke, bertsio gaztearen zirrara iritsi ez arren. *Ama hil zait* poemarekin erakutsi zuen pentsamenduaren jauzia Mendigurenek:

1969ko Artze:

Ama hil zait / lanak itota / lanaren amoreagatik hil zait / zertarako den bizitza / jakitera iritsi gabe...

1994ko Artze:

Honela nioen orain 25 urte, ausarkeria handiz. Barkatu. Orain besterik diot: Ez ote zekien / gure amak / zertan ari zen? / Ez ote, / beti bizi behar balu bezala / bazuen lan egiten, / eta egun berean hil behar balu bezala / bazen bizitzen.

Urrezko garaietan ezagutu ez, eta beti urrezko, beti gare-naren oinarrian ulertu ditugu. Eta, halere, beti dinosauro. Benito Lertxundik duela urte eta erdi emandako lerrobura ekarri dit sukarrak:

Ez Dok Amairurekin batera, jendea esperientziak egiten hasi zela, idazleak, antzerkia... Eta orduz geroztikako ibilaldi hau guztia, 50

urteko ibili hau guztia da Ez Dok Amairu, azken finean, eta ez sei zazpi urteko hura bakarrik. Beharbada, zaharkitu samarra dago egun; beste Ez Dok Amairu bat behar da, beste modu batekoa. Zerbait apurtzailea...

Beste Ez Dok Amairu bat, 2018ko Euskal Herrian. Egon, zer esaten dugu hori esaten dugunean? (Agian inork ez du esan eta kea sortzen ari naiz, hori ere izan daiteke).

Belaunaldi-kide sentitzen dudan Martin Bidaurrek, estreinako poema liburua besapean, ezetz dio, berak ez duela Ez Dok Amairu berri bat sortzeko enkargurik jaso nahi:

Aterako balitz primeran, baina ez atera behar delako. Ez zerbait prefabrikatua. Zerbaitetan parte hartu nahi badut, gogoz eta inizatibaz parte hartu nahi dut, ez norbaitek esaten didalako «hartu karamelu hau eta eman Euskal Herriko kulturgileei zure karamelutik». Pixka bat hori da. Hori ez da transmisioa, hori gurasokeria iruditzen zait.

Gure belaunaldian ere jende asko ari da gauza interesgarriak egiten. Eta egon beharrean esanez «non dago gauzak egiten duen jendea, etor dadila gauzak egiten duen jendea...», jendea badabil gauzak egiten, eta horren bila joan behar da.

Dinosauroen zilborrestitan, Txillardegi ere izan da berbagai urte hasieran. Artzek ez bezala, benetan garesti du aitortza ofiziala hark. Txillardegi ETaren sortzaileetako bat izateak errekonozimendu instituzionala zailtzen duela zabal-tzen aritzea ez zait zilegi iruditzen; begi-bistakoa ez ikustea da, iruditzen zait. Eta hori tranpa da. Baina batek zioen moduan, beste iturri bateko urak darama.

Handia eta beste euskaldun batzuk

Joxe Azurmendik berriki plazaratu duen *Beltzak, juduak eta beste euskaldun batzuk* saiakeran –aurrez enkarguz idatzitako lau hitzaurreren bilduma da liburua–, estaturik gabeko nazioen abertzaletasuna, euskaltzaletasuna... zalantzan jartzeko moduetara itzuli du fokua; direla mitoak, dela mestizajea, dela

meneko komunitateen autogorrotoa. Azurmendiren iritziko, behin eta berriro itzultzen dira eztabaidagai berak euskaldunengana, negua neguro eta uda udaro itzultzen den eran, beti kontu beraren bueltan ei gabiltza bueltaka.

Handi-txikien «mestizajeaz» hala hitz egin zuen Azurmendik, liburuaren aurkezpen egunean:

Orain gehiago globalizazioa aipatzen da, eta ez da berdin, baina kasik berdin, beti musika bera da; alegia, gure probintzialismoa gainditu egin behar dugula, mendi arteko itxitasunetik urrundu, unibertsaltasunera irten behar dugula. Ez dugula gure euskaraxoan, kulturatxoan, *kuskulduta* geratu behar. Eta euskalduna ez dago mestizajearen aurka, euskaldunok ez daukagu beste erremediorik mestizatu baino. Baina handiak ez dira inoiz txikiarekin mestizatzen, eta txikiari exijitzen zaio mestizatu dadila handiarekin; azkenean, arrain handiak txikia irenstea ontzat ematea.

Demagun, arrain handia Espainiako kultur sistema bada, haren zinema nazionalaren festan gertatu da gure kultura txikiari azken asteetan gertatu zaion gauzarik *distiratsuena*, *Handia* pelikularekin. Goya sarietarako hamahiru izendapenekin apustu segurua egin zitekeen ez zela esku-hutsik itzuliko etxera, baina gehientsuenen aurreikuspenak gaindituko zituen halako arrakastak. Lehen unetik izan zen nagusi sari banaketan, pila ona egin arte: aktore berri onenaren saria Eneko Sagardoirentzat; jantzi diseinu onenarena Saioa Lararentzat; muntaketa onenarena Laurent Dufreche eta Raul Lopezentzat; jatorrizko gidoi onenarena Aitor Arregi, Andoni de Carlos, Jon Garaño eta Jose Mari Goenagarentzat; produkzio zuzendaritza onena Ander Sistiagarentzat; zuzendari artistiko onena Mikel Serranorentzat; argazki zuzendari onena Javier Agirre Erausorentzat; makillaje onena Ainhoa Eskisabel, Olga Cruz eta Gorka Agirrerentzat; efektu berezi onena Jon Serrano eta David Herasentzat; eta jatorrizko musika onenaren saria Pascal Gaignerentzat. Ahoz ahokoan zabaldu denez, talde lanaren saria izan da.

Hain zoriontsu denak, hain elegante, hain eder. Pozik ginen, harro ginen. Baina biharamuneko ajean, neguko igande

ganduan, iristen dira hemen-han ospakizun konpartitua zitudiena mingosten duten galderak: arrain handiaren bibak eta txaloak nola eragiten diote txikiari? Zenbaterainokoa izan da asimilazioaren kalanbrea?

Eztabaidarako hari-muturrak eta konparaketak iritsi dira, ez ozenegi ere. Bat, esaterako, iaz bertan Kukai dantza taldeak Max sariak eta Espainiako Dantza Sari nazionala irabazi zituenekoa. Jon Maia dantzariak euskara eta euskal kultura transmititu zieten eskaini zien saria, haiei esker gaur bizi, dantza, ikasi eta sortzea gure hizkuntzan egitea ere posible dela eskertuz. Garaipen txikiak lez ospatzen ditugu aldarriok. Baina egiazki zer aldatzen du horrek? Nor den zer den argitzen ibili behar du beti euskaldunak? Ez zuzen-zuzen harira, baina pelikulako eszena eder askoren artean, bat datorkit orain: Alzoko Joakin Espainiako Isabel erreginaren aurrera eramaten dute, eta euskaraz hasten zaio hari. *Atzeratua da?*, galdetuko du erreginak. *Atzeratua ez, euskalduna da*, erantzungo diote.

Mestizajeaz, unibertsaltasunaz, mitoez ere hitz egiten du *Handia*-k ikusi nahi bada, eta euskal zinemagintzaren historiako inoizko pelikularik ikusiena bilakatu da honez gero. Donostiako Zinemaldian aurkeztu berritan Arregik esanda-koetan badira akaso zenbait gako:

Herri baten historia daukagu kontatzeko: guk egiten ez badugu, beste batzuek egingo dute. Edo ez. Gizarte batek beti ibili behar du antenak irekita, bere historia kontatzeko eta bizi dugun garaian egon daitezkeen istorioak kontatzeko, horrek egingo zaituelako, besteak beste, herri edo gizarte.

Euskal zinemaren bandera hartuta ikusi ditugu Moriartitarrak, baina beste bide batean ikusiko ditugu hurrengo lanean; *La trinchera infinita* deituko da, eta Andaluziako Mijas herrian 30 urte etxean gordeta igaro zituen Manuel Cortés Quero alkate errepublikazalearen istorioa kontatuko du. Istorioak espainolez aritzea eskatzen du, esan gabe doa. Hortik aurrerakoak, ezin esan.

Azurmendik oharkabeen beste gauza bat ere esan zuen, eta, sinpletasuna zein den garden, gustatu zitzaidan: «Batuetan pentsatzen dut, nire ama zergatik ez zen beste edozein bezain unibertsala? Unibertsala egiten gaitu pertsona izateak, ez beste ezerk». 🍷

Inurritegiaren hitzen inurriak

Arretaz eta interesez segitu ditut Bertsolari Txapelketa Nagusiaren ingurukoak, inurritegi horri begiratzeak hurbileko mundu txikiak bezala Mundua, larriz eta orokorrean, atzemangarriago eta ulergarriago egin diezadakeelakoan (Idurre Eskisabel).

Inurritegira sartzeko zain gaude. Batek galdetu du puntuazioa idazteko koadernoan ekarri ote dugun. Ez dut inoiz horretarako ohiturarik eduki eta, saiatuta ere, zaila egiten zait epaile lanetan jartzea, ez baititut bertsolaritzaren puntuazioaren barne kode horiek ezagutzen. Aipatu dut Jone Miren Hernandezi entzun izan diodala bertsolaritza ikeretzeko garaian lagungarria izan zaiola hainbat bertsozaleren koadernoarekin saioak jarraitzeko ohitura hori: beste testuinguruetan antropologoa kaieran idazten aritzea deigarri, susmagarri eta deseroso suertatzen bada ere, bertso-txapelketaren saioetan oharkabean egoteko aukera ematen dizu.

Inurri ilara mantso doa eta beste batek bertso-saioetan koadernoaren beste erabilera bat aipatu du: lagun batek saioan zehar ulertzen ez zituen hitzak idazten zituen, ondoren, etxeko hiztegian haien esanahia begiratzeko. Behin inurritegiaren sarrera gaindituta, erritmoa bizkortu da. Toki egokia topatzeko nahia eta egunak emango duenaren urduritasuna gorpuztuta, inurrien joan eta etorriak azkartu dira. Sartu gara, eseri gara eta errituaz gozatzen hasi orduko koaderno kontuez ahaztu gara. Baina, gerora hain ezaguna egin den *erkin* hitza bizpahiru aldiz entzun ondoren, nik ere hiztegiaren beharra sentitu dut. Mugikorra erabat hil ez dugunez, soinua amatatu soilik, ez dugu etxeratu arte itxaron behar izan eta Elhuyar Hiztegiak *erkin* hitzak *ahul* esan nahi duela argitu digu.

Sare sozialen barrena ere berehala hasi da hitza hara eta hona mugitzen. Baten batek «erkin eta jarrai» idatziz beste ertz bat gehitu du eta Maialen Lujanbiok arratsaldeko agurra hala borobildu du. Txakur Gorrikoek irudi bihurtu dute, hitza eta irudia lotuz, eta bertso-saioa amaitu baino lehen whatsapppezi iritsi zaigu bertakoen mugikorretara. Koaderno eta hiztegia zaharkitua geratu zaizkigula esan du lagunak; itxura berria dutela pentsatu dut nik.

Sally McConnell-Ginet-ek dio hizkuntza-antropologo baten hitz baten esanahia zein den ezin dela erantzun hiztegi bati begira; jendearen ahotan, komunitatean trukatzeko eta hedatzen diren testuetan, erabilera bakoitzaren finkatutako historian begiratu behar omen da. Hurrengo egunetan ere *erkin* hitza askoren ahotan eta hatzetan ibili da. Adiera berriak ikasi ditugu, eta Andoni Egañak, bere hiztegi propioan kumeen arteko bullyinga adierazteko geratu zaiola esan ondoren, hala idatzi du:

Hitz egiten dugu eta hitzak egiten gaitu. Hitza da denik altxor edo gaixotasun kutsakorrena. BECen igande goizez hasi zen bat eta segidan lau-bost ahotan azaldu zen ditxosozko *erkin* hori.

Goizegi da *erkin* hitza nola kutsatuko den jakiteko, hizkuntzaren historia txikian nola finkatuko den. Baina argi geratu da Barakaldoko ilaran itxaroten egon ginen inurriei eta, baita, informazio teknologien bidez indartsu hitz egin zuten txindurri, xinaurri eta txingurriei BECeko hitzek egin egin gintuztela.

Maistratasuna

Hizkuntzak erabiltzen gaitu, guk hizkuntza erabiltzen dugun bezainbeste (Robin Lakoff).

«Hitz egiten dugu eta hitzak egiten gaitu», idatzi du Egañak 40 urte lehenago Robin Lakoffek idatzitako goiko hitz horietara hurbilduz. Lakoffen *Languaje and Woman's Place (Hizkuntza eta emakumearen tokia)* liburua, soziolinguistika feministaren

oinarrizko lana kontsideratua izateaz gain, hizkuntza kezka gain dutenentzako erreferente bilakatu zen 70eko hamarkadan, eta hurrengo urteetan ikerketa ezberdinak agertu ziren Lakoffen tesiak abiaburu zituztela. Bere ustez, linguistika egiteko oso garrantzitsua da testuinguru soziala aztertzea, eta, era berean, hizkuntzak erakusten digu gizartean dauden desberdinkeriak. Emakume eta gizonen artean dagoen desberdinkeriaz aritu zen, hizkuntza erabiltzeko ikasketa prozesua eta hizkuntzaren erabilera kolektiboak emakumea nola tratatzen duen aztertuz.

Liburuan ingelesaren adibide zehatz ugari jarri zituen, tartean *master/mistress* hitzen ingurukoa. Ingelesez gizonekoei aplikatzen zaien *master* hitzak boterea adierazten du. Ikaske- tekin lotzeaz gain, bere menpean pertsonak dituen gizonarekin erabili izan ohi da. *Mistress*, ordea, maitalea esan nahi du: ezkonduetako gizon batekin harremanak dituen emakumea. Lakoffen ustez, beraz, bi hitz horien adierekin argi geratzen da gizonak eta emakumeak nola definitu ohi diren. Gizona munduan egiten duenaren arabera definitzen da; emakumea, aldiz, zein gizonekin harremanetan dagoen arabera.

Euskaraz *maisu/maistra* hitzek ez dute ingelesezko esanahia bera, baina desoreka ere agerian geratzen da. Bi adierak eskolako irakasleak definitzeko erabiltzen badira ere, «zenbait egitekotan, gidari edo arduradun gisa ari den pertsona» definitzeko *maisu* erabiltzen dugu. Maialen Lujanbiok txapelketa nagusia maisutasunez irabazi duela irakurtzeak *maistratasun* hitza existitzen ote den zalantza piztu dit. Ez, bada, hiztegiek *maistratasunetik* maisutasunera bideratzen gaituzte. Generorik ez omen duen hizkuntzan, gidaritza eta ardura maskulinoak dira.

Baina, gorago esan bezala, hitz baten esanahia zein den ezin da soilik erantzun hiztegi bati begira. Horregatik poztu nau Idurre Eskisabelek «maistraren hitzetan komunitate hori zein den ederki ulertzen delakoan nago» Lujanbiori buruz idatzi duela irakurtzeak. Hizkuntzak gu erabiltzeaz gain, guk hizkuntza erabili (sortu, definitu, aldatu...) dezakegula gogorarazi didalako.

Sormenaren indarra

Euria eta erreka goitik behera. Gu Zestoatik Sastarrainera; behetik gora. Eta maistraren hitzak gogoratu ditut:

Beti ez du goitik behera egiten
transmisioaren trentzak.
Guk behetik gora ikasi dugu
ta zabaldu muga ertzak.

‘Ahots Baten’ sormen egonaldian egun pasa egiteko gonbidatu gaituzte. Pozik noa, ordu batzuk izango ditut *udaleku* giroan murgiltzeko, nahiz eta badirudien eguraldiak argi adierazi nahi digula hauxe *negulekua* dela. ‘Ahots Baten’ euskarazko ahots sorkuntzako diziplina ezberdinak biltzen dituen egonaldia da. Mintzola Ahozko Lantegiaren web orriaren arabera, «euskarazko ahots sorkuntzan dabilzan gazteak elkartzeko, beren artean harreman sareak egiteko eta adierazpide ezberdinak esperimendatzeko helburuz sortu zen, elkarte ezberdinen elkarlanaren bidez».

Estibalitz Alberdik ongi etorria egin eta ‘Sormen ganbara’ erakutsi digu. Hunkituta nabari zaio, gazteekin bost egun pasatzea sekulako bizipena izan dela kontatu du. Hirugarren edizioa da aurtengoa; ipuina, antzerkia, kantua eta bertsoa landu dituzte Sastarraingo aterpean elkartu direnak. Egunero sortzaile ezagun bat pasa da Ganbaratik: Eider Rodriguez, Eneko Sagardoi, Ines Osinaga, Unai Agirre eta Miren Artetxe. Egunero bizi izandakoa bideo laburren bidez erakutsi digute eta gustatu zaizkit *euskal celebrity*-ek gazteei zuzendutako hitzak: «Egin! Ez jarri etorkizuna zaretelako presio hori. Egin! Orain eta hemen!». Baina, batez ere, gazteek egonaldian heldu sortzaileei, begiraleei eta gonbidatuei transmititu diguten indarra gustatu zait. Bazkalondoko solasaldietan eta bertsoetan ere sormen energia hori nabari da. Indarra ari du.

Sandra Ott antropologoak Zuberoan egin zuen lan etnografikoan, bertako gizartean garrantzi handia zuen *indarra*-ren kontzeptua nabarmendu zuen. *Indar* mota ezberdinak

daudela aipatuz, energia hori pertsoneri, animaliei, gauzei, pentsamenduei eta ahotsari aplikatu dakiekeela jaso zuen. Sastarrainen bost egunetan sormen indar kolektiboa sortu dela nabari da: ahotsei aplikatutako indarra.

Ilundu du. Kanpoan euria goitik behera jarraitzen du, barruan indar sortzailea behetik gora eta alboetara ari du. Alberdik esan duen bezala: «Sortzeko gazteei espazioa ipini behar zaie, besterik ez!». Negu gabeko negurik ez da, eta sormen espaziorik gabeko sormenik ere ez da.

Etorkizunaren zama arinduz

Transmisioaren muga ertzak zabaltzeko garaia da, eta horretarako garrantzi handikoa iruditzen zait Paula Kasaresek belaunez belauneko jarraipena ulertzeko proposatzen duen paradigma berria: hizkuntza-sozializazioa. Proposamen horren ildo nagusiak oso modu zehatzean laburbildu ditu Jone Goirigolzarrik berriki, Xabier Landabideak eta Ibon Menterolak koordinatu duten UEUren *Euskararen biziberritzea. Marko, diskurtso eta praktika berriak birpentsatzen* liburu aski interesgarrian. Kasaresek dio hizkuntza-sozializazio prozesua *eragileaniztuna* eta *elkarreragilea* dela «belaunaldien arteko (goitik beherako nahiz behetik gorako) elkarrekintzetan ez ezik, belaunkideen arteko (ezker-eskuineko) *harreman eszentrikoetan* ere gauzatzen dena».

Sastarraingo sormen egonaldian, belaunkide gazteei ahots baten sortzeko gunea eta unea eskaintzeaz gain, belaunaldien arteko elkarrekintza bilatu da, eta uste dut planteamendu horretan bete-betean asmatu dutela. Gazteak ez dira jasotzaile pasiboak. Ez dira irakaspenen hartzaile hutsak. Ez dira kultura-ondasun baten oinordeko huts gisa hartzen. Orain eta hemen elkarrekin sortzeko eta bertatik pasatzen diren helduei sormen indar gazte hori transmititzeko aukera ematen zaie.

Eta, era berean, etorkizuneko ardura pisutsua apaltzeko saiakera ere sumatu dut. David MacDougall zinegile eta

antropologoak dioen bezala, «haur eta gazteei ematen zaien etorkizuneko izakiaren funtzioak arduraz betetzen du euren motxila». Gehiegitan, gazteei gizarte hobeagoaren etorkizuneko esperantzak betebeharrak bihurtzen zaizkielako. Kulturgingintza arloan, gainera, azkenaldian neska gazteengan esperantza eta betebeharrak horiek areagotzen ari direla esango nuke. Miren Artetxek ederki azaldu eta arindu zuen ardura horren zama Durangoko bertso-saioaren amaierako agurrean:

Gogoia daukat bertso eskolan
aritzen den neska hortan,
utzi ez utzi segi ez segi
etengabeko borrokan.
Errurik gabe eta damurik gabe
utz ezazu uztekotan,
ta aldiz jakizu bene-benetan
gozatzen baduzu hontan
izan jaialdi, bertso afari
edo triki poteotan
guk ere zure ondoan egin
nahi genukeela bertsotan.

Ez dugu zain egon nahi

Presiorik gabe, baina, aldi berean, itxoiteko eta baimena eskatzeko asmorik gabe. Horretarako, 'Ahots Baten' egonaldian parte hartu duten gazteek azkenaldian gauzatzen ari den egitasmo interesgarrienetako baten bi gazterekin sormen biziaren trukatzeko aukera ederra izan dute. Ane Labaka eta Malen Amenabar Txakur Gorria taldeko kideak egonaldian begirale lanetan aritu dira. Ederra da Nerea Ibarzabal eta Mariñe Arbeorekin batera osatzen duten sormen talde horren dinamismo eta ekiteko nahia. Web orrian dioten bezala: «Sormena da gure asmoa, ez dugu zain egon nahi».

Inurritegia eta inurrien hitz eta ahotsak biziberrituko duen sormena ari du. Indarra ari du. 🎨

Glokalia

Ignazio Aiestaran

Karl Marx eta *Kapitala* Silvia Federiciren soflama baliogabetuen aurrean

Karl Marx eta *Kapitala*-ren balioa

Egun, ezkerreko mugimendu anitzek ez dute Karl Marx aipatzen. Bertze kasu batzuetan bere izena aipuetan agertzen bada, ez da aintzakotzat hartzen bere ekarpen osoa. Klaseen arteko borroka ez da Marxen ikerketa osoa. Kapitalaren balioa aztertzen ez bada, Marxen ikasbidea erditik mozten da, eta bere sakontasun eta zorrotzasuna galtzen dira. Hortaz, komeni da *Kapitala* idazlanean salgaien eta balio ekonomikoaren inguruko zenbait ikuspuntu agerian lagatzea, ikus dezagun zer suposatzen duen gizarte kapitalista batek.

Beste baten truke aldatzen den edozein ekoizpen da salgaia edo merkantzia. Edozein salgai alda daiteke edozein salgai-
ren truke kapitalismoan. Salgai hau salgai horren truke edo salgai haren truke. Ez dago mugarik kapitalaren sistema ekonomikoan. Ikuspegi horretatik, salgai guztiak berdina dira, salneurriak (eta objektuak) ezberdinak izan arren. Prozesu material hori diruarekin gauzatzen da. Eta horretan dautza kapitalaren indarra eta eraginkortasuna. Bizitzan objektuak (eta ekintzak) ezberdinak dira, baina kapitalaren merkatuan denak berdina dira, denak trukagarriak dira, bata bestearen truke. Hori dela eta, kapitalaren prozedura unibertsala da, eta kapitalismoaren jomugak ez du mugarik.

Gizarte kapitalista deitzen da gizarte-mota bat non sistema ekonomiko hori inposatua izan den. Gizarte kapitalistan objektu guztiak berdina dira, lan guztiak berdina dira, baliokideak dira, alegia. Izan ere, baliokide unibertsal baten

truke aldatzen dira: diruaren truke. Hori izugarrizko aldaketa historikoa izan zen, atzoko sistema komunitarioak aldatu, eraldatu eta gehienetan suntsituz. Lan guztiak berdintzen dira kapitalaren unibertsaltasun abstraktua dela bide. Hori dela eta, lan abstraktua da kapitalak balioztatzen duena –ez, ordea, lan zehatz edo konkretua, ezta ekoizpenen erabilera ezberdinak ere–. Balio ekonomikoa kapitalaren merkatuan salgaien trukean datza, salgaiak ekoizteko lanak ezberdinak izan arren. Sistema kapitalistaren ekoizpen-prozedurak lan-banaketa aurreuposatzen badu ere, sistema horren merkatuan denak trukatzeko dira elkarrekin, lanen ekoizpenak baliokidetzuz. Haxe dio Karl Marxek *Kapitala*-n:

Erabilera-balio edo merkantzien gorputz desberdinen osotasunaren bitartez agerian jartzen da era berean askotarikoak diren lan baliagarrien osotasun bat, espezie, mota, familia, azpimotaldak desberdineko lan baliagarriena –lanaren banaketa sozial bat–. Hori existentzia-baldintza bat da merkantzia-produkzioarako, nahiz eta merkantzia-produkzioa ez izan, alderantziz, lan-banaketa sozialaren existentzia-baldintza. [...] Fabrika bakoitzean lana sistematikoki banaturik dago, baina banaketa hori ez dago bitartekotarik langileek beren produktu banakoak trukatzearen bidez. Lan pribatu autonomoen eta elkarrekiko independenteen produktuek bakarrik egiten diote elkarri aurre merkantzia gisa (Karl Marx, *Idazlan hautatuak*, Klasikoak, Bilbo, 2004, 315-316; aurrerantzean, IH).

Kapitalaren sistema abstraktuan trukatzeko diren salgaien balioa lanetik dator, lan-ordutan zenbatuta. Hori dela eta, lan orokor abstraktua da funtsezko osagarria, gizarte kapitalista aztertzerakoan, sistema horrek balioztatzen duena balio abstraktu hori baita. Soldatarekin ordaintzen zaizkio langileari bere lan-orduak –gogora dezagun dirua baliokide abstraktua dela–, baina Karl Marxekin badakigu ez zaiola berak produkturiko balio osoa ordaintzen. Langileak kobratzen ez duen balioa gainbalioa izendatzen da. Bestalde, langileak ez ditu ekoizpen-baliabideak menperatzen edo kontrolatzen. Gizarte kapitalistan langilearen lana ez da langilearen ezer, bere lan-indarra merkatuan jarria eta esplotatua baizik.

Horrez gain, kapitalaren merkatuan ez dira lan guztiak balioztatzen, edo gutxienez ez dira lan guztiak ordaintzen. Kasurik deigarriena soldatapeko langile biziaren lan-indarra mantentzeko birprodukzio edo erreprodukzioa da, bere kontserbaziorako premiazkoa dena. *Kapitala*-n Marxek azpimarratzen du:

Lan-indarra soilik existitzen da norbanako biziaren gaitasun bezala. Haren produkzioak, beraz, horren existentzia auresuposatzen du. Existentzia hori emanik, lan-indarraren produkzioa datza bere birprodukzio edo kontserbazio propioan. Bere kontserbaziorako norbanako biziak biziraupen-bitartekoen kantidadekin jakin bat behar du (Karl Marx, IH, 351).

Lan-indarra manten dadin, «giza muskulu, nerbio, burmuin, eta abarren kantidadekin determinatu bat gatzatzen da». Halaber, zenbait «behar natural» bete behar dira lan-indar biziaren kontserbaziorako, behar horiek herriek moldatuak direlarik:

Biziraupen-bitartekoen baturak, bada, norbanakoa lanean mantentzera iritsi behar du horrelakoa den heinean, haren bizi-baldintza normalean. Behar naturalak berak –janaria, jantzia, berokuntza, etxebizitza, etab.– desberdinak dira berezitasun klimatikoekin eta herrialde bateko gainerako baldintza naturalen arabera. [...] Gainerako merkantziekiko kontrajartzez, bada, lan-indarraren balioaren determinazioak elementu historiko eta moral bat dauka bere baitan (Karl Marx, IH, 351).

Beraz, biziraupen-bitartekoak eta bizi mantentzeko beharrak ez dira merkatuan agertzen, ez dira zuzenean neurtzen, baina beharrezkoak dira lan-indarrak bere funtzio ekonomikoa bete dezan. Janari, jantzi, berokuntza eta etxebizitzaren lanak ez dira merkatu kapitalistan ordaintzen, merkatu-mota horrek auresuposatzen baditu ere. Horrekin Marxek zertzen du biziaren eta kapitalaren talka. Gatazka horretan Marxek ere deskribatuta zeukan nolakoak ziren merkatutik kanpoko eta etxe barruko lan-banaketa, zatiketa eta ustiaketa, *Ideologia alemaniarra* idazlanean adierazi zuenez:

Lanaren banaketarekin, zeinen baitan baitaude kontraesan hauek guztiak eta zeinak, bestalde, familiaren baitako lanaren banaketa

naturalean atsedean hartzen baitute eta gizartea familia desberdin kontrajarrirritan bereiztean, gertatzen da, aldi berean, zatiketa eta, zehazki, zatiketa desberdina, nola kuantitatiboa hala kualitatiboa, lanarena eta haren produktuen; hau da, jabetza, zeinaren lehen ernamuina, zeinaren hasierako forma jadanik familian baitago, non emaztea eta seme-alabak senarraren esklaboak baitira. Esklabotza, artean oso hasi-masizkoa, noski, familian latentea dena, jabetzaren lehen forma da, zeina, bestalde, jadanik hemen perfektuki baitagokio ekonomialari modernoaren definizioari, zeinaren arabera inoren lan-indarrak baliatzeko eskubidea baita. Gainerakoan, lanaren banaketa eta jabetza pribatua adierazpen identikoak dira –batean jarduerari buruzko harremanean esaten dena, bestean jardueraren produktuari buruzko erlazioan adierazten da (Karl Marx, IH, 191).

Aurreko paragrafoan irakur daitekeenez, Karl Marxek garbi utzi zuen «emaztea eta seme-alabak senarraren esklaboak» izan direla, eta «esklabotza» hori latentea izan dela. Gainera, *Kapitala* idazlanari jarraituz, merkatu kapitalistatik kanpo balioztatzeke eta soldatarik gabe geratu dela lan-ustiaketa latente hori.

Silvia Federici eta kapitalaren metaketa

Beraz, familietan emakumeek egindako lana balioztatu ez izana Karl Marxi leporatzea ez da egia. Alta, horixe izan da Silvia Federici ekintzaile eta teorialariak egotzi nahi izan diona. *Caliban eta sorgina* liburutik horixe izan da eragozpenetako bat, lana erreproduzitzeko eta lan-indarra hedatzeko baliabide bihurtu zen emakumearen gorputzaz mintzatzen denean:

Metatze primitiboaren ezaugarri hori ez da ageri Marxen analisisan. Familia burgesetako emakumeen erabileraz Manifestu Komunistan egiten dituen aipamenak salbu –famiako ondasunaren transmisioa bermatzeko oinordekoen ekoizle zirela adierazi zuen–, Marxek ez zuen inoiz onartu ugalketa esplotazio-eremuaren eta, beraz, erresistentzia-eremuaren sinbolo izan zitekeenik (Silvia Federici, *Caliban eta sorgina. Emakumeak, gorputza eta metatze primitiboa*, Eskafandra bilduma, Elkar-Jakin, Donostia-Andoain, 2017, 160; aurrerantzean, CS).

Manifestu Komunista-n emakumeen lekuaz geroago zer-bait aipatuko dut. Federicik esandakoan egirik eza nabarmentzea garrantzitsua da momentuz. *Ideologia alemaniarra* lanean ikusi dugu nola lotu zituen emakumea eta esklabotza Marxek, familia patriarkala kritikatu. Bada, *Bruno Bauer, Juduen Auzia* testuan ere kritika zuzen eta gogorrak aurkitzen dira, emakumea menperatu gura duen «diru-gizonaren bertutea» salatzeke asmoz:

Sexu-harremana bera, gizonaren eta emakumearen arteko harremana, etab., merkataritza-gai bihurtzen da! Emakumea tratu-gai da (Karl Marx, IH, 75-76).

Gizonaren menpeko emakumea «tratu-gai» bilakatzen da, emakumezko gorputza «merkataritza-gai» bihurtzen da gizonazko diruarekin. Ezin argiago. Beraz, ulertezina da nola isilarazten dituen Silvia Federicik Marxen pasarte eta ideia horiek. Soilik ulertzen da Federicik lastozko txorimalo bat aurkeztu nahi duelako, Marx karikatuzatu bat atera gura duelako. Karikatura bilakaturik, hurrengo pausoa dator: Marxi leporatzea bere teoria androzentrikoa dela, «Marxek soldatapeko gizon proletarioen eta salgai-ekoizpena gartzaren ikuspuntutik ikertu zuela metatze primitiboa» (Silvia Federici, CS, 21), egia osoa ez delarik.

Halarik ere, Federiciren eta Marxen arteko ezberdintasunen artean beste deigarri bat topatzen dugu metatze primitiboaren eta kapitalaren inguruan. *Caliban eta sorgina* liburuaren hasieratik Federicik jakitera ematen du berak Karl Marxek *Kapitala*-ren lehenengo liburukian deskribaturiko «metatze primitiboa» baliatuko duela bere azterketa teoriko eta historikoan (ikus. CS, 21-22 eta 108 eta hur.). Kontzeptu hori dela medio, gizarte kapitalista ahalbidetu zuten egiturazko baldintzak aztertu nahi ditu, baina Federicik ez du *Kapitala* osoa erabiltzen, merkantzien balioari buruzko teorian ez delako sartzen. Horrek eramaten du hurrengo erratera:

Marx garapen kapitalistaren izaera hiltzaileaz bizkor jabetu zen arren –haren historia «su eta odolezko karaktereetan idatzita

dago gizateriaren urte-liburuetan», adierazi zuen-, zalantzarik gabe, giza askapeneko prozesuan eman beharreko pausotzat jotzen zuen. Haren iritziz, maila txikiko jabegoa eraisten zuen, eta areagotu egiten zuen lanaren ekoizpen-gaitasuna (beste sistema ekonomiko guztietan lortu gabeko neurriraino), eta, modu horretara, gizateria eskasiatik eta premiatik askatzeko baldintza materialak sortuko zituen. Halaber, iruditzen zitzaion hedapen kapitalistaren aurreneko faseetan nagusitu zen indarkeria hurreman kapitalistak umotu ahala desagertuko zela, eta aurreantzean lanaren esplotazioa eta diziplinatzea lege ekonomikoak lantzearen bitartez lortuko zirela batik bat. Erabat oker zegoen horretan (Silvia Federici, CS, 22).

Hori ez da inondik ere egia. Hor Federicik burgesia eta kapitalismoa nahasten ditu zentzu handirik gabe. *Manifestu Komunista*-n bezala, burgesia klase iraultzailea zelakoan zegoen Marx. Izan ere, burgesiak ordena feudal zaharra irauli eta suntsitu zuen, eta halaxe irakur daiteke manifestu ospetsuan; baina horrek ez du esan nahi kapitalismoarekin aurreneko faseetan hedatutako indarkeria umotu ahala desagertuko zenik. Gauza bat da burgesiaren izaera iraultzailea, eta bestelako bat da proletalgoaren askapena burgesiaren aurrean gizarte kapitalistan. Artikulu honen hasieran argi utzi dugunez, *Kapitala* izkiriatu zuenetik, garbi geratu zen salgaien merkatu kapitalistan ez zegoela/dagoela langileriaren askapenerako lekurik. *Kapitala*-n jorratutako ahalegina ordena kapitalistan salgaien indarkeria azalaraztea da, merkantzien fetitxismoa estalgabezea. Eta helburua ez zen kapitalaren lege ekonomikoen diziplin(atze)a onartzea, baizik eta juxtu kontrakoa: zientzia ekonomiko kapitalista eta haren ideologia hankaz gora jartzea eta iraultzea. *Kapitala*-ren xedea, izenburuan baieztatzen zen modura, «ekonomia politikoaren kritika» izan zen. Salgaien trukean balio ekonomikoa desestali duen edozeinek daki hori. Haatik, Federicik hainbesteraino bortxatzen du bere argudioa, ezen bukaeran ematen baitu Marx kapitalista izan zela. Hona hemen argudioaren beste formulazio bat:

Hortaz, ezin dugu identifikatu metatze kapitalista langilea (emakumezkoa nahiz gizonezkoa) askatzearekin, marxista askok (eta

bestek) egin dutenaren ildotik, edota kapitalismoaren sorrera ezin dugu hartu aurrerabide historikotzat (Silvia Federici, CS, 110).

Marxek deskribaturiko eta analizatutako balioaren teoria galtzen da horrela. Federiciren Marx hori baliorik gabeko Marx desitxuratu bat da. Kapitalismoaren metodologiaren eta historiaren aldetik bete ez duen hutsune bat da Federiciren azterketa. Horrek bultzatzen du Marx desitxuratzerara. Jatorrizko metaketa lantzerakoan Federiciren xedea kolonizazioa, nekazariei euren lurrak kentzea eta sorginen jazarpena aztertzerara bideratzen den arren, bidean balioa galdu du *Kapitala*-ren ikuspegi marxiarretik. Bidearen erdian geratu da. Hori dela eta jarduten du hainbeste Federicik komunalen desagerpena deskribatzen. Hala ere, komunalen zedarritze eta desagerpena ez dira azterketa osoa kapitalaren esplotazioaren aurrean (gogora dezagun artikulua honen lehenengo atalean azaldutakoa). Desjabetzearen bidezko metaketa-mota bat baizik ez da herri-komunen edo komunalen desagerpena. Hori ez da kapitalismoaren menpeko balio ekonomikoaren dinamika osoaren analisisa. Karl Marxek oso ongi aurreikusi zuen. Gaztetan *Rheinische Zeitung* kazetan artikulua bat argitaratu zuen, 'Egur lapurretaren kontrako legeaz', non salatu zuen nekazarien egoera. Jabetza komunalak jabetza pribatu izatera pasatu ostean, behar gorrian nekazariak egurra biltzen jarraitzen zuten antzinako landa eta baso komunaletan, ohiko usadioei jarraituz. Praktika horiek zigortzen zituen legearen aurka idatzi zuen Marxek kazeta hartan.

Beraz, Marxek oso ondo zekien zer ekartzen zuten komunalen desagerpenak eta pribatizazioak, baina ez zen horretan geratu. Metaketa kapitalistan urrats bat gehiago eman zuen, trukerako merkantzien balioaren prozedura azaleratu arte. Horrela *Kapitala* idaztera heldu zen. Kapitalismoaren aurkako erasoan Silvia Federici eta Karl Marx kontrajarriak dira. Federicik ez du aintzat hartu balioaren garrantzia jatorrizko metaketa kapitalistan, eta komunalen desagerpen eta ustiaketara jo du. Marxek komunalen desagerpenarekin hasi zuen bere ikerketa, eta merkantzien trukearen bidezko

kapitalaren balioa azaltzera eta biluztera ailegatu zen. Bi norabide desberdin.

Ez naiz gehiago luzatuko atal honetan. Zenbait apunte besterik ez. Komunalen desagerpenari eta pribatizazioari dagokienez, Federiciren lana on-ona eta zorrotza izan da, eta sorginen inguruko ikerketa bikaina eta erabilgarria izan da oso, baina bere oinarri ekonomikoak zenbait hutsune ugaritzen du. Kasu baterako, *Caliban eta sorgina*-n hurrengoa bota duenean: «erregimen kapitalista berrian herri-ondasun bihurtu ziren emakumeak» (CS, 173): ez nago ziur esapide horretan herri-ondasunen edo ondasun komunalen inguruko kategoria modu egokian aplikatua izan denik, jabego pribatuaren eta herri-ondasun zedarritzearen arteko zirkuitua ez baita «herri-ondasun» bilakatzea, baizik eta aurkakoa, pribatizazioa eta bazterkeria.

Halaber, 2017an *Continental Thought & Theory* aldizkarian karrikaratutako ‘Notes on Gender in Marx’s Capital’ artikuluan (euskaraz: ‘Generoari buruzko oharrak Marx-en Kapitalan’, in Silvia Federici, *Soldataren patriarkatua. Marxismoari egindako kritika feministak*, Katakarak, Iruñea, 2017; aurrerantzean, SP), artikulua horretan, alegia, agerian daukagu Federicik ez duela balioaren teoria marxiarrean sakondu, adibidez, Alfred Marshall eta Karl Marx maila berean jarri dituenean (SP, 84), edo artikulua berean oin-ohar batean Piero Sraffa aipatu duenean (Sraffaren erreferentzia-oharra ez da euskarazko bertsioan agertzen; bai, aldiz, ingelesezko jatorrizkoan). Sraffa erabili du hurrengoa adierazteko: «Langileek –Marxek hala irudikatzen du– soldata erabiltzen dute bizitzarako behar dituzten gauzak erosteko, eta behar horiek kontsumituz beren burua erreproduzitzen dute» (SP, 85). Karl Marxek ez zuen halakorik adierazi, ez nehon, ez nehoiz. Zentzurik gabeko korapilo ederra da, salgaien kontsumoa eta salgaien balioa nahastuz. Federicik buruan daukana Sraffaren *Production of Commodities by Means of Commodities (Salgaiak ekoiztutako salgai-ekoizpena* edo *Salgaien bidezko salgai-ekoizpena*) liburua da, baina gaizki asimilatua. Horretan

ere Federiciren teoria ekonomikoa ez da marko neoklasiko edo neoricardianotik askatu, korrante horiekiko aldaketa marxiarra ulertzeke.

Prostituzioa, lumpena eta Parisko Komuna

Karl Marx desitxuratzeko eta zikintzeko asmoz, Silvia Federicik askotan aipamen historikoak manipulatzeko ditu. Gogo horretarako, «prostituzioa» hartzen du aitzakiatzat. Kasu baterako, honakoa:

Prostitutei langile-izaera ukatzen die, eta emakumeen doilorkeriaren adibide hutsera zokoratzen ditu, «soberako biztanleen geruzarik beherenekatzen» irudikatuz, «lumpen proletariotza» hura (Silvia Federici, SP, 86 -ikus., orobat, SP, 112-).

Eta halakoa sostengatzeko asmoz, Marxen *Louis Bonaparten Brumarioko Hemezortzia* lanari erreparatzen dio. Goazen aztertzeraz zer dioten Marxek benetan. Liburu horren azken atalean Marxek prostituzioa gogora ekartzen duenean, zentzu zehatz batetik eta testuinguru zuzen batetik egiten du. Napoleone III.aren kodearen menpe, zergak, bahiturak edo enbargoak, enkanteak eta bortxazko esleipenak gailendu ziren, eta biztanleriaren masak miseria gorrian geratu ziren. Multzo pobretan, zifra ofizialen arabera, lau milioi biztanle aurkitzen ziren, «haurrak» ere bai, diosku Karl Marxek: lau milioi *pauvre*, prostituta, eskale eta baliabiderik gabeko delitugile, eta bost milioi gehiago -nekazariak gehienak- pobrezia amildegiaren ertzean. Beraz, prostituzioa ez zen lan arrunta, baizik eta esplotaziorik handienetako bat, kale gorrian egoten ziren emakumeen azken baliabidea (eta Marxen testua irakurriz, ziurki «haurrak» ere egoten ziren esplotazio-kategoria horretan). Eta halaxe tratatzen du Karl Marxek. Osterantzean, berak gogor kritikatu zuen prostituzioaren esplotazioa. Gogora dezagun zer zioen *Manifestu Komunista*-n:

Zertan bermatzen da gaurko familia burgesa? Kapitalaren gainean, lukuru pribatuaren gainean. Burgesiarentzat bakarrik exis-

titzen da hura erabat garatua; baina proletarioen familia-gabezia behartuan eta prostituzio agerikoan bakarrik aurkitzen du bere osagarria.

[...]

Gure burgesek, aski ez dutelarik beren eskura edukitzeaz beren proletarioen emakumeak eta seme-alabak, prostituzio ofizialaz ez hitz egitearren, egundoko atsegina sentitzen dute elkarren emazteak seduzitzen (Karl Marx, IH, 256-257).

Eta *Eskuizkribu ekonomiko-filosofikoak* testuaren barruan, hirugarren eskuizkribuan, 'Jabetza pribatua eta komunismoa' izenburuko atalean, hauexek dira Marxen hitzak:

Prostituzioa adierazpen partikular bat besterik ez da langilearen prostituzio orokorrarena, eta prostituzioa harreman bat denez gero, zeinak hartzen baitu bere baitan ez bakarrik prostituitua baizik baita prostituitzailea ere –zeinaren doilortasuna oraindik handiagoa baita– horrela kapitalista, etab., kategoria horretan sartzen da (Karl Marx, IH, 429).

Marxen burutazioak Federicik islatu dituenak ez izateaz gain, beste ikasbide inportante bat daukagu: lumpen-proletalgo edo lumpenarena. Federicik Marxi leporatutako mespretxuzko iritzia ez da zuzena. *Political Prisoners, Prisons and Black Liberation (Preso politikoak, presondegiak eta askapen beltza)* saioan, Angela Davis ekintzaile eta filosofoak halaxe bereizi zituen lumpenaren lekua eta garrantzia Marxen lanean Parisko Komunaren ildotik:

Lumpenproletarioen izaera desklasatua gogoan, Marxek adierazi du haiek gai direla «ekintza heroikoenak eta sakrifizio gorenak egiteko, baita bidelapurreriarik makurrena eta ustelkeria zikinena egiteko ere». Berak nabarmendu zuen Parisko Komunean behin-behineko gobernuaren guardia higikorrak –24.000 inguruko tropa– hamabost urtetik hogeitun urtera doan adin-tarteko lumpenproletarioak izan zirela gehienbat. Marxista gehiegik Marxen oharpenaren bigarren zatiari garrantzi gehiegi emateko joera izan du –lumpenproletalgoa bidelapurreria makurrena eta ustelkeria zikinena egiteko gai dela gainbaloratuz–, bere lehenengo zatia, ekintza heroikoengatik eta sakrifizio gorenengatik lumpena txalotzen duen zatia, gutxietsi edo erabat ahaztu duten bitartean.

Jakina, Federicik ez ditu Angela Davisen hitz horiek irakurri. Davisen berbak funtsezkoak dira beste ikuspuntu baterako: Parisko Komunaren garrantzia Marxen pentsaeran. Angela Davis bezalako beste emakumezko ekintzaile eta filosofo batek, Raya Dunayevskayak, ikertu zuen zer eragin-mota izan zuen Parisko Komunak *Kapitala*-n (ikus. Raya Dunayevskaya, *Marxism and Freedom. From 1776 Until Today*, seigarren atala, eta *Rosa Luxemburg, Women's Liberation, and Marx's Philosophy of Revolution*, hamargarren kapitulua). Berak landu zuen nola aldatu zuen Marxek *Kapitala*-ren testua frantsesezko bertsiorako, 1875eko edizioan, Parisko Komunaren gertakizunak buruan. Salgaien fetitxismoari buruzko azterketa sakontzera iritsiko zen Marx, Komunaren demokrazia proletarioa ikusi ondoren. Garbiago ikusi zuen salgaien fetitxismoa balioan zetzala, eta izugarritzko kooperazio komunaren bidezko elkarketa askea posiblea zela, despotismo kapitalistaren ekoizpenetik at. Lana eta ekintza balio-produkzioetik askatzea posible zela behatu zuen, eta hala irudikatu zuen Frantziako edizioan. Dunayevskayaren ildoari jarraituz gero, ondorio nabarmengarri bat atera dezakegu. *Kapitala*-n, industriagintza aztertzeaz gain, 1875eko ediziorako aldaketekin, Marxek irudikatutakoa Parisko Komunaren ahalegina eta eredia da. Horrela aurkeztuta, Silvia Federiciren zenbait eragozpen lurrera botatzen dira.

Kapitala-ri buruzko hurrengo objektioak izkiriatu ditu Federicik:

Produkzio-eremuari lotutako generoaren auzia azaltzean, Marxek ez du azertzen etxeko lanak desagertzeko zorian egoteak harreman kapitalistaren hedapenari komunitate proletarioan eragindako krisia (SP, 78).

Generoari buruzko kontuak bazterrean geratzen dira *Kapitalan* (SP, 78).

Zergatik ez zuen ezer esan Marxek etxeko lanei buruz? Ez zuelako ikusten indar sozialik etxeko lanak iraultzaren barruan kokatzeko gai izango zenik? (SP, 90).

Davisen eta Dunayevskayaren oharpenak aintzat hartzen baditugu, Federiciren adierazpen eta galderak baliogabetzen

dira. Agian arazoa da Federicik *Kapitala*-n eta historian emakumei eman dien lekua estuegia dela. Apika problema da *Kapitala*-ren garaiko iraultza, Parisko Komuna, emakume eta gizonek, lumpen eta proletarioek sortua, kontuan hartu ez izana. Akaso auzia da Federicik ez den lekuan begiratu duela. *Kapitala* eta Parisko Komuna lotzen baditugu, salgaien fetixismoaren aurkako balioaren teoria eta kooperazio komun askatzailea elkarrekin aztertzen baditugu Dunayevskayaren irizpidearen eskutik, eragozpen anitz desagertzen dira. Agian ez dago etxeko lanei buruzko hainbesteko hausnarketarik, lantegiaren eta merkatuaren ekoizpena aztertu eta kritikatu ondoren, *Kapitala*-ren garaian Marxek gogoan izandako eredia emakume eta gizon askatuen Parisko Komuna izan zelako. Batzuetan Federici hain lanpetuta eta hain lotuta dago bere iraganeko operaismo edo langilerismoari, makina eta lana aztertuz, ezen ez baitu bide gehiagorik ikusten, Marxen balio osoa ezabatu ostean.

Amerikako esklabo-lanaren auzia

Kapitala idazlanaren balioa gaizki ulertzeaz gain, Federici gezurretan ari da Marxi arrazismo-mota bat leporatu nahi dionean, hurrengo paragrafoan bezala:

Antzeko zerbait gertatzen da arrazarekin Marxen lanean. Marxek onartzen zuenez, «azal zuriak egindako lana ezingo da emantzipatu azal beltzak egindako lana laidoztatua den bitartean» (Marx, *Kapitala*); halere, ez zuen askorik aztertu ez esklabo-lana ez arrazakeriaren erabilera, biak ala biak esplotazio-eredu gogorragoak ezarri eta naturalizatzeko bide gisa erabiliak. Horrenbestez, Marxen lanak ezin zuen zalantzan jarri mugimendu sozialistan nagusi zen irudipena, alegia, gizonezko langile zuri soldatapekoaren interesak langile-klase guztiaren interesak ordezkatzeko zituela; gaizki-ulertu horren ondorioz, kolonien aurkako XX. mendeko borrokalariek ondorioztatu zuten marxismoak ez zeukala zeri-kusirik beren borrokarekin (SP, 91).

Garbi dago zein den Federiciren helburu estrategikoa: fede txarrez Karl Marxi (eta marxismoari) «gizonezko langile

zuri» baten aldeko ideologia leporatzea. Halako akusazioa ez da egia, ez mugimendu sozialistaren historiaren aldetik, ez Karl Marxen logikatik. Hasteko, Karl Marxek esklabotza salatu zuen *Kapitala* liburutik hartutako esaldian: «azal zuriak egindako lana ezingo da emantzipatu azal beltzak egindako lana laidoztatua den bitartean» (Karl Marx, *Kapitala*). Eta liburu horretan ere halaxe diosku Marxek:

Amerikan urrea eta zilarra aurkitzea, [Amerikako] aborigenak sarraskitzea, esklabo egitea eta meategietan hobiratzea, Ekialdeko Indiak konkistatzen eta harrapatzen hastea, Afrika azal beltzak ehizatu eta merkaturatzeko barruti bihurtzea [...] horiek guztiak funtsezko faktoreak dira metatze primitiborako (Karl Marx, *Kapitala*, I. liburukia).

Badakizue zer den bitxiena *Kapitala*-ren azken aipamen horrekin? Bada, Silvia Federicik *Caliban eta sorgina* lanean erabili izana (ikus. CS, 109). Bat-batean, *Caliban eta sorgina*-n erabilitako Marxen aipua orain desagerrarazi du apropos, eta dena Karl Marxen inguruan lastozko txorimalo (arrazista) bat fabrikatu nahi duelako. Halaber, Federicik ez du Raya Dunayevskaya irakurri. Azken horrek erakutsi digu *Kapitala*-n Karl Marxek egun-lanaldiaren iraupena sakondu eta landu zuela Amerikako Estatu Batuetako Gerra Zibilarri esker (ikus. Raya Dunayevskaya, *Marxism and Freedom. From 1776 Until Today*, bosgarren atala).

Bide batez, Federicik ez du aipatzen Estatu Batuetako esklabotzaren aurka Karl Marxek eta garaiko langile-mugimendu sozialistak eginiko lana. 1865eko urtarrilaren 28an Abraham Lincoln presidente estatubatuarrari Langileen Nazioarteko Elkartearen izenean gutun bat bidali zioten, Karl Marxek idatzi eta askoren artean sinatu zutena. Langileen Nazioarteko Elkartek gogor salatu eta ezbairik gabe kritikatu zuen esklabotza. Halaxe zioen gutun horren hasierak:

Amerikako herria zoriontzen dugu gehiengo handiz zu berriro hautatua izategatik. Zure lehenengo hautapenean hitz gordea Botere Esklabistaren aurkako erresistentzia baldin bazen, zure berrautapenaren gerra-deiadar irabazlea «Akatu Esklabotza!» da.

Borroka amerikar titanikoa hasi zenetik instintiboki Europako langileek sentitu zuten bandera izardunak beraien klasearen patua burutzen zuela.

Dokumentu ofizial horretan Amerikako langileen eta Europakoen arteko batasuna aldarrikatzen zen, eta horretarako esklabotza desagerraraztea eskatzen zen. Ildo horretatik, gutun horren bukaera honakoa izan zen:

Europako langileek ziur deritzote, klase ertainaren igoaldian Independentziarako Gerra Amerikarrak garai berria hasi zuen bezala, Esklabotzaren Aurkako Gerra Amerikarrak langile-klaseen igoaldiaren garai berria sortuko duela. Etorriko den garaiko gurari sutsutzat jotzen dute Abraham Lincoln laguna, langile-klasearen buru argi-argiko semea, aukeratu izana, arraza kateatu bat erreskatatzeko borroka paregabearen bidez eta mundu sozial baten berreraikuntzaren bidez bere herria gida dezan.

Beraz, esklabotzaren aurkako jarrera ukaezina da. Era berean eta eztabaidarik gabe, leku ezberdinetan Marxek klaseen agerpenean eta moldatzean kolonizazioak kausatutako metaketa eta kolonizazioaren eragina azalarazi zituen, mundu-merkatu globalaren lehenengo hastapenetan kapitalismoaren menpe. Honakoa *Ideologia alemaniarra* lanetik hartutako lagina baik ez da:

Manufakturarak eta, oro har, produkzioaren mugimenduak gehitze eskerga izan zuten komertzioaren hedatzeari esker Amerika aurkitzearen eta Ekialdeko Indietarako itsas bidea irekitzearen ondorioz. Lurralde horietatik inportaturiko produktu berriek, eta batez ere zirkulaziora jaurtiriko urre- eta zilar-masek, erabat aldarazi zuten klase batzuen posizioa beste batzuekiko, eta aldi berean menturazaleen espedizioek, kolonizazioak eta, batez ere, merkatuak mundu-merkatuarentz hedatzeak, zeina orain ahalgarrri bihurtu baitzen eta egunean-egunean egikaritzuz baitzihoan, garapen historikoaren aldi berri bati hasiera eman zioten, zeina oro har ez baitugu tratatuko hemen. Berriki aurkituriko herrialdeen kolonizazioa pizgarri berria gertatu zen nazioen arteko merkataritza-borrokarako, eta horrek, beraz, hedapen handiagoa eta garatze handiagoa eman zion (Karl Marx, IH, 215).

Hori guztia dela eta, Karl Marxen aurka ‘Generoari buruzko oharra’ Marx-en *Kapitalan* testuan Federicik aurkeztu dituen eragozpenak ulertezinak dira, nahi duenean bera historialari eta saiogile ona baita. Kasu batzuetan baliorik gabeko soflamak besterik ez dirudite.

Bukaera modura: Eleanor Marx, emakume ahaztua

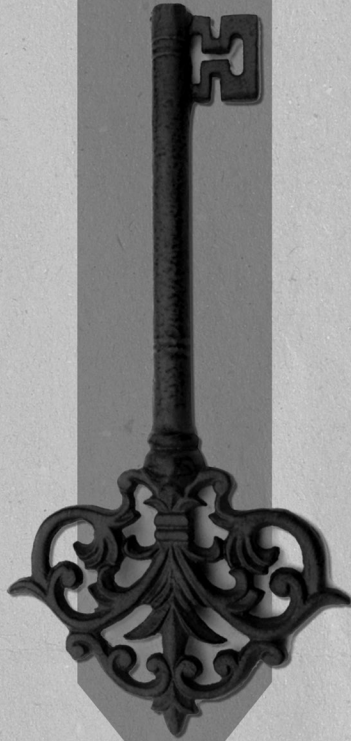
Karl Marx ongi ezagutzen zuen egile handienetako bat Eleanor Marx izan zen. Bere aita hil zen urte berean, 1883an, *Progress*-en idazlan bat argitaratu zuen, non azaltzen zuen balioaren teoria marxiarra eta nola gainditzen duen horrek David Ricardoren teoria ekonomikoa, *Kapitala* liburuaren menderatzea erakutsiz. Eleanor Marxek Parisko Komunaren gertakizunak ere ezagutzen zituen, eta garaiko langileriaren mugimenduen egoera ere bai. Sindikalgintza berria eskatzen zuen sozialismotik, eta emakumeen lekua ere azpimarratu eta aldarrikatu zuen, bai sindikatuetan, bai langile-klasean.

1891n, Langileen Nazioarteko Elkartearen delegatuen izenean txosten luze bat idatzi zuen, Britainia Handiko eta Irlandako egoeratik azaldua. Idazlan horren atal batean, emakume langileen baldintzez eta jomugez aritu zen. «Gizon langileak etxeko emakumea etxe-aberetzat jotzen» zuela salatu zuen hor, gizonaren «jabego pertsonala» izango balitz bezala. Idazlan horretan emakumeen esplotazioa ere kritikatu zuen, eta horrek ekarritako ondorioa mahaigaineratu zuen: emakumeek ez zutela ez denborarik, ez desiorik izaten, bilerak sortzeko eta elkarteak edo sindikatuak antolatzeko, ordu luzez lan egin ondoren. Alta, Eleanor Marxen orrialde horietan zenbait grebata eta sindikatutan emakumeek lortutako aitzinamenduak agertu ziren, eta, bide batez, bertze ikuspuntu zorrotz bat gehitu zuen: lehen aldiz gizonak ohartu zirela emakumeak ahaztea oker bat izan zela.

Clara Zetkin ezagutu zuen, eta emakumei buruzko haren testua itzuli. Halaber, *Emakumearen auzia* lana idatzi eta plazaratu zuen –senarrarekin batera–. Gas-langileen eta

portu-zamaketa-ien sindikatu-ien alde egin zuen lan, eta alderdi sozialistetan ere bai, Europan zein Amerikan. Beti emakumezko langileen aldekoa izan zen bere ikuspegia. Interesgarria da Eleanor Marxen jarrera emakume sufragisten aurrean. Behin baino gehiagotan adierazi zuen emakume sufragisten kanpainei laguntza eman behar zitzaiela, baina emakumezko langileria ahazteke, zeren emakume langileen arazoak ez baitziren botoekin konpontzen soilik. Orobat, emakumezko burgesia kritikatu zuen. Kasu baterako, zenbait emakume burges sufragista agertu ziren lan-orduak murriztearen aurka, eta Eleanor Marxek hitz zuzen eta kritikoak bota zizkien ezbairik gabe, euren klase-interesak azaleratuz eta arbuiatuz.

Eleanor Marx ere arduratu zen bere aitaren idazlanez, hura hil eta gero eskuizkribuak sailkatuz eta argitaratuz. Zalan-tzarik gabe, Eleanorrek bere aitaren akatsak ezagutzen zituen, bai haren testuetan, bai haren bizitzan. Haatik, gauza izan zen Karl Marxen hoberena ateratzeko eta bultzatzeko. Langile-klasearen alde, emakume langileen alde, kapitalaren balio ekonomikoaren aurka, buruan izan zuen nola askatu emakume-gizon esplotatuak, lan produktiboan nahiz erre-produktiboan, etxean zein elkartean, hala alderdian, nola sindikatuan. Jakina, Silvia Federicik ez du Eleanor Marx aipatzen ohi bere lan historiografikoetan. Hainbat marxistak ere ez. Emakume ahaztua. 🌸

Euskalkey

“Ateak zabaldu eta zarratzen ditu”

1Ukey modeloarekin arazoak izan badituzu, itzuli jatorrizkora eta garai batean bezain seguru sentituko zara. **Euskalkey** erabiltzen baduzu ez da arrotzik ez arloterik sartuko zure baserri-txaletean.

zugaz/
art

Jakin ^{•eus}
herria kultura hizkuntza

Martin Ugalde Kultur Parkea
Gudarien etorbidea, 29
20140 ANDOAIN
Tel. 943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

